

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

**ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ
ΤΟΥ Α΄ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ**

ΤΟΥΛΟΥΜΤΖΙΔΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 201532

Remember And Reflect

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπων: Ράπτης Κωνσταντίνος
Α΄ Βαθμολογήτρια: Μαρία Παπαθανασίου
Β΄ Βαθμολογήτρια: Έλλη Λεμονίδου

Αθήνα 2018

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή	3
1. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η περίοδος του Μεσοπολέμου	12
1.1. Επίσημες ιστορίες	12
1.2. Στο περιθώριο των επίσημων ιστοριών	18
1.3. Σοσιαλιστικές, σοσιαλδημοκρατικές και αναρχικές προσεγγίσεις	26
2. Το αποτύπωμα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου	34
2.1. Ο πόλεμος και η δεκαετία του 1950	34
2.2. Φριτζ Φίσερ: ομοφωνία μεταξύ των ιστορικών 1961 - 1980	42
3. Οι δεκαετίες του 1980 και 1990	50
3.1. Αίτια και νέα πολιτισμική ιστορία	50
3.2. Αμφισβήτηση του πρωτείου της εσωτερικής πολιτικής	57
4. Η νέα χιλιετία	70
4.1. Το αναθεωρητικό ρεύμα	70
4.2. Διεθνική ιστορία	83
Επίλογος	93
Βιβλιογραφία	110

Εισαγωγή

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918) αποτέλεσε ένα κομβικό γεγονός στην παγκόσμια ιστορία. Θεωρήθηκε η "μεγάλη σπερματική καταστροφή" του 20^{ου} αιώνα¹ καθώς έθεσε τέλος στην ειρήνη, που επικρατούσε ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης για πάνω από σαράντα χρόνια, μετά το τέλος του Γαλλοπρωσικού πολέμου (1871). Διέκοψε την belle époque, ενώ οι πιο διορατικοί σύγχρονοι, όπως ο Σερ Έντουαρντ Γκρέι (1862-1933), προέβλεπαν δυσοίωνα το μέλλον που απλώνονταν μπροστά τους,² όταν τα όπλα ανέλαβαν τον πρώτο λόγο. Όταν ο πόλεμος τελείωσε, η Ευρώπη δεν ήταν πια η ίδια. Τρεις μεγάλες αυτοκρατορίες (Ρωσική, Οθωμανική και των Αψβούργων), οι οποίες έστεκαν για αιώνες στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, κατέρρευσαν. Στην θέση τους δημιουργήθηκαν νέες κρατικές οντότητες, στη βάση του Ουίλσονικού δόγματος περί αυτοδιάθεσης των λαών, με εξαίρεση την Σοβιετική Ένωση, η οποία θεμελιώθηκε στα προτάγματα της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917. Η νέα τάξη πραγμάτων που αποκρυσταλλώθηκε στην Ευρώπη μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών, οδήγησε σε νέο γύρο αντιπαραθέσεων, καθώς οι ανικανοποίητοι εθνικισμοί διεκδίκησαν περιοχές και πληθυσμούς, που βρίσκονταν εκτός των νέων τους συνόρων. Ο απόηχος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν μεγάλος και τουλάχιστον στην Ευρώπη, οι εχθροπραξίες έληξαν με τη Συνθήκη της Λωζάννης, ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Τουρκία το 1923. Ο φόρος αίματος ήταν επίσης πολύ μεγάλος. Ο πόλεμος άφησε πίσω του επτά εκατομμύρια στρατιώτες και άμαχους νεκρούς καθώς και είκοσι εκατομμύρια τραυματίες σύμφωνα με τους συγχρόνους,³ ενώ νεότερες μελέτες ανεβάζουν αυτούς τους αριθμούς σε είκοσι εκατομμύρια νεκρούς και είκοσιένα εκατομμύρια τραυματίες.⁴ Το εύρος των απωλειών και των καταστροφών αλλά και η προσπάθεια αποποίησης της

¹Kennan, G., F., *The Decline of Bismarck's European Order: Franco-Russian Relations, 1875-1890*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1979, σ. 3.

² "Τα φώτα σβήνουν σε όλη την Ευρώπη· δεν θα τα ξαναδούμε αναμμένα για όσο ζούμε". Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-Five Years 1892-1916*, Νέα Υόρκη, Frederick A. Stokes Company, 1925, σ. 20.

³Temperley, H., W., V., *A History of the Peace Conference of Paris*, Λονδίνο, Oxford University Press, 1920, Τόμος 2, σ. 11.

⁴ Fromkin, D., *Europe's Last Summer. Who Started the Great War in 1914?*. Νέα Υόρκη, Alfred A. Knopf, 2004, σ. 5.

ευθύνης για αυτές πυροδότησαν έναν διάλογο σχετικά με τα αίτια που οδήγησαν στην ένοπλη σύρραξη.

Σήμερα, τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, έχουν περάσει εκατό χρόνια από την έναρξη των εαρινών επιθέσεων της Γερμανίας⁵ και βρισκόμαστε λίγους μόλις μήνες πριν εορταστούν τα εκατό χρόνια από την Ανακωχή του 1918. Ο διάλογος για τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου όχι μόνο δεν έχει μειωθεί, αλλά εντείνεται όλο και περισσότερο. Νέα πονήματα εκδίδονται, τα οποία θέτουν νέα ερωτήματα, αναθεωρούν επιχειρήματα ή προσεγγίζουν θέσεις με διαφορετικούς τρόπους και μεθόδους.

Γιατί όμως δεν έχει σιγάσει το ενδιαφέρον για τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου και ποιοι είναι οι λόγοι που κάνουν το ζήτημα επίκαιρο; Αρχικά, ένας λόγος είναι πως στην εποχή μας οι πόλεμοι παραμένουν παρόντες, όχι με την μορφή μιας παγκόσμιας σύρραξης, αλλά ως διάσπαρτες συγκρούσεις σε πολλά μέρη του πλανήτη, ακόμα και στην ίδια την Ευρώπη (π.χ. Ουκρανία). Θα πρέπει όμως να αναλογιστούμε πως μικρές κρίσεις και μικροί πόλεμοι έφεραν πιο κοντά την κρίση τον Ιούλιο του 1914. Θεωρητικά και πρακτικά δεν μπορούμε να δεχθούμε αυτούσια την αναλογία ανάμεσα στο 1914 και στο παρόν. Οι συνθήκες είναι πολύ διαφορετικές. Ο συσχετισμός δυνάμεων, η λειτουργία των πολιτικών και οικονομικών συστημάτων, η παρέμβαση των λαών στην πολιτική σκηνή, όλα έχουν διαμορφωθεί διαφορετικά στο πέρασμα αυτών των εκατό χρόνων. Όμως οι ιστορικοί μελετώντας τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου από την σκοπιά του παρόντος και σεβόμενοι τις ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες, μπορούν να ανιχνεύσουν μηχανισμούς, οι οποίοι πυροδοτούν ή κλιμακώνουν κρίσεις. Θα μπορούσε εδώ να αναφερθεί ως παράδειγμα, η διπλωματία που ξεφεύγει από τον έλεγχο του λαού και του κοινοβουλίου. Οι μηχανισμοί που μπορούμε να διακρίνουμε δεν αποτελούν ένα μακρύ κατάλογο σταθερών αιτιών. Αντίθετα είναι δυναμικοί και διαπλέκονται με τα άτομα ή τα όργανα που είναι υπεύθυνα για τη λήψη αποφάσεων.

⁵ Οι εαρινές επιθέσεις που εξαπέλυσε η Γερμανία (Kaiserschlaucht), ξεκίνησαν στις 21 Μαρτίου 1918 και ήταν η τελευταία προσπάθεια του Δεύτερου Ράιχ να τελειώσει τον πόλεμο, πριν εισέλθουν στην Ευρώπη ο στρατός και οι προμήθειες των Η.Π.Α., που θα ενίσχυαν την Αντάντ.

Επίσης, η μελέτη των αιτιών σε συνεργασία με άλλους κλάδους της ιστορικής έρευνας, αναδεικνύει τη δράση των πρωταγωνιστών του παρελθόντος. Για πρώτη φορά το λαϊκό στοιχείο είχε ευρεία εμπλοκή σε έναν πόλεμο, είτε αφορούσε την πρόκληση του (θεωρίες περί εξωτερίκευσης των εσωτερικών πολιτικών εντάσεων με έναν πόλεμο),⁶ είτε την αποδοχή και την στήριξη του ή εν τέλει την άρνηση και την ανατροπή του (Οκτωβριανή Επανάσταση). Η αναζήτηση των αιτιών δεν σταματάει με την έναρξη του πολέμου, αντίθετα μπορεί να αναδείξει τάσεις και συσχετισμούς δυνάμεων που προϋπήρχαν μέσα στους κοινωνικούς σχηματισμούς της εποχής και ο πόλεμος τους προσέδωσε νέα δυναμική.

Τέλος, όσον αφορά την ίδια την ιστοριογραφία, το θέμα παραμένει επίκαιρο καθώς συμβάλει στην πρόοδο του ιστορικού διαλόγου. Η θέαση των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου από τη σκοπιά του παρόντος, δημιουργεί μια αμφίδρομη σχέση. Οι ιστορικοί δανείζονται μεθοδολογικά εργαλεία και προσφέρουν πίσω νέα πορίσματα και νέες θέσεις. Η επεξεργασία της θεωρίας για τη δυναμική που ενέχουν τα μεμονωμένα γεγονότα παρήγαγε ένα νέο πλαίσιο κατανόησης της δολοφονίας του Φραγκίσκου Φερδινάνδου στο Σεράγεβο. Στο πλαίσιο αυτό δεν παραμένει πλέον μια απλή αφορμή, αλλά λαμβάνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην αλληλουχία των γεγονότων.⁷ Επίσης η απόσπαση του ειδικού βάρους για το ξέσπασμα του πολέμου από την Ευρώπη και τα μεμονωμένα κράτη και η τοποθέτηση τους σε πλανητική βάση, είναι το πόρισμα των Γκέραρθ και Μανέλα,⁸ ένα συμπέρασμα επηρεασμένο από την προώθηση της παγκοσμιοποίησης, το οποίο μας κάνει να αναστοχαστούμε για τη χρήση και την πρόσληψη του χώρου.

Η θέληση για την αναζήτηση των αιτιών που οδήγησαν στον Μεγάλο Πόλεμο, παραγόμενη εν μέρει και από το επίκαιρο του ζητήματος, φέρνει αντιμέτωπους τους μελετητές με μία σειρά προβλημάτων. Ιδιαίτερα για τους

⁶ Fischer, F., *War of Illusions, German Policies from 1911 to 1914*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company Inc., 1975.

⁷ Πρόκειται για θέση του Christopher Clark, επηρεασμένη από τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 9/11. Clark, C., *Οι Υπνοβάτες, Πως η Ευρώπη Πήγε στον Πόλεμο το 1914*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2014.

⁸ Gerwarth, R., & Manela, E., (επιμ.), *Αυτοκρατορίες σε πόλεμο 1911 - 1923*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2014.

νεότερους ιστορικούς η ολοκληρωμένη διαχείριση του υλικού με αναφορά στα αίτια, καθίσταται αδύνατη λόγω του μεγάλου του όγκου. Ο Κρίστοφερ Κλάρκ υπολογίζει πως είκοσι χρόνια πριν την έκδοση του βιβλίου του (το βιβλίο του εκδόθηκε το 2012), το σύνολο των βιβλίων και των άρθρων έφθανε τις 25.000.⁹ Ο Τζέι Γουίντερ παρομοιάζει την ανάπτυξη της ιστοριογραφίας για τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο με το Big Bang.¹⁰

Η καταστροφή των αρχείων αποτελεί ακόμα ένα ζήτημα προς αντιμετώπιση. Πηγές, οι οποίες θα ήταν χρήσιμες για την ανασύνθεση των γεγονότων που οδήγησαν στην κρίση του Ιουλίου έχουν χαθεί. Οι καταστροφές αυτές αποτελούσαν εσκεμμένες ενέργειες, όπως η καταστροφή του αρχείου του Ράιχ (Reichsarchiv) από τους ναζί, λίγο πριν την ολοκληρωτική τους ήττα στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο· επίσης η καύση γραμμάτων και τηλεγραφημάτων αποτελούσαν συστηματικές προσπάθειες προστασίας επιχειρήσεων ενώ δεν έλλειπε και η αλλοίωση εγγράφων με σκοπό την απόκρυψη πιθανών ενοχοποιητικών στοιχείων.¹¹ Κάτι που δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την έρευνα είναι πως ορισμένες αποφάσεις λήφθηκαν προφορικά και δεν αποτυπώθηκαν ποτέ στο χαρτί.

Αυτό μας οδηγεί σε ένα τρίτο ζήτημα. Πόσο μπορούμε να βασιστούμε σε ιστορικούς, δημοσιογράφους, αξιωματούχους, οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια και ειδικά μετά το τέλος του πολέμου; Σε ανθρώπους που διάβασαν πληροφορίες, οι οποίες σε εμάς δεν είναι πλέον διαθέσιμες; Σε σύγχρονους του πολέμου, οι οποίοι μίλησαν με ανθρώπους υπεύθυνους για τη λήψη αποφάσεων και κατέγραψαν τις συνομιλίες τους και εκ των υστέρων τις αποτύπωσαν στα απομνημονεύματά τους (π.χ. επιχειρηματίες); Το σίγουρο είναι πως πρέπει να διαβαστούν καθώς παρέχουν ένα σύνολο πληροφοριών. Όμως η προσέγγιση μας θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτική και κριτική. Γιατί πολλοί από τους προαναφερόμενους είχαν, διατήρησαν ή και απέκτησαν αργότερα μια στάση νομιμοφροσύνης

⁹Clark, C., ό. π., σ. xxvii.

¹⁰ Winter, J., "Historiography 1914-Today", *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, Ute, D., Gatrell, P., Janz, O, Jones, H., Keene, J., Kramer, A., Nasson, B., (επίμ). Βερολίνο, Freie Universität Berlin, 2014, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/historiography_1918-today, Τελευταία πρόσβαση 25/3/2018.

¹¹ Henig, R., *Origins of the First World War*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 2002, σ. 27.

προς το κράτος. Λειτουργούσαν είτε εκ πεποιθήσεως, είτε υπό πίεση, με γνώμονα την προσπάθεια απόδειξης πως το έθνος τους δεν ήταν υπεύθυνο για τον πόλεμο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, χρηματοδοτούνταν από κρατικούς μηχανισμούς π.χ. Auswärtiges Amt (Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας). Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Κάουτσκι, του σοσιαλδημοκράτη ηγέτη, ο οποίος παρότι είχε μια πιο κριτική στάση και αναγνώρισε λάθος χειρισμούς από την πλευρά της γερμανικής ηγεσίας, προσπάθησε να αναδείξει πως η Γερμανία δεν επιζητούσε πόλεμο το 1914. Το εγχείρημα ήταν προσανατολισμένο στην απεμπόληση της πολεμικής ευθύνης, που αποδόθηκε αποκλειστικά στη Γερμανία και τους συμμάχους της, με το άρθρο 231 της Συνθήκης των Βερσαλλιών.

Το μέγεθος του υλικού προς χρήση, η μερική απώλεια μέρους των πληροφοριών και η ενασχόληση με πηγές, οι οποίες χρειάζονται ιδιαίτερη προσοχή ως προς την αξιοπιστία τους, μας παρουσιάζουν ένα τέταρτο πρόβλημα: σε ποιες πηγές και στα λόγια ποιων προσώπων θα πρέπει να αποδοθεί μεγαλύτερη βαρύτητα; Η αναζήτηση των αιτιών, δεν μπορεί να είναι απλώς ένας μακρύς κατάλογος παραγόντων. Οι αιτίες απλώνονται σε διάφορα επίπεδα: στην πολιτική, στην οικονομία, στη διπλωματία. Αναζητούμε όμως τις αιτίες που πυροδότησαν τον πόλεμο, αιτίες που πριν το 1914 δεν στάθηκαν αρκετές να μετατρέψουν τις κρίσεις του 1905, 1908, 1909, 1911 και 1913 σε ένοπλη σύρραξη. Αυτό είναι κάτι για το οποίο είχαν συνείδηση και οι πρώτοι μελετητές του πολέμου. Συνεπώς, εκτός από τη μεθοδολογία και την προσέγγιση του καθενός, το υλικό που προκρίνουν οι ιστορικοί τους οδηγεί και σε διαφορετικά συμπεράσματα. Ωστόσο, ακόμα και όταν χρησιμοποιούν ίδιες πηγές, π.χ. τις δηλώσεις, τις ομιλίες και τα ημερολόγια ενός αξιωματούχου, πάλι μπορεί να οδηγηθούν σε διαφορετικές θέσεις. Υπάρχουν γραπτά για ένα θέμα ή ενός μόνο προσώπου που ενέχουν αντικρουόμενες δηλώσεις ή σκέψεις, και αναλόγως σε ποια θέλει να δώσει βαρύτητα ο κάθε ιστορικός, αναβαθμίζει ή υποβαθμίζει τη σημασία ορισμένων εξ αυτών. Μελετώντας αρχεία για το πολεμικό συμβούλιο που συγκάλεσε ο Γουλιέλμος ο 2^{ος} στις 8 Δεκεμβρίου 1912, ο Φριτζ Φίσερ στα τέλη της

δεκαετίας του 1960 αναγνώρισε μια ετοιμότητα για πόλεμο,¹² ενώ ο Νάιαλ Φέργκιουσον στα τέλη της δεκαετίας του 1990 υποβάθμισε εντελώς τη σημασία του.¹³ Όπως το θέτει ο Κλαρκ "δεν υπάρχει οπτική γωνία για τις καταβολές του πολέμου που να μη μπορεί να βασιστεί σε κάποιο σταχυολόγημα από τις διαθέσιμες πηγές".¹⁴

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση και η ανάλυση των θέσεων που εξέφρασαν ιστορικοί και ιστοριογραφικά ρεύματα, σχετικά με τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, από την έναρξη του έως σήμερα. Η ενασχόληση με την ιστοριογραφία των αιτιών του Μεγάλου Πολέμου έλαβε μεγάλες διαστάσεις στα κράτη της Δυτικής Ευρώπης και στις Η.Π.Α. Όμως στον ελλαδικό χώρο το ζήτημα δεν απέσπασε τη δέουσα προσοχή. Ελάχιστα είναι τα πονήματα με θέμα την παρουσίαση των βασικών ιστοριογραφικών ρευμάτων και θέσεων για τις καταβολές του.¹⁵ Η συγκεκριμένη προσπάθεια ευελπιστώ να αποτελέσει μια ουσιαστική συμβολή για την κατανόηση των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Ταυτόχρονα θεωρώ πως θα είναι μια σημαντική προσθήκη και θα καλύψει ένα κενό στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία για το εν λόγω θέμα.

Δύο σημεία θα αποτελέσουν τους βασικούς άξονες: ο χρόνος και το ιστοριογραφικό ρεύμα. Θα παρουσιασθούν τα ιστοριογραφικά ρεύματα και οι θέσεις που κυριάρχησαν ανάλογα με την εποχή στα 104 χρόνια που πέρασαν από την έναρξη του πολέμου. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει μια διευκρίνιση: η περιοδολόγηση, ο χωρισμός δηλαδή του χρόνου σε περιόδους και η ένταξη ρευμάτων, τάσεων και θέσεων εντός τους, αποτελεί ένα ζήτημα που διαφέρει από συγγραφέα σε συγγραφέα, παρότι υπάρχουν ορισμένες σταθερές και τομές (όπως ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος). Μας βοηθάει όμως να θέσουμε ορισμένα σημεία αναφοράς και να οργανώσουμε την δουλειά μας γύρω από αυτά. Δημιουργείται έτσι ένα περιβάλλον μέσα στο

¹² Fischer, F., ό. π., σ. 160 - 164.

¹³ Ferguson, N., *Α Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, Διπλωματική, Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία 1914-1918*, Αθήνα, Εκδόσεις Ιωλκός, 2006, σ. 202.

¹⁴ Clark, C., ό. π., σ. xxvi.

¹⁵ Για μια επισκόπηση της ιστοριογραφίας των αιτιών του Μεγάλου πολέμου στην ελληνική γλώσσα βλέπε: Λεμονίδου, Ε., "Ιστορία και Μνήμη του Μεγάλου Πολέμου". Στο: Κόκκινος, Γ., & Λεμονίδου, Ε., & Κιμουρτζής, Π., Ντάλης, Σ., *Ιστορικά Τραύματα και Ευρωπαϊκή Ιδέα: Από τη Φρίκη των Πολέμων και των Ολοκληρωτισμών στο Όραμα της Ενοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2016, σσ. 17-104.

οποίο κατανοούνται ευκολότερα οι διαφορές μεταξύ των θέσεων που εκφράζουν οι συγγραφείς, αλλά επίσης φωτίζονται και οι εξωτερικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη γραφή τους.

Για τον λόγο αυτό, θα προχωρήσω σε μία προσπάθεια περιοδολόγησης και θα διακρίνω τέσσερις περιόδους. Η πρώτη ξεκινάει με την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου το 1914 και τελειώνει με την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου το 1939. Η δεύτερη ξεκινάει το 1939 και τελειώνει στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Η τρίτη αρχίζει από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και ολοκληρώνεται με το τέλος του 20^{ου} αιώνα. Η τέταρτη και τελευταία περίοδος ξεκινάει από το 2000 και φθάνει μέχρι τις μέρες μας. Θα πρέπει να σημειωθεί πως η περιοδολόγηση που παρέθεσα είναι συμβατική. Θα μπορούσα να τοποθετήσω τα όρια πιο πίσω ή πιο μπροστά, ανάλογα με τις ημερομηνίες κυκλοφορίας των συγγραμμάτων, ενώ μπορεί να παρατηρήσει κανείς έργα, τα οποία απηχούν απόψεις μιας άλλης περιόδου, περνώντας τα χρονικά όρια που έθεσα. Ωστόσο προχώρησα στον συγκεκριμένο χωρισμό με γνώμονα τα χρόνια στα οποία εμφανίζονται με την μεγαλύτερη ένταση οι θέσεις που εκφράζουν τα ιστοριογραφικά ρεύματα και οι συγγραφείς.

Οι περίοδοι οριοθετούν και τα αντίστοιχα κεφάλαια. Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο, το οποίο καλύπτει την περίοδο 1914-1939, θα γίνει αναφορά στις επίσημες ιστορίες που παρουσίασαν τα εμπλεκόμενα κράτη· σε απόψεις αστών οικονομολόγων και δημοσιογράφων, σε άρθρα ακαδημαϊκών, τα οποία απηχούσαν προσεγγίσεις για τα αίτια του πολέμου στη βάση της ιδεολογίας και των διεθνών σχέσεων. Θα παρουσιασθεί η άποψη πως τα κράτη "διολίσθησαν" στον πόλεμο χωρίς κανένα να τον επιζητεί, την οποία υποστήριξαν πολιτικά πρόσωπα, όπως ο Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ και ορισμένοι ιστορικοί. Τέλος, θα αναλυθούν θέσεις μαρξιστών, σοσιαλδημοκρατών και αναρχικών διανοουμένων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, η περίοδος του οποίου εκτείνεται από το 1939 έως το 1980, θα παρουσιασθεί ο αντίκτυπος που είχε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος στην ιστοριογραφία για τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου. Η ναζιστική θηριωδία οδήγησε πολλούς μελετητές μετά την ήττα της Γερμανίας να

υποστηρίζουν πως οι θεσμοί της ακολούθησαν έναν "ιδιαίτερο δρόμο" ανάπτυξης (Sonderweg), δρόμος ο οποίος οδήγησε στην άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία. Αντίθετα, πολλοί Γερμανοί ιστορικοί προσπάθησαν να παρουσιάσουν τη ναζιστική περίοδο ως μία παρένθεση στη γερμανική ιστορία. Ήταν αυτή η συγκυρία, όταν το βιβλίο του Φριτζ Φίσερ¹⁶ εμφανίστηκε και προκάλεσε στη Δυτική Γερμανία την περίφημη κόντρα γύρω από τις θέσεις Φίσερ, με την οποία θα ασχοληθεί μεγάλο μέρος του δευτέρου κεφαλαίου.

Ήταν τόσο μεγάλη η επιρροή που άσκησαν τα βιβλία του Φίσερ¹⁷ που δημιούργησαν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, μια νέα ορθοδοξία. Για περίπου είκοσι χρόνια οι θέσεις Φίσερ, περί εξωτερίκευσης των εσωτερικών προβλημάτων της Γερμανίας με έναν πόλεμο που είχε στόχο την παγκόσμια κυριαρχία, επικράτησαν. Στις αρχές όμως της δεκαετίας του 1980 και με την ανάπτυξη της πολιτισμικής ιστορίας, άρχισαν να υποχωρούν και να εμφανίζονται νέες τάσεις στην ιστοριογραφία για τα αίτια του πολέμου. Αυτές οι νέες προσεγγίσεις (ορισμένες από τις οποίες φθάνουν έως σήμερα) διατηρήθηκαν περίπου μέχρι τα τέλη του εικοστού αιώνα και αποτελούν το θέμα του τρίτου κεφαλαίου. Πρόκειται για πονήματα που είτε δίνουν βαρύτητα στο πολιτισμικό περιβάλλον, είτε απορρίπτουν το πρωτείο της εσωτερικής πολιτικής (Primat der Innenpolitik) και αποδέχονται το πρωτείο της εξωτερικής πολιτικής (Primat der Außenpolitik) ή ένα συνδυασμό τους.

Στο τελευταίο κεφάλαιο θα υπάρξει ενασχόληση με δύο ιστοριογραφικά ρεύματα, τα οποία όμως εξελίσσονται ακόμα. Αρχικά μπορούμε να διακρίνουμε να αυξάνεται ένα ρεύμα αναθεωρητισμού. Το ρεύμα αυτό, αφαιρεί από την Τριπλή Συμμαχία τον πρωταρχικό ρόλο για την κλιμάκωση της κρίσης που της απέδιδαν οι προηγούμενες γενιές, είτε της επέρριπταν την αποκλειστική ευθύνη, όπως στην περίπτωση Φίσερ, είτε της προσέδιδαν την κύρια ευθύνη, όπως στην περίπτωση της πλειοψηφίας των συγγραμμάτων που εκδόθηκαν στην τρίτη περίοδο. Έπειτα θα γίνει αναφορά στην τάση της διεθνικής ιστορίας, η οποία σε άλλες πτυχές του Πρώτου Παγκοσμίου

¹⁶ Fischer, F., *Griff nach der Weltmacht*, Düsseldorf, Droste Verlag und Druckerei GmbH, 1961.

¹⁷ 1) Fischer, F., *Griff nach der Weltmacht*, Düsseldorf, Droste Verlag und Druckerei GmbH, 1961. 2) Fischer, F., *Krieg der Illusionen*, Düsseldorf, Droste Verlag und Druckerei GmbH, 1969.

Πολέμου έχει κάνει σημαντικά βήματα, στον τομέα των αιτιών όμως δεν έχει αναπτυχθεί με αντίστοιχο τρόπο.

Ο παραπάνω σχεδιασμός θα αποτελέσει μια επισκόπηση των βασικών ιστοριογραφικών προσεγγίσεων για τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Μία αποτίμηση, η οποία στοχεύοντας στο μέλλον θα προσπαθήσει να αναδείξει σημεία που χρειάζονται περισσότερη προσοχή για να προχωρήσει ο ιστορικός διάλογος ένα βήμα ακόμα.

1. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η περίοδος του Μεσοπολέμου

1.1. Επίσημες ιστορίες

Ο πόλεμος του 1914 αποτέλεσε έναν ολοκληρωτικό πόλεμο. Παρέσυρε όλους τους τομείς των κοινωνιών των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Στο πλαίσιο αυτό αποτέλεσε και έναν πόλεμο εντυπώσεων. Υπήρξαν δυο μεγάλα διακυβεύματα για τα εμπλεκόμενα κράτη, ένα στην αρχή του πολέμου και ένα στο τέλος του. Το 1914 οι λαοί της Ευρώπης έπρεπε να πειστούν, πως θα υποστήριζαν έναν αμυντικό πόλεμο. Οι ευρωπαίοι ηγέτες αμφέβαλαν για τη νομιμοφροσύνη των πολιτών τους στην περίπτωση που η χώρα τους παρουσιάζονταν ως επιτιθέμενη. Πίστευαν πως οι λαοί δεν θα πολεμούσαν για οικονομικά ή γεωστρατηγικά συμφέροντα. Η στάση της Γερμανίας, η οποία είχε να αντιμετωπίσει ένα ισχυρό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα στο εσωτερικό της, είναι χαρακτηριστική. Παρόλο που βρίσκονταν σε συνομιλίες με την αυστριακή κυβέρνηση από την αρχή της κρίσης και ενώ ήξερε πως κάθε κίνηση των Αψβούργων θα προκαλούσε την αντίδραση της Ρωσίας, περίμενε μέχρι η Ρωσία να κηρύξει πρώτη την επιστράτευση. Τα λόγια του ναυάρχου Γκέοργκ Αλεξάντερ φον Μίλλερ (1854-1940) αντικατοπτρίζουν το πνεύμα αυτής της απόφασης: "Η κατάσταση είναι εξαιρετική. Η κυβέρνηση κατάφερε εξαιρετικά να μας παρουσιάσει ως αυτούς που δέχθηκαν επίθεση".¹⁸ Έτσι οι κυβερνήσεις της κάθε χώρας επιδόθηκαν στην έκδοση διπλωματικών, πολιτικών και στρατιωτικών εγγράφων με σκοπό να αποδείξουν πως αμύνονταν και πως ο επιτιθέμενος είχε καταπατήσει κάθε ηθική και κάθε διεθνή συνθήκη. Οι Δυνάμεις εξέδωσαν τα λεγόμενα "έγχρωμα βιβλία". Η Γερμανία το λευκό βιβλίο, η Μεγάλη Βρετανία το μπλε, η Ρωσία το πορτοκαλί, η Αυστροουγγαρία το κόκκινο, η Γαλλία το κίτρινο, τα οποία περιλάμβαναν επιστολές διπλωματών, τηλεγραφήματα προς τα υπουργεία εξωτερικών των εμπλεκόμενων κρατών, καταγεγραμμένες ακροάσεις διπλωματών και υπουργών εξωτερικών κ.α.¹⁹

¹⁸Röhl, J., C., G., "Admiral von Müller and the Approach to War, 1911 - 1914", *Historical Journal*, Cambridge University Press, Τόμος 12 (1969), Αριθμός 4 (Δεκ.), σ. 670.

¹⁹Τα "έγχρωμα βιβλία" εκτός από τα επίσημα αρχεία των εμπλεκόμενων κρατών, μπορούν να αναζητηθούν διαδικτυακά στον σύνδεσμο: https://www.lib.byu.edu/index.php/Official_Papers, Τελευταία πρόσβαση 9/6/2018.

Αν όμως το 1914 ο αγώνας των εμπλεκόμενων χωρών να αποδείξουν πως διεξήγαγαν έναν δίκαιο πόλεμο είχε κοινή αφετηρία, το 1919 η κατάσταση είχε αντιστραφεί. Η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία είχαν ηττηθεί και η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και οι Η.Π.Α. έθεταν τους όρους. Η υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών περιείχε άρθρα, τα οποία θα έθεταν το πλαίσιο συζήτησης και θα σημάδευαν την πορεία της ιστοριογραφίας για τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι το 1939. Το ζήτημα της αποκλειστικής ευθύνης για το ξέσπασμα του πολέμου κυριάρχησε. Το άρθρο 231 της Συνθήκης ανέφερε: "Οι Συμμαχικές και Συνεργαζόμενες Κυβερνήσεις βεβαιώνουν και η Γερμανία αποδέχεται την ευθύνη της Γερμανίας και των συμμάχων της για την πρόκληση όλων των απωλειών και καταστροφών, τις οποίες οι Συμμαχικές και οι Συνεργαζόμενες Κυβερνήσεις και οι λαοί τους υπέστησαν ως αποτέλεσμα του πολέμου που τους επιβλήθηκε από την επιθετικότητα της Γερμανίας και των συμμάχων της".²⁰ Εκτός από την αποκλειστική ευθύνη που αποδόθηκε στη Γερμανία και στους συμμάχους της, η Συνεννόηση "επιτέθηκε" και σε θεσμούς, οι οποίοι είχαν συνδεθεί με το απόγειο της δόξας της, και συγκεκριμένα στον Κάιζερ, κατηγορώντας εμμέσως τη Γερμανία για ανηθικότητα. Το άρθρο 227 της Συνθήκης των Βερσαλλιών ανέφερε: "Οι Συμμαχικές και Συνεργαζόμενες Δυνάμεις δημόσια καταγγέλλουν τον Γουλιέλμο τον 2^ο των Χοεντσόλερν, πρώην αυτοκράτορα, για την υπέρτατη επίθεση κατά της διεθνούς ηθικότητας και ιερότητας των συνθηκών..."²¹

Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης βρέθηκε από πολύ νωρίς να προσπαθεί να αντιστρέψει αυτό το αποτέλεσμα. Οργάνωσε μια εκστρατεία, της οποίας το μήνυμα έπρεπε να βρει αποδέκτες και στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Για τους αποδέκτες στο εξωτερικό ο στόχος ήταν διττός. Αφενός να πείσει πως δεν ήταν αυτή που επιδίωξε τον πόλεμο, αλλά όλες οι Δυνάμεις τον έκαναν πραγματικότητα· αφετέρου αφού θα είχε απεμπολήσει την ηθική ευθύνη, θα μπορούσε να ζητήσει αναθεώρηση της Συνθήκης των Βερσαλλιών και ιδιαίτερα των δυσβάσταχτων οικονομικών κυρώσεων που της είχαν επιβληθεί.

²⁰ Kaes, A., & Jay, M., & Dimenberg, E. (επιμ.), *The Weimar Republic Sourcebook*. Μπέρκλεϊ και Λονδίνο: University of California Press, (1994), σ. 889.

²¹The Versailles Treaty, Ιούνιος 28, 1919, Μέρος 7, Άρθρο 227, <http://avalon.law.yale.edu/imt/partvii.asp>, Τελευταία πρόσβαση 26/3/2018.

Στο εσωτερικό αναζήτησε να ενώσει τους Γερμανούς σε έναν κοινό σκοπό. Την προώθησης της εκστρατείας περί αθωότητας της για την έκρηξη του πολέμου. Ο στόχος ήταν πολύ σημαντικός υπό το βάρος της οικονομικής κατάρρευσης και της πίεσης που είχε ασκήσει η εξέγερση των Σπαρτακιστών, η οποία ξέσπασε τον Ιανουάριο του 1919 σε πολλές πόλεις της χώρας και ιδιαίτερα στο Βερολίνο.

Τα μέσα που χρησιμοποίησε ποίκιλαν. Αρχικά το υπουργείο εξωτερικών συνέστησε και χρηματοδότησε επιτροπές, οι οποίες θα ασχολούνταν με την ανατροπή της θέσης της πολεμικής ενοχής. Στα πρώτα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου δραστηριοποιήθηκαν κυρίως δύο επιτροπές. Η πρώτη απευθύνονταν ως επί το πλείστον στις εργατικές ενώσεις και την εργατική τάξη και ονομάστηκε Εργατική Επιτροπή των Γερμανικών Οργανισμών για την Καταπολέμηση των Ψεμάτων Αναφορικά με την Πολεμική Ευθύνη. Η δεύτερη αποτελούνταν από ιστορικούς και διανοούμενους και είχε λόγιο χαρακτήρα.²² Ονομάζονταν Κέντρο για την Μελέτη των Αιτιών του Πολέμου και ήταν η επιτροπή που παρήγαγε το μεγάλο έργο της επίσημης ιστορίας της Γερμανίας για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τίτλο "Οι Υψηλές Πολιτικές των Ευρωπαϊκών Υπουργικών Συμβουλίων" ("Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette"). Η σειρά αυτή αποτελείται από σαράντα τόμους, οι οποίοι εκδόθηκαν ανάμεσα στο 1922 και 1927. Όπως αναφέρει ο Μούλιγκαν, η επιλογή εγγράφων, τα οποία έφθαναν μέχρι την ίδρυση της γερμανικής αυτοκρατορίας το 1871, ήταν μια προσπάθεια να δώσει "έμφαση στα ελαττώματα της παγκόσμιας τάξης ορίζοντας τον πόλεμο ως πιθανό αποτέλεσμα δεκαετιών αντιπαλότητας των Μεγάλων Δυνάμεων".²³

Το έργο αυτό αποτέλεσε τη βάση ελέγχου του γερμανικού κράτους στην εκπαίδευση σχετικά με το ζήτημα της πολεμικής ενοχής. Το κράτος τροφοδοτούσε τους φορείς εκπαίδευσης με εγχειρίδια, τα οποία όχι μόνο

²² Henig, R., ό. π., σ. 26.

²³ Mulligan, W., "The Historiography of the Origins of the First World War", 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*, Ute, D., Gatrell, P., Janz, O, Jones, H., Keene, J., Kramer, A., Nasson, B., (επίμ). Βερολίνο, Freie Universität Berlin, (2014), https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/the_historiography_of_the_origins_of_the_first_world_war, Τελευταία πρόσβαση 26/3/2018.

απέρριπταν την αποκλειστική πολεμική ευθύνη, αλλά προωθούσαν την άποψη πως η πολιτική της Αντάντ ήταν αυτή που έφερε τον πόλεμο στην Ευρώπη. Σε ένα εγχειρίδιο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης την δεκαετία του 1920 αναφέρονταν πως: "Είχε η Γερμανία επιθυμία για πόλεμο...και τον ξεκίνησε με την θέληση της; Σήμερα κάθε ενημερωμένος άνθρωπος μέσα και έξω από τη Γερμανία γνωρίζει...Η Ρωσία, η Γαλλία και η Αγγλία ήθελαν πόλεμο και τον εξαπέλυσαν".²⁴

Ταυτόχρονα χρηματοδοτήθηκαν ιστορικοί από το εξωτερικό και τους δόθηκε προνομιακή πρόσβαση σε γερμανικά αρχεία. Η στόχευση ήταν σαφής: να αποθέσουν την ευθύνη για την έκρηξη του πολέμου, είτε στο χάος των διεθνών σχέσεων πριν από αυτόν, είτε στην επιθετική πολιτική της Συνεννόησης, και να συμπεράνουν πως η Γερμανία δεν ήταν υπεύθυνη ή δεν αναζήτησε τον πόλεμο. Σε τέτοια συμπεράσματα κατέληξαν ιστορικοί όπως ο Γουίλιαμ Ντόουσον (1869-1948), ο οποίος εργάστηκε στην Γερμανία.²⁵

Η Μόμμπάουερ αναφέρει πως ένας από τους στόχους αυτής της εκστρατείας ήταν να θέσει "τις ξένες κυβερνήσεις σε άμυνα".²⁶ Οι απαντήσεις των Συμμάχων στο "Οι Υψηλές Πολιτικές των Ευρωπαϊκών Υπουργικών Συμβουλίων" εμφανίσθηκαν ως μια μορφή άμυνας. Με τη σειρά, η κάθε χώρα ξεκίνησε τη δική της διαδικασία για την έκδοση εγγράφων που θα πιστοποιούσαν την αλήθεια της θέσης της, πως ο πόλεμος πραγματοποιήθηκε λόγω επιθετικότητας της Γερμανίας. Η Βρετανία απάντησε πρώτη με την κυκλοφορία του έργου με τίτλο "Τα Βρετανικά Αρχεία για τα Αίτια του Πολέμου" (1926-1938) ("The British Documents on the Origins of the War"). Κυκλοφόρησε σε έντεκα τόμους και το επιμελήθηκαν οι ιστορικοί Τζορτζ Π. Γκουγχ (1873-1968) και Χάρολντ Β. Τέμπερλεϊ (1879-1939).

Η γαλλική απάντηση άργησε. Πίσω από αυτήν την επιλογή υπήρχε ένα μεγάλο διακύβευμα. Η Γαλλία ήταν αυτή που είχε πιέσει για τις αυστηρές κυρώσεις που είχαν επιβληθεί στη Γερμανία. Είχε επανακτήσει την Αλσατία και τη Λωρραίνη και κατάφερε να επιβάλλει υψηλές οικονομικές

²⁴Ανακτήθηκε από Simpson, W., *Hitler and Germany, Cambridge Topics in History*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991, σ. 26.

²⁵ Pogge von Standmann, H., "Britische Historiker und der Ausbruch des Ersten Weltkrieges". Στο Michalka, W. (επιμ.), *Der Erste Weltkrieg*. Μόναχο-Ζυρίχη: Piper, (1994), σ. 935.

²⁶Mombauer, A., ό. π., σ. 66.

αποζημιώσεις. Συνεπώς ήταν ταγμένη στην απαρέγκλιτη εφαρμογή της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Φοβόταν οτιδήποτε μπορούσε να παρερμηνευθεί ή να αποτελέσει τη βάση συζήτησης για την αναθεώρηση της Συνθήκης. Η υψηλή πίεση όμως την ανάγκασε να αναλάβει και αυτή το 1930 την έκδοση της δικής της επίσημης ιστορίας. Εξέδωσε τα "Γαλλικά Διπλωματικά Έγγραφα, 1871-1914" (Documents Diplomatique Français, 1871-1914) ανάμεσα στο 1930 και στο 1953.

Σε αυτήν την πρώτη περίοδο σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν και πολιτικά πρόσωπα, υπεύθυνα για τη λήψη αποφάσεων, τα οποία αργότερα εξέδωσαν τα απομνημονεύματά τους. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία ακολούθησαν την εθνική γραμμή υπεράσπισης των κρατών τους. Ο πρώην καγκελάριος της Γερμανίας Τέομπαντ φον Μπέτμαν-Χόλβεγκ στα απομνημονεύματά του ανέφερε: "Σήμερα γνωρίζουμε πως ο κ. Σαζόνφορ... ήθελε την Κωνσταντινούπολη και χρειαζόνταν έναν ευρωπαϊκό πόλεμο για αυτόν τον σκοπό".²⁷ Σε άλλα σημεία κατηγορεί τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία. Ο Γκρέι απέδωσε την ευθύνη στις ενέργειες της Γερμανίας. Δεν αποδέχονταν την ύπαρξη ενός милитарισμού τόσο δυνατού ώστε να προκαλέσει τον πόλεμο. Πίστευε περισσότερο πως ο ανταγωνισμός για τους εξοπλισμούς ήταν αυτός που τον προκάλεσε. Θεώρησε πως η πρόταση της Βρετανίας πριν τον πόλεμο για μείωση των ναυτικών εξοπλισμών εκλήφθηκε από τη Γερμανία ως αδυναμία: "Η πρόκληση του γερμανικού στόλου έκανε πιο δύσκολη παρά πιο εύκολη τη συμφιλίωση· την έκανε (την Γερμανία) ανάξια εμπιστοσύνης και υπέσκαψε τη δύναμη και τη θέληση εκείνων που επιθυμούσαν να είναι φιλικοί μαζί της".²⁸

Αν όμως ένας πολιτικός επηρέασε ιδιαίτερα τον διάλογο σχετικά με τα αίτια, αυτός ήταν ο Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ (1863-1945), πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας όταν υπογράφηκε η Συνθήκη των Βερσαλλιών. Στα απομνημονεύματά του προέβαλε μια αρκετά αναθεωρητική θέση. Υποστήριξε πως τα έθνη "γλίστρησαν" στον πόλεμο ως αποτέλεσμα λαθών της διεθνούς διπλωματίας και πως κανένα έθνος δεν μπορεί να φέρει την αποκλειστική

²⁷Theobald von Bethmann-Hollweg, *Betrachtungen zum Weltkrieg*, Τόμος 1, Βερολίνο, Hobbings, 1919, σ. 119-120.

²⁸ Grey of Fallodon, ό. π., σ. 282.

ευθύνη. Συγκεκριμένα ανέφερε: "Ούτε ο πιο πανούργος και ο πιο διορατικός αξιωματούχος δεν προέβλεψε στις αρχές του καλοκαιριού του 1914 πως το φθινόπωρο τα έθνη του κόσμου θα εμπλέκονταν στην πιο τρομερή μάχη που έχει δει κανείς στην ιστορία του ανθρώπινου γένους".²⁹ Η γραμμή του Λόιντ Τζορτζ εκτός του ότι εφάπτονταν σε σημεία με το γερμανικό αφήγημα, εξέθρεψε και ένα ρεύμα αναθεωρητισμού σε σχέση με την αποκλειστική πολεμική ευθύνη της Γερμανίας.

²⁹ Lloyd, G., D., *War Memoirs*, Λονδίνο, Odhams Press Limited, 1938, τόμος 1, σ. 32.

1.2. Στο περιθώριο των επίσημων ιστοριών

Στην πρώτη περίοδο αναζήτησης των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου οι ιστορικοί δεν είχαν ολοκληρωτικά διακριτό ρόλο. Ο Τζέι Γουίντερ παραθέτει ορισμένους λόγους για την επικράτηση αυτού του φαινομένου: η αυξημένη εμπλοκή της πολιτικής στον κλάδο της ιστορίας με σκοπό την άσκηση ενιαίας εξωτερικής πολιτικής, ο μικρός αριθμός τους, η αδυναμία του θεσμού του πανεπιστημίου, είναι μερικοί από αυτούς.³⁰ Σε συνδυασμό με την πρόσδεση ορισμένων ιστορικών στην εθνική προσπάθεια, είτε για την αποποίηση της πολεμικής ευθύνης στην περίπτωση της Γερμανίας, είτε για την επιβεβαίωση της στην περίπτωση της Γαλλίας και της Βρετανίας, η σημασία τους περιορίστηκε.³¹ Η προσπάθεια τους για διερεύνηση των αιτιών διαπλέχθηκε με τις προσπάθειες δημοσιογράφων, δοκιμιογράφων, ακαδημαϊκών άλλων κλάδων, οικονομολόγων και φιλοσόφων, οι οποίοι αναζητούσαν και αυτοί τις αιτίες λόγω του μεγάλου αντίκτυπου που είχε προκαλέσει ο πόλεμος στους συγχρόνους.

Από πολύ νωρίς οι ιστορικοί προσπάθησαν να εξηγήσουν, πως τα ευρωπαϊκά κράτη οδηγήθηκαν σε πόλεμο, κυρίως με όρους κατάρρευσης των διεθνών σχέσεων. Ο Έντουαρντ Ρ. Τέρνερ (1881–1929), καθηγητής ευρωπαϊκής ιστορίας στο πανεπιστήμιο John Hopkins της Βαλτιμόρης, επιχείρησε τη δική του προσέγγιση το 1915. Παρότι έγραψε μεσούντος του πολέμου και συνειδητοποιούσε πως υπήρχαν πολλές πληροφορίες και υλικό στα αρχεία των εμπόλεμων κρατών που έπρεπε να δημοσιευθεί για να εξαχθούν συμπεράσματα, θεωρεί πως οι αιτίες “βρίσκονταν από καιρό σε λειτουργία”.³² Τοποθετούσε την αρχή της κρίσης στη δημιουργία της Γερμανικής Αυτοκρατορίας το 1871. Η Γερμανία, η οποία λόγω του πολιτικού κερματισμού της αποτελούσε για μεγάλο μέρος του 19^{ου} αιώνα τον αδύναμο κρίκο στην αλυσίδα των ευρωπαϊκών Δυνάμεων, αναγνώρισε στην αύξηση της στρατιωτικής της δύναμης την έξοδο από αυτήν την κατάσταση. Έτσι, η δημιουργία της ενιαίας Γερμανίας εγκαθιδρύθηκε στη βάση της βίας και της

³⁰ Winter, J., & Prost, A., *The Great War in History, Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2005, σ. 9.

³¹ Λεμονίδου, Ε., ό. π., σ. 23.

³² Turner, E., R., “The Causes of the Great War”, *the American Political Science Review*, American Political Science Association, Τόμος 9 (1915), Αρ. 1 (Φεβρ.), σ. 35.

στρατιωτικής υπεροχής. Αυτό όμως παρήγαγε αποτελέσματα που στρέφονταν εναντίον της. Γεωστρατηγικά προκάλεσε τον γαλλικό ρεβανσισμό, ενώ η μεγάλη οικονομική της ανάπτυξη εξέθρεψε τη ζήλεια της Βρετανίας, η οποία ξεκίνησε να διευθετεί παλαιότερες διαφορές με τη Γαλλία και τη Ρωσία. Ο Τέρνερ υποστήριξε πως η στάση της Βρετανίας ήταν αμυντική αλλά “οι Γερμανοί αρνήθηκαν να πιστέψουν πως αυτός ο συνασπισμός (Εγκάρδια Συνεννόηση) δεν απειλούσε την ασφάλειά τους και είδαν στη δραστηριότητα της Αγγλίας μια τεράστια προσπάθεια απομόνωσης της αυτοκρατορίας”.³³ Κομβικό σημείο στην εξέλιξη των πραγμάτων αποτέλεσαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Δημιούργησαν έναν συνασπισμό κρατών, τα οποία ήταν φίλα προσκείμενα στη Ρωσία. Έτσι ανατρέπονταν η πολιτική της Γερμανίας στα Βαλκάνια, που μέχρι τότε συνίστατο αφενός στην αντιμετώπιση της παρεμβατικότητας της Ρωσίας, αφετέρου στη διασφάλιση των αυστριακών συμφερόντων και διαμέσου αυτών στην προώθηση των δικών της στην ευρύτερη περιοχή, που ήταν δίοδος προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το συμπέρασμα του ήταν σαφές: η Γερμανία επωμίζονταν την κύρια ευθύνη για την έκρηξη του πολέμου. Ένα τελευταίο σημαντικό στοιχείο στη συμβολή του Τέρνερ είναι πως αναφέρει, χωρίς να αναλύει σε βάθος, ένα επιχείρημα που τη δεκαετία του 1960 θα προκαλούσε τη διαμάχη γύρω από τις θέσεις Φίσερ: την εξωτερίκευση των κοινωνικών εντάσεων στη Γερμανία με ένα πρόγραμμα επεκτατισμού: “Δεν είναι απίθανο πως η κυρίαρχη κάστα... αναζητούσε να αναβάλει την πτώση του συστήματος της με έργα αυτοκρατορικής μεγαλοπρέπειας και παγκόσμιας κυριαρχίας...”.³⁴ Ωστόσο η γλώσσα που χρησιμοποιεί τονίζει πως είναι ταγμένος σε μια πολιτική και διπλωματική εξήγηση.

Ίσως η μεγαλύτερη συμβολή ιστορικού στα χρόνια του Μεσοπολέμου στη δυτική Ευρώπη ήταν αυτήν του Πιέρ Ρενουβό (1893–1974), ο οποίος υπήρξε βετεράνος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και έγινε καθηγητής ιστορίας το 1932 στη Σορβόνη. Ο Ρενουβό μελετώντας μεγάλο όγκο υλικού λόγω της θέσης του (καθώς άνηκε στο συντακτικό προσωπικό των “Γαλλικών

³³ Turner, ό. π., σ. 25.

³⁴ Turner, ό. π., σ. 28.

Διπλωματικών Εγγράφων”),³⁵ συμπεραίνει στο έργο του *La Crise Européenne et la Grande Guerre* (1934)³⁶ (Η Ευρωπαϊκή Κρίση και ο Μεγάλος Πόλεμος, 1934), πως η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία είχαν την κύρια ευθύνη για τον πόλεμο. Αυτό προέκυπτε από τη διάθεση της Γερμανίας να ρισκάρει έναν ευρωπαϊκό πόλεμο, γνωρίζοντας πως η λευκή επιταγή στην Αυστρία για το θέμα της Σερβίας θα σήμαινε τη ρωσική και κατ’ επέκταση τη γαλλική αντίδραση.³⁷ Παρόλο που αναγνώριζε λάθος κινήσεις από την πλευρά των Συμμάχων, επέκρινε τους αναθεωρητές ιστορικούς, πως τοποθετούσαν το βάρος για την επιπλοκή της κρίσης στην επιστράτευση της Ρωσίας, την ώρα που κάθε διαπραγμάτευση είχε αποτύχει, ενώ ταυτόχρονα έδειχναν μια συμπάθεια στη Γερμανία χωρίς να καταβάλουν προσπάθειες να κατανοήσουν τη στάση των Ρώσων και των Γάλλων.³⁸ Ωστόσο το πόνημα του αποτέλεσε κριτική προσέγγιση στα μεσοπολεμικά χρόνια. Ο ίδιος είχε συνείδηση πως το διάστημα που είχε περάσει από το τέλος του πολέμου ήταν πολύ μικρό για να μπορεί να εξάγει κατηγορηματικά οποιοδήποτε συμπέρασμα. Είχε επίσης επίγνωση πως νέα στοιχεία θα εμφανίζονταν στο φως, τα οποία μπορεί να ανέτρεπαν τα δεδομένα: “Σε τέτοιες περιπτώσεις (όπως το πρόβλημα των αιτιών του πολέμου) δεν μπορεί να υπάρξει ζήτημα εγκαθίδρυσης δόγματος ή σεβασμού ενός”.³⁹ Επιπλέον πιστεύει πως το περιβάλλον επιδρά στη γραφή του ιστορικού: “Μήπως και εγώ ο ίδιος δεν είμαι προκατειλημμένος από κάποια εθνική προδιάθεση του μυαλού;”.⁴⁰ Τέλος, ήταν ταγμένος σε μια πολιτική και διπλωματική ερμηνεία των αιτιών του πολέμου. Οι πληροφορίες για τον Ρενουβό βρίσκονταν μόνο στα υπουργεία και στα διπλωματικά έγγραφα. Μικρή έμφαση έδωσε σε άλλες αιτίες και σε διαφορετικές προσεγγίσεις του ζητήματος.

³⁵ Mombauer, A., ό. π., σ. 105.

³⁶ Renouvin, P., *La Crise Européenne et la Grande Guerre*, Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1934.

³⁷ Henig, R., ό. π., σ. 28.

³⁸ Renouvin, P., “How the War Came”, *Foreign Affairs*, τόμος 7 (1929), αρ. 3 (Απρ.), <https://www.foreignaffairs.com/articles/1929-04-01/how-war-came>, Τελευταία πρόσβαση 30/03/2018.

³⁹ Renouvin, P., ό. π., <https://www.foreignaffairs.com/articles/1929-04-01/how-war-came>, Τελευταία πρόσβαση 30/03/2018.

⁴⁰ Renouvin, P., ό. π., <https://www.foreignaffairs.com/articles/1929-04-01/how-war-came>, Τελευταία πρόσβαση 30/03/2018.

Το βιβλίο του Ρενουβό ήρθε ως απάντηση σε δύο αναθεωρητικές προσεγγίσεις σε σχέση με το ζήτημα των καταβολών του πολέμου. Ήταν τα έργα των Χάρι Μπαρνές (1889–1968) και Σίντεϊ Φέι (1876–1967), οι οποίοι κατείχαν θέσεις καθηγητών ιστορίας στις Η.Π.Α. Η κοινωνία των Η.Π.Α. προσέφερε εύφορο έδαφος για αναθεωρητικές τάσεις, καθώς η εμπειρία του πολέμου δεν ήταν βιωμένη αρκετά ώστε να προκαλεί το εθνικό αίσθημα. Ο Μπαρνές (ο οποίος αργότερα έγινε πιο γνωστός για τις θέσεις του περί άρνησης του Ολοκαυτώματος),⁴¹ εξέδωσε το 1927 το βιβλίο του “The Genesis of World War, An Introduction to the Problem of War Guilt”⁴² (Η Γένεση του Παγκοσμίου Πολέμου, Μία εισαγωγή στο πρόβλημα της Πολεμικής Ενοχής). Μετά από δύο επισκέψεις του στη Γερμανία,⁴³ και μελέτη του διαθέσιμου υλικού, γράφει κατηγορηματικά: “Εκτιμώντας τη σειρά της ενοχής των διάφορων χωρών μπορούμε με ασφάλεια να πούμε πως η μόνη άμεση ευθύνη για τον Παγκόσμιο Πόλεμο πέφτει στη Σερβία, τη Γαλλία και τη Ρωσία...”.⁴⁴ Για τον Μπαρνές το πρόβλημα δεν βρίσκονταν στο ευρωπαϊκό σύστημα δυνάμεων. Αυτό είχε λύσει και άλλες κρίσεις που είχαν προκύψει. Αυτό που προκάλεσε τον πόλεμο ήταν η μετατροπή των στόχων της γαλλορωσικής συμμαχίας από αμυντικούς σε επιθετικούς. Η Ρωσία εποφθαλμιούσε τα Στενά ενώ η Γαλλία ήθελε να επανακτήσει την Αλσατία και τη Λωρραίνη. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με γενικό ευρωπαϊκό πόλεμο και τα Βαλκάνια κρίθηκαν ως η καταλληλότερη περιοχή που θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα διπλωματικό επεισόδιο υψηλής έντασης. Έτσι το σχέδιο της δολοφονίας του Φραγκίσκου Φερδινάνδου ήταν προμελετημένο και γνωστό στη σερβική και ρωσική κυβέρνηση. Μετά τη δολοφονία, η στάση της Γαλλίας και της Ρωσίας υπήρξε υποκριτική. Ενώ δημόσια προέτρεπαν τη Σερβία να ζητήσει συνεννόηση με την Αυστρία, κρυφά προετοιμάζονταν για πόλεμο. Η Αυστρία από την άλλη παρόλο που ήθελε πόλεμο, αφενός τον αναζητούσε για να αντιμετωπίσει τη σερβική επιθετικότητα, αφετέρου ήθελε έναν τοπικό πόλεμο. Η Γερμανία ουσιαστικά “τραβήχτηκε” σε αυτόν, γιατί ενώ

⁴¹Lipstadt, D., *Denying the Holocaust: the Growing Assault on Truth and Memory*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1993.

⁴² Barnes, H., E., *The Genesis of World War, An Introduction to the Problem of War Guilt*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Alfred A. Knopf, 1967.

⁴³Mombauer, A., ό. π., σ. 86.

⁴⁴ Barnes, H., E., *The Genesis of World War, An Introduction to the Problem of War Guilt*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Alfred A. Knopf, 1967, σ. 661.

μετά την απάντηση της Σερβίας στο τελεσίγραφο της Αυστρίας συμβούλευσε τη σύμμαχο της να αναλάβει διαπραγματεύσεις, δεν μπόρεσε να αντιστρέψει την πορεία προς τον πόλεμο λόγω της ρωσικής επιστράτευσης, η οποία βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη. Τέλος, η Βρετανία παρόλο που ήθελε ειρήνη, επέλεξε να στηρίξει τους συμμάχους της. Το Βέλγιο ήταν απλά μια δικαιολογία στη διάθεση του Γκρέι.⁴⁵

Ο Σίντεϊ Φέι, καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, στο δίτομο έργο του “The Origins of the World War”⁴⁶ (Τα Αίτια του Παγκοσμίου Πολέμου) υπήρξε πιο μετριοπαθής από τον Μπαρνές: “Καμία από τις Δυνάμεις δεν ήθελε έναν ευρωπαϊκό πόλεμο”.⁴⁷ Σημείο κλειδί αποτέλεσε η δολοφονία του αρχιδούκα της Αυστρίας. Ήταν αυτή που προκάλεσε μια αλληλουχία εξελίξεων και οδήγησε στην κατάσταση, στην οποία ο Φέι εντοπίζει την αιτία του πολέμου: στην αδυναμία των πολιτικών και των στρατιωτικών ηγετών να εκτονώσουν την κρίση. Συνεπώς η Σερβία κατείχε την πρωταρχική ευθύνη αλλά όλα τα κράτη είχαν μερίδιο σε αυτήν και έτσι η Συνθήκη των Βερσαλλιών και ιδιαίτερα το άρθρο 231 έπρεπε να αναθεωρηθούν. Το βιβλίο του Φέι εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1928, ενώ η δεύτερη έκδοση ήρθε το 1930. Στο μεσοδιάστημα υπήρξαν σημαντικές εκδόσεις διπλωματικών εγγράφων, όπως ορισμένοι τόμοι των βρετανικών αρχείων για τα αίτια του πολέμου. Ωστόσο ο Φέι καταλήγει πως η έκδοση τους δεν προκάλεσε σοβαρά το συμπέρασμα του.⁴⁸

Η συσχέτιση του Μεγάλου Πολέμου με πολιτικά, στρατιωτικά και διπλωματικά αίτια, επισκίασε στη δυτική Ευρώπη τις εναλλακτικές προσεγγίσεις. Μια από αυτές ήταν πως ο πόλεμος είχε ιδεολογικές καταβολές. Εκφράστηκαν διάφορες απόψεις, όπως ότι αποτέλεσε αναμέτρηση ανάμεσα στον πολιτισμό και στη βαρβαρότητα ή ανάμεσα στον “έμπορο” και στον “πολεμιστή”, αντιπροσωπευόμενους ή εκπροσωπούμενους από τη Βρετανία και τη Γερμανία αντίστοιχα.⁴⁹ Ωστόσο το πιο ανθεκτικό επιχείρημα αυτού του είδους ήταν πως οι ιδέες φιλοσόφων και ιδιαίτερα του

⁴⁵ Barnes, H., E., ό. π., σ. 654–661.

⁴⁶ Fay, S., B., *The Origins of the World War*, Νέα Υόρκη, the MacMillan Company, 1930.

⁴⁷ Fay, S., B., *The Origins of the World War*, Νέα Υόρκη, the MacMillan Company, 1930, σ. 547.

⁴⁸ Fay, S., B., ό. π., σ. VI.

⁴⁹ Mulligan, W., ό. π., σ. 2–3.

Νίτσε, επηρέασαν τις ελίτ της Ευρώπης να διεξάγουν έναν πόλεμο, ενστερνιζόμενες τις έννοιες του “υπεράνθρωπου” και της “αναγκαιότητας του πολέμου”. Η διεξοδικότερη ανάλυση για αυτούς τους ισχυρισμούς στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, προήλθε από τον Τζορτζ Μπούρμαν Φόστερ (1858–1918). Στο άρθρο του “Nietzsche and the Great War”⁵⁰ (Ο Νίτσε και ο Μεγάλος Πόλεμος), το οποίο εκδόθηκε μετά τον θάνατο του, τόνισε πως τα γραπτά του Νίτσε είχαν παρερμηνευθεί. Αναφέρει πως υπήρχαν εδάφια μέσα στα έργα του, τα οποία θα μπορούσαν να εκληφθούν ως υποστήριξη στον πόλεμο. Ωστόσο, όλες οι κύριες έννοιες νοηματοδοτούνταν διαφορετικά από τον Νίτσε. Ο Φόστερ επιμένει σε τρία σημεία. Στη νοηματοδότηση του όρου “πόλεμος”, στην κριτική του Νίτσε στον πρωσικό μιλιταρισμό και στην κοσμοπολίτικη κουλτούρα του. Όσον αφορά το πρώτο, θεωρεί πως η έννοια “πόλεμος” δεν σημαίνει ένοπλη σύρραξη. Αποτελεί πρωτίστως έναν αγώνα του καθενός με τους εσωτερικούς του εχθρούς, για την συνειδητοποίηση του εαυτού του. Η εξωτερίκευση αυτού του αγώνα (π.χ. με την έκφραση ορισμένων επιθετικών συναισθημάτων/τάσεων) ήταν δυνατή μόνο υπό προϋποθέσεις και θα μπορούσε να θεωρηθεί μόνο μέσο προσέγγισης αυτής της συνειδητοποίησης και όχι αιτία πολέμου. Αυτό φέρνει τον Φόστερ στο δεύτερο επιχείρημα του. Ο Νίτσε κατέκρινε τον μιλιταρισμό μετά την νίκη των Γερμανών επί των Γάλλων το 1871, αναφέροντας πως η γαλλική κουλτούρα ήταν ανώτερη της γερμανικής, κάτι που αφενός δείχνει πως οι Γερμανοί δεν είχαν φτάσει στην πλήρη συνειδητοποίηση του εαυτού τους και αφετέρου πως ασκούσε κριτική στις τάσεις που εγκαθιδρύονταν στη Γερμανία (π.χ. μιλιταρισμός) εν τη γενέσει τους. Τέλος απορρίπτει την ιδέα περί κυριαρχίας ενός έθνους που πρόσαπταν στον Νίτσε. Ισχυρίζονταν πως ο κοσμοπολιτισμός του ήταν πολύ ισχυρότερος και συνοψίζονταν στους όρους “Ευρωπαίοι Άνδρες”. Καταλήγει: “ο καλύτερος... θα κυβερνάει και με τα μέσα της δύναμης. Υπό αυτήν την άποψη ο Νίτσε επιβεβαίωνε τον πόλεμο, αλλά με τον όρο πόλεμο συχνά εννοούσε τον πόλεμο για τη ζωή. Η ζωή για αυτόν ήταν ένας “αγών””.⁵¹

⁵⁰Foster, G., B., “Nietzsche and the Great War”, *the Sewanee Review*, Βαλτιμόρη, The John Hopkins University Press, Τόμος 28 (1920), Αρ. 2 (Απρ.), σσ. 139-151.

⁵¹ Foster, G., B., “Nietzsche and the Great War”, *the Sewanee Review*, Βαλτιμόρη, The John Hopkins University Press, Τόμος 28 (1920), Αρ. 2 (Απρ.), σ. 151.

Η συζήτηση περί φιλοσοφικών εννοιών συνδεδεμένων με τον πόλεμο δεν αποτέλεσε μοναδικό πεδίο δράσης ακαδημαϊκών. Η έννοια του δίκαιου πολέμου και της ηθικής, την οποία εκμεταλλεύτηκαν και τα εμπόλεμα κράτη, έγινε θέμα ενασχόλησης δημοσιογράφων όπως ο Ρομπέρτ Ντε Κε (1869-1970). Για τον Ντε Κε ο πόλεμος αποτελούσε ένα “ηθικό κακό”. Το κακό αυτό προκλήθηκε από τον πρωσικό милитарισμό, ο οποίος κυριαρχούσε στις τάξεις των πρωσικών ελίτ. Ως “ηθικό κακό” η θεραπεία του θα έπρεπε να είναι “ηθική”. Θα προέρχονταν από τους Συμμάχους, των οποίων οι στόχοι ήταν δίκαιοι. Δεν επιζητούσαν τίποτα παραπάνω από την αποκατάσταση της νομιμότητας, που είχε διαταράξει η Πρωσία με την προσάρτηση της Αλσατίας, της Λωρραίνης και του Σλέσβιγκ, αλλά και η Αυστροουγγαρία, η οποία καταπίεζε τις εθνικές μειονότητες της αυτοκρατορίας. Έτσι η ειρήνη θα επανέρχονταν μόνο με την αποκατάσταση των αδικιών (εδαφικά) και την οικονομική αποζημίωση των πληγέντων από τους κατακτητές.⁵²

Ο Ντε Κε, με σπουδές στις πολιτικές επιστήμες και μεγαλωμένος στη Γαλλία την επαύριον της ήττας του 1871, εξηγούσε με αυτόν τον τρόπο το ξέσπασμα του πολέμου. Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, ένας άλλος δημοσιογράφος ο Κλάρενς Γουόκερ Μπάρον (1855–1928), εκκινώντας από διαφορετική αφετηρία ερμήνευσε διαφορετικά τα αίτια της σύγκρουσης. Ο Μπάρον, οικονομικός συντάκτης και πρόεδρος της εφημερίδας *Wall Street Journal*, στο έργο του “*The Audacious War*”⁵³ (Ο Θρασύς Πόλεμος) κρίνει πως τα αίτια του πολέμου και ειδικότερα τα άμεσα, ήταν συνδεδεμένα με την οικονομία και συγκεκριμένα με τις εμπορικές συμφωνίες ανάμεσα στη Γερμανία και τη Ρωσία. Μετά από δύο ταξίδια σε Γαλλία και Βρετανία καταλήγει στο συμπέρασμα πως οι Σύμμαχοι διεξήγαγαν έναν αμυντικό πόλεμο απέναντι σε ένα ειλημμένο σχέδιο επίθεσης από τη γερμανική πλευρά, το οποίο τίθονταν σε εφαρμογή λόγω της γερμανικής οικονομικής ανάπτυξης. Όμως για τον ίδιο, τα σχέδια της Γερμανίας δεν προέβλεπαν μια γενική ευρωπαϊκή σύρραξη, κάτι που επήλθε από ατύχημα της διπλωματίας. Πρώτος στόχος της ήταν να θέσει υπό έλεγχο τα βαλκανικά κράτη και διαμέσου αυτών να ελέγξει τα Στενά. Βρισκόμενη στη θέση αυτή θα μπορούσε

⁵²Caix, R., “War Aims of the Allies”, *The North American Review*, University of Northern Iowa, Τόμος 205 (1917), Αρ. 737 (Απρ.), σ. 530.

⁵³Barron, C., W., *The Audacious War*, Βοστώνη και Νέα Υόρκη, Houghton Mifflin Company, 1915.

να επιβάλει στη Ρωσία ακόμα καλύτερους δασμολογικούς όρους, από ότι είχε πετύχει μετά τον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο. Έπειτα, όταν οι συνθήκες θα ήταν ευνοϊκές θα τελείωνε με τη Γαλλία και στο τέλος με την ανάπτυξη του ναυτικού της προγράμματος θα έρχονταν σε αντιπαράθεση με τη Βρετανία με σκοπό την παγκόσμια κυριαρχία. Υπό αυτήν την άποψη, ο πόλεμος που προκάλεσε ήταν θρασύς. Ο Μπάρον συνδέει την εξήγηση του και με πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Ενώ η οικονομική ανάπτυξη στη Βρετανία ήταν επιθυμητή γιατί εναρμονίζονταν με την αρχή του κράτους ως σύνολο των φυσικών προσώπων που σέβονταν την ατομική ανάπτυξη και ελευθερία τους, στη Γερμανία η ανάπτυξη του κράτους ήταν ο υπέρτατος σκοπός. Τα άτομα συντάσσονταν με το κράτος. Αν η ευδαιμονία του κράτους περνούσε διαμέσου της οικονομικής ανάπτυξης και το μέσο για την επίτευξη αυτού του στόχου ήταν ο πόλεμος, δεν θα δίσταζε να τον προκαλέσει.⁵⁴

⁵⁴ Barron, C., W., *The Audacious War*, Βοστώνη και Νέα Υόρκη, Houghton Mifflin Company, 1915, σ. VIII–31.

1.3. Σοσιαλιστικές, σοσιαλδημοκρατικές και αναρχικές προσεγγίσεις

Πριν την έναρξη του πολέμου, ο Φρίντριχ Ένγκελς (1820-1895) προφήτευσε τον ερχομό του με ιδιαίτερη ακρίβεια: "Ένας παγκόσμιος πόλεμος με μέχρι τώρα άγνωστες διαστάσεις και αγριότητα. Οκτώ με δέκα εκατομμύρια στρατιώτες θα στραγγαλίσουν ο ένας τον άλλον... Οι καταστροφές του Τριακονταετούς πολέμου μειωμένες χρονικά σε τρία ή τέσσερα χρόνια και επεκτεινόμενες σε όλη την υφήλιο... η κατάρρευση του παλιού κράτους και της παραδοσιακής πολιτικής τέχνης".⁵⁵ Ο Ένγκελς δεν ήταν ο μόνος που προσπάθησε να προφητεύσει τον πόλεμο, αν και λίγοι διακρίνονται για την ακρίβεια τους, όπως ο Ιβάν Μπλοχ (1836-1902). Ωστόσο η διαδικασία που ακολούθησε για να φτάσει σε αυτό το συμπέρασμα, ήταν διαφορετική από αυτήν του Πολωνού τραπεζίτη. Χρησιμοποιώντας τον επιστημονικό σοσιαλισμό που αυτός και ο Καρλ Μαρξ διαμόρφωσαν, βασίστηκε σε δύο σημαντικούς πυλώνες: πρώτον, πως το καπιταλιστικό σύστημα θα κατέρρεε από τις ίδιες του τις αντιθέσεις· δεύτερον, η πορεία προς τη σοσιαλιστική επανάσταση θα περνούσε από σημαντικές καταστροφές, όπως ο πόλεμος, ο οποίος θα δημιουργούσε τις συνθήκες για αυτήν. Ο Λένιν αναγνωρίζει και δίνει μεγάλη σημασία στην πορεία της σκέψης του Ένγκελς για τον πόλεμο: "Έδωσε μια τέλεια, ακριβή ταξική ανάλυση...".⁵⁶

Όμως ο Λένιν γνώριζε πως ορισμένα σημεία στην προφητεία του Ένγκελς είχαν διαφορετική κατάληξη: "Μερικές από τις προβλέψεις του Ένγκελς κατέληξαν διαφορετικά· και κανένας δεν μπορεί να περιμένει ο κόσμος και ο καπιταλισμός να παρέμεναν απαράλλαχτοι κατά τη διάρκεια τριάντα χρόνων ξέφρενης ιμπεριαλιστικής ανάπτυξης".⁵⁷ Στο έργο του "Ο Ιμπεριαλισμός το Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού" κάνει εκτενή αναφορά στα αίτια που οδήγησαν στη σύγκρουση. Αν και σκοπός του είναι να εξηγήσει την εμφάνιση και την κυριαρχία του ιμπεριαλισμού, εντάσσει τα αίτια στο ίδιο πλαίσιο. Για τον Λένιν η οικονομία είναι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό. Θέτει

⁵⁵ Engels, F., E., (1887), Εισαγωγή στο Borkheim, S., Zur Erinnerung für die Deutschen Mordspatrioten 1806-1807, Zurίχη-Hottingen, 1888, <https://marxists.org/archive/marx/works/1887/12/15.htm>, Τελευταία πρόσβαση 31/3/2018.

⁵⁶ Lenin, V., I., *Lenin's Collected Works, 4th English Edition*, Τόμος 27, Μόσχα, Progress Publishers, 1972, σ. 494 - 495.

⁵⁷ Lenin, V., I., ό. π., 495.

από την αρχή τον τόνο: "Δεν θα σταθούμε όσο και αν αξίζει τον κόπο στη μη οικονομική πλευρά του ζητήματος".⁵⁸

Η κύρια πορεία του επιχειρήματος του είναι η εξής: στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο καπιταλισμός πέρασε στο στάδιο του ιμπεριαλισμού, όταν συγκεκριμένα βασικά του χαρακτηριστικά μετατράπηκαν στα αντίθετα τους. Έτσι ο ελεύθερος ανταγωνισμός στον καπιταλισμό, μετατράπηκε σε κυριαρχία των μονοπωλίων στον ιμπεριαλισμό. Τα μονοπώλια, τα οποία προέκυψαν από τη συγκέντρωση κεφαλαίου και παραγωγής σε πολύ υψηλή κλίμακα στις πιο ανεπτυγμένες χώρες και αποτελούσαν τη σύμφυση του τραπεζιτικού και βιομηχανικού κεφαλαίου σε αυτό που ο Λένιν ονομάζει χρηματιστικό κεφάλαιο, δημιούργησαν διεθνείς ενώσεις, οι οποίες μοίραζαν τα εδάφη του κόσμου. Βασικό σε αυτήν τη διαδικασία ήταν η αναζήτηση πρώτων υλών αλλά και η εξαγωγή κεφαλαίου, λόγω του ότι στις ανεπτυγμένες χώρες η τοποθέτηση του δεν ήταν πλέον επικερδής. Η απόκτηση αποικιών δεν αποτελούσε επιλογή. Αφενός ήταν ανάγκη για τον λόγο που προαναφέρθηκε, αφετέρου στις αποικίες τα μονοπώλια κυριαρχούσαν ευκολότερα, αποσπώντας προνομιακούς όρους (π.χ. τιμές πρώτων υλών). Σε αντίθεση με τον Μπάρον, ο οποίος παρουσιάζει το γερμανικό κράτος ως τον κινητήριο μοχλό ανάπτυξης, κυριαρχώντας στις οικονομικές δραστηριότητες των πολιτών του, ο Λένιν θεωρεί ότι τα κράτη κατευθύνονται από τα μονοπώλια: "Το χρηματιστικό κεφάλαιο και η ανταποκρινόμενη σε αυτό διεθνής πολιτική οδηγεί στον αγώνα των Μεγάλων Δυνάμεων για το οικονομικό και πολιτικό μοίρασμα του κόσμου".⁵⁹ Επιπρόσθετα, χαρακτηριστικό της φάσης του ιμπεριαλισμού που περιγράφει ήταν η ολοκλήρωση του εδαφικού μοιράσματος του πλανήτη ανάμεσα στις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις. Το μοίρασμα όμως δεν ήταν ούτε ισόποσο γιατί δημιουργήθηκε στη βάση του συσχετισμού δυνάμεων, ούτε θα παρέμενε το ίδιο, καθώς μια σειρά από λόγους, όπως η ανισομετρία στην ανάπτυξη ή οι χρεοκοπίες, θα οδηγούσαν σε "ξαναμοίρασμα" των αποικιών. Σε αυτό το σημείο εμφανίζεται ο πόλεμος ως μέσο για την επίλυση των διαφορών σχετικά με το "ξαναμοίρασμα" των εδαφών. Στη σκέψη του Λένιν ο πόλεμος είναι μέσο αλλά και μορφή της

⁵⁸ Λένιν, Β., Ι., Ο Ιμπεριαλισμός Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1964, σ. 18.

⁵⁹ Λένιν, Β., Ι., Ο Ιμπεριαλισμός..., ό. π., σ. 105.

πάλης των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Ο πόλεμος θα δημιουργεί τα χαρακτηριστικά του νέου συσχετισμού δυνάμεων στην περίοδο της ειρήνης· στη διάρκεια της θα προετοιμαστεί το έδαφος για νέους πολέμους, όχι γιατί είναι μια πολιτική που απλά θα προτιμηθεί, αλλά γιατί στη βάση της ιδιοποίησης του κέρδους και του ανταγωνισμού των μονοπωλίων, είναι ο μόνος τρόπος εξάλειψης "...της αναντιστοιχίας ανάμεσα στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και της συσσώρευσης του κεφαλαίου από την μία πλευρά και το μοίρασμα των αποικιών... από την άλλη".⁶⁰ Έτσι τα αίτια του πολέμου είναι ιμπεριαλιστικά με σκοπό το "ξαναμοίρασμα" της γης.

Ο Λένιν δεν υπήρξε ο μόνος· και άλλοι πρωταγωνιστές της Οκτωβριανής Επανάστασης έγραψαν για τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Μούλιγκαν αναφέρει πως ήταν οι "πιο σημαντικές συμβολές σε αυτόν τον διάλογο"⁶¹ στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Ο Τρότσκι (1879-1940) στο φυλλάδιο του "The War and the International"⁶² (Ο Πόλεμος και η Διεθνής) απορρίπτει τον ισχυρισμό πως οι λαοί πολεμούσαν για εθνικά συμφέροντα. Αντίθετα, το σπάσιμο των δεσμών του έθνους-κράτους ως αυτόνομης οικονομικής μονάδας και η αντικατάσταση του από μια παγκόσμια οικονομία, αποτελούσε την πραγματική αιτία. Ήταν ένας πόλεμος των καπιταλιστικών τάξεων της εποχής για την κυριαρχία στο εργατικό δυναμικό των αποικιών και παράλληλα για την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών του κόσμου.⁶³ Παρότι η βάση του επιχειρήματος του είναι σαφής, παρέχει σε λίγες γραμμές μόνο δυο στοιχεία, τα οποία έχουν επικουρικό χαρακτήρα στην σκέψη του, όμως δεν εμφανίζονται συχνά στις μαρξιστικές αναλύσεις. Εντάσσει αυτά τα στοιχεία στο ερώτημα, πώς μπορεί να πραγματοποιηθεί ένας πόλεμος, και θεωρεί ότι συμβάλλουν στο ξέσπασμα του. Το πρώτο είναι η διατήρηση του έθνους-κράτους ως "πολιτισμικό, ιδεολογικό και ψυχολογικό δεδομένο".⁶⁴ Με αυτό ο Τρότσκι προβάλλει πως οι καπιταλιστικές τάξεις μπορούσαν να "μιλήσουν" στα πιο μύχια ένστικτα του λαού και ιδιαίτερα των μικροαστών, προκειμένου να υποστηριχθεί ένας

⁶⁰ Λένιν, Β., Ι., Ο Ιμπεριαλισμός..., ό. π., σ. 121.

⁶¹ Mulligan, W., ό. π., σ. 3.

⁶² Trotsky, L., *The War and the International (The Bolsheviks and World Peace)*, Ζυρίχη, 1914, Μέρος 1^ο, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1914/war/part1.htm>, Τελευταία πρόσβαση 31/3/2018.

⁶³ Trotsky, L., ό. π.

⁶⁴ Trotsky, L., ό. π.

πόλεμος, ο οποίος θα παρουσιάζονταν ως πόλεμος εθνικής άμυνας. Το δεύτερο στοιχείο προσεγγίζει τις πιέσεις των κοινωνικών δομών. Η διατήρηση της Δυναμικής Μοναρχίας για τον Τρότσκι, εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό από τον κατευνασμό των εθνικιστικών αποσχιστικών τάσεων, τις οποίες προωθούσαν οι εθνικές μειονότητες εντός της αυτοκρατορίας. Αυτές οι τάσεις εντεινόταν από τη δράση νόμιμων και παράνομων οργανισμών που χρηματοδοτούσαν τα ανεξάρτητα βασίλεια που συνόρευαν με την Αυστροουγγαρία και ιδιαίτερα η Σερβία. Έτσι η εξωτερική της πολιτική συνδέονταν με την εσωτερική της. Η Μοναρχία δεν θα δίσταζε να ακολουθήσει τον σκοπό της ακόμα και με έναν πόλεμο: "...η Αυστροουγγαρία είναι αναγκασμένη να εξοβελίσει την πυρκαγιά, που ανάβει τις πολιτικές (αποσχιστικές) τάσεις - (δηλαδή) το ανεξάρτητο βασίλειο της Σερβίας".⁶⁵ Τα δύο αυτά στοιχεία ωστόσο δεν αμφισβητούν το πρωτείο του ιμπεριαλισμού σε σχέση με την έκρηξη του πολέμου.

Στη Ρωσία οι μπολσεβίκοι κατάφεραν το 1917 να πάρουν την εξουσία και έτσι η θέση πως τα αίτια του πολέμου ήταν ιμπεριαλιστικά με σκοπό το "ξαναμοίρασμα" του κόσμου, επικράτησε. Στη Γερμανία, όπου το SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands - Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας) προπολεμικά αποτελούσε την μεγαλύτερη σοσιαλδημοκρατική δύναμη στην Ευρώπη, τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά. Σχετικά με το ζήτημα των καταβολών του πολέμου, υπήρξαν δύο ρεύματα. Το πρώτο εκπροσωπούσαν από τα μέλη που αποσχιστήκαν από το SPD το 1914 και δημιούργησαν την Ένωση Σπάρτακος με πρωτεργάτες τη Ρόζα Λούξεμπουργκ (1871-1919), την Κλάρα Τσέτκιν (1857-1933) και τον Καρλ Λίμπκνεχτ (1871-1919). Το δεύτερο απηχούσε την κύρια γραμμή του SPD. Τον τόνο έδινε κυρίως ο Καρλ Κάουτσκι (1854-1938).

Η συμβολή των σπαρτακιστών γενικά δεν διαφέρει από αυτήν των μπολσεβίκων. Ο Λίμπκνεχτ ένας από τους λίγους Γερμανούς βουλευτές που δεν ψήφισαν τις πολεμικές πιστώσεις το 1914, στην ομιλία του στο Ράιχσταγκ, αρνήθηκε τον χαρακτήρα του εθνικού αμυντικού πολέμου απέναντι στον

⁶⁵ Trotsky, L., ό. π.

τσαρισμό. Αντίθετα απέδωσε τον πόλεμο στον ιμπεριαλισμό, στον αγώνα των Δυνάμεων για κυριαρχία στις παγκόσμιες αγορές.

Εκτενέστερη αναφορά στα αίτια του πολέμου γίνεται στο "The Crises in the German Social Democracy (The Junius Pamphlet)"⁶⁶ (Η Κρίση της Γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας (Η Μπροσούρα του Ιούνιου [Junius])), το οποίο αποδίδεται στη Ρόζα Λούξεμπουργκ. Το σημαντικό που προσφέρει αυτό το φυλλάδιο είναι πως χρησιμοποιεί το σχήμα της ιμπεριαλιστικής ανάπτυξης για να εξηγήσει τη διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων σε μία εποχή, που η γενική θεώρηση ήταν πως οι διεθνείς σχέσεις καθορίζονταν από πολιτικές, διπλωματικές και στρατιωτικές αποφάσεις. Στηρίζει την ανάλυση της σε δύο σημεία: αφενός στην εμφάνιση των εθνών-κρατών από τη μπισμαρκιανή περίοδο και έπειτα, γεγονός που έστησε τη σκακιέρα των Δυνάμεων στην Ευρώπη· αφετέρου στην ιμπεριαλιστική ανάπτυξη των κρατών που έφτασε σε πολύ υψηλά επίπεδα αλλά αποτέλεσε παράλληλα παράγοντα κινδύνου. Ο πόλεμος του 1870-1871 ήταν αυτός που δημιούργησε τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα και επέβαλε τον μιλιταρισμό στην Ευρώπη. Οι αντιθέσεις των δύο στρατοπέδων οξύνθηκαν με την εμφάνιση και την ανάπτυξη του γερμανικού ιμπεριαλισμού, ο οποίος ήρθε σε μια όψιμη περίοδο, με τον κόσμο να έχει ήδη χωριστεί ανάμεσα στις άλλες Δυνάμεις. Ο προσεταιρισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το γερμανικό κεφάλαιο ήταν το πρώτο βήμα στη διατάραξη των σχέσεων μεταξύ Γερμανίας και Αγγλίας για δύο λόγους. Πρώτον, λόγω των μεγάλων κερδών που διακυβεύονταν στην περιοχή της Μεσοποταμίας και δεύτερον γιατί η δημιουργία του σιδηροδρόμου Βερολίνου-Βαγδάτης σε συνδυασμό με την αύξηση του οθωμανικού μιλιταρισμού, προωθούμενου από τη Γερμανία, απειλούσε την παρουσία της Βρετανίας στην περιοχή. Όμως η Βρετανία αποτελούσε μια ισχυρή ναυτική δύναμη, τις αποικίες της οποίας δύσκολα μπορούσε να διεκδικήσει η αδύναμη σε ναυτικά θέματα Γερμανία. Έτσι στράφηκε κατά της Γαλλίας. Η προσπάθεια όμως πρόκλησης της στο Μαρόκο, έφερε πιο κοντά τη Βρετανία με τη Γαλλία καθώς η πρώτη φοβήθηκε την αμφισβήτηση της παρουσίας της στην περιοχή του Γιβραλτάρ,

⁶⁶Luxemburg, R., *The Crisis in the German Social Democracy, (The Junius Pamphlet)*, Νέα Υόρκη, The Socialist Publication Society, 1919.

στρατηγικού σημείου στον δρόμο προς την Ινδία. Τέλος, τα συμφέροντα της ρωσικής αστικής τάξης στη Μεσοποταμία, έρχονταν σε ευθεία αντιπαράθεση με τον γερμανικό ιμπεριαλισμό.

Χωρίς ιδιαίτερη ναυτική δύναμη, ο μόνος σύμμαχος που απέμενε στη Γερμανία ήταν η Αυστροουγγαρία, η οποία βρίσκονταν σε θέση κλειδί, στον δρόμο προς την ανατολή. Αυτό σήμαινε δύο πράγματα: αφενός τη διατήρηση της Δυναμικής Μοναρχίας και των συμφερόντων της στα Βαλκάνια, αφετέρου την έχθρα της Ρωσίας, η οποία είχε συμφέροντα στην περιοχή παράλληλα με το ανατολικό της πρόγραμμα. Η Λούξεμπουργκ καταλήγει πως για την επιδίωξη των γερμανικών ιμπεριαλιστικών στόχων και για την αντιμετώπιση της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας "υπήρχε μόνο μία λύση. Πόλεμος-ένας παγκόσμιος πόλεμος".⁶⁷ Ο μόνος λόγος για τον οποίο δεν είχε προκύψει σε όλες τις προηγούμενες κρίσεις, ήταν γιατί πάντα κάποιο από τα δύο μέρη δεν ήταν στρατιωτικά έτοιμο.

Η συμβολή της Λούξεμπουργκ έγκειται στο ότι ενδιαφέρεται περισσότερο για το πως προέκυψαν οι διεθνείς σχέσεις με βάση τα ιμπεριαλιστικά προγράμματα των Δυνάμεων, σε σχέση με άλλα κείμενα μαρξιστικής προσέγγισης. Επίσης προσπάθησε, αν και δεν επέμεινε αρκετά, να θέσει το ζήτημα της συγκυρίας· να εξηγήσει γιατί ο πόλεμος ξέσπασε το 1914 και όχι κατά τη διάρκεια κάποιας προηγούμενης κρίσης. Τα δύο αυτά στοιχεία, αν και ελλιπώς ανεπτυγμένα, είναι μεθοδολογικά σημαντικά στην αναζήτηση των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η οπτική της όμως την οδηγεί στο ίδιο θεωρητικό συμπέρασμα: "...ο παρών παγκόσμιος πόλεμος είναι εντελώς ένας ανταγωνιστικός αγώνας ανάμεσα στους πλήρως ανεπτυγμένους καπιταλισμούς για παγκόσμια κυριαρχία, για την εκμετάλλευση των εναπομείναντων ζωνών του κόσμου που δεν είναι ακόμα καπιταλιστικές".⁶⁸

⁶⁷ Luxemburg, R., *The Crisis in the German Social Democracy, (The Junius Pamphlet)*, Νέα Υόρκη, The Socialist Publication Society, 1919, σ. 61.

⁶⁸ Luxemburg, R., ό. π., σ. 116.

Ο Κάουτσκι καταλήγει σε διαφορετική θέση σχετικά με τα αίτια του πολέμου στο άρθρο του "Imperialism and the War"⁶⁹ (Ο Ιμπεριαλισμός και ο Πόλεμος). Ξεκινώντας από τη βάση πως ο ιμπεριαλισμός ούτε αποτελούσε υψηλότερη βαθμίδα του καπιταλισμού, ούτε αναγκαία πολιτική των Δυνάμεων, θεωρεί πως οι καπιταλιστές επέλεξαν αυτήν την μορφή πάλης και επέκτασης. Η επιλογή τους αυτή οδήγησε τα κράτη σε διαμάχη για τις αγροτικές περιοχές του κόσμου, η οποία με την σειρά της προκάλεσε αυξημένο εξοπλιστικό ανταγωνισμό που κατέληξε στον πόλεμο. Αλλά δεν πιστεύει πως υπήρχε μόνο αυτή η αιτία. Έθετε το ζήτημα του εθνικισμού στο κέντρο του προβληματισμού για τα αίτια: "Στην ανατολική Ευρώπη ο εθνικισμός ακόμη παίζει ένα ρόλο ως επαναστατική δύναμη...".⁷⁰ Για τον Κάουτσκι, ενώ η Αυστροουγγαρία ξεκίνησε από ιμπεριαλιστική αφετηρία, η αντίδραση της Σερβίας είχε εθνικιστικές καταβολές. Συνεπώς, διαφοροποιείται από τους συγγραφείς που προαναφέρθηκαν σε τρία σημεία. Αν και δέχεται πως ο ιμπεριαλισμός οδήγησε στον ανταγωνισμό των εξοπλισμών, μειώνει τη σημασία του ως μια πολιτική που επιλέχθηκε από τις καπιταλιστικές τάξεις της Ευρώπης. Επιπλέον αναβαθμίζει τη σημασία του ανταγωνισμού των εξοπλισμών ως βασική αιτία. Τέλος, δίνει στο στοιχείο του εθνικισμού ειδικό βάρος, ως μια δύναμη ικανή να πυροδοτήσει έναν πόλεμο.

Το αναρχικό κίνημα παρουσίασε και αυτό δύο τάσεις, οι οποίες γενικά βρήκαν τους εκφραστές τους στα πρόσωπα των Πιοτρ Κροπότκιν (1842-1921) και Ερρίκο Μαλατέστα (1853-1932). Ο Κροπότκιν σε άρθρο του με τίτλο "War!" (Πόλεμος!) στις αρχές του πολέμου, αναγνωρίζει ως αιτία γενικά τον ανταγωνισμό στη βάση της οικονομίας: η ουσία του ζητήματος ήταν η οικονομική "υπεροχή" στις διεθνείς αγορές. Ωστόσο σε κατοπινά κείμενα του, όπως ένα γράμμα προς τον φίλο του Γκουστάβ Στέφεν (1864-1929)⁷¹ καθώς και στο "Μανιφέστο των Δεκαέξι" (1916),⁷² το οποίο προσυπέγραψε, άλλαξε

⁶⁹Kautsky, K., "Imperialism and the War", *International Socialist Review*, 1914 Νοέμβριος, <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/09/war.htm>, Τελευταία πρόσβαση 31/03/2018.

⁷⁰Kautsky, K., ό. π.

⁷¹Kropotkin, P., "A letter to Stephen", 1914 Οκτώβριος, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/kropotkin/steffenletter.html, Τελευταία πρόσβαση 10/6/2018.

⁷² Το "Μανιφέστο των Δεκαέξι" υπήρξε μια διακήρυξη επιφανών αναρχικών διανοητών των αρχών του 20^{ου} αιώνα (Πίοτρ Κροπότκιν, Jean Grave, Christiaan Cornelissen κ.α.) υπέρ της υποστήριξης του πολέμου στο πλευρό των Συμμάχων και κατά της γερμανικής επιθετικότητας. Λανθασμένα

τη στάση του. Στο γράμμα προς τον Στέφεν γράφει πως η ευθύνη για τον πόλεμο βάραινε εξ ολοκλήρου τη Γερμανία. Κατηγορεί τον πρωσικό μιλιταρισμό και τον αντιδραστικό χαρακτήρα της γερμανικής διακυβέρνησης, στοιχεία τα οποία εγκαθιδρύθηκαν με τη νίκη επί των Γάλλων το 1871. Έτσι ο Κροπότκιν έδωσε αξιακά χαρακτηριστικά στα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η αντίδραση, την οποία αντιπροσώπευε η Γερμανία, μάχονταν την πρόοδο: "Στη βαθιά μας συνείδηση, η γερμανική επίθεση είναι μια απειλή, όχι μόνο κατά των ελπίδων μας (των αναρχικών) για απελευθέρωση, αλλά κατά όλης της ανθρωπίνης εξέλιξης".⁷³

Από την άλλη πλευρά ο Μαλατέστα, παρόλο που είχε βαθύ σεβασμό για τον Κροπότκιν, κατηγόρησε τους αναρχικούς, οι οποίοι υπέγραψαν το Μανιφέστο των Δεκαέξι. Αρνούνταν πως ο μιλιταρισμός της Γερμανίας αποτελούσε την αιτία του πολέμου, όπως επίσης και τη θέση πως υπήρχε μόνο ένα υπεύθυνο κράτος για την έκρηξη του.⁷⁴ Για τον Μαλατέστα, ο πόλεμος είχε ταξικές αιτίες. Χωρίς να υπάρχει εκτενής ανάλυση, καθώς οι θέσεις του εμφανίζονται κυρίως σε ένα μανιφέστο το οποίο συνυπέγραψε, τα κράτη αποτελούσαν του υπαίτιους του πολέμου. Ήταν ο θεσμός που ενσάρκωνε την πολιτική και τα προνόμια της άρχουσας τάξης: "Η αλήθεια είναι πως η αιτία των πολέμων όπως και του τωρινού... βρίσκεται αποκλειστικά στην ύπαρξη του κράτους, που αποτελεί την πολιτική μορφή του προνομίου".⁷⁵

αποδόθηκε το όνομα "Μανιφέστο των Δεκαέξι" καθώς προσμετρήθηκε και το όνομα "Hussein Dey", επαρχία στην οποία γεννήθηκε ένας από τους συνυπογράφοντες, ο Antoine Orfila. Το πλήρες κείμενο καθώς και τα ονόματα των δεκαπέντε αναρχικών, οι οποίοι αρχικά συνυπέγραψαν το κείμενο, μπορεί να βρεθεί στον σύνδεσμο: <https://www.libertarian-labyrinth.org/working-translations/the-manifesto-of-the-sixteen-1916/>, Τελευταία πρόσβαση 9/6/2018.

⁷³ Manifesto of the Sixteen, 1916 Φεβρουάριος 28.

⁷⁴ Malatesta, E., Pro Government Anarchists- 1916 Απρίλιος,.

⁷⁵ International Anarchist Manifesto on the War-Λονδίνο, 1915.

2. Το αποτύπωμα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου

2.1. Ο πόλεμος και η δεκαετία του 1950

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε τομή για την ιστοριογραφία των αιτιών του Μεγάλου Πολέμου. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στη δεκαετία του 1930, ένα όλο και μεγαλύτερο ρεύμα αναπτύσσονταν ενάντια στην αποκλειστική ευθύνη της Γερμανίας και υπέρ της αναθεώρησης της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Από τον Λόιντ Τζορτζ ως τους Φέι, Μπαρνές και Ντόουσον, το ζήτημα της πολεμικής ενοχής αναθεωρούνταν. Η Μομμπάουερ προτρέπει να εξετάσουμε τη διεθνή κατάσταση για την κατανόηση αυτού του φαινομένου. Από τις 8 Σεπτεμβρίου 1926 η Γερμανία αποτελούσε επίσημα μέλος της Κοινωνίας των Εθνών. Επίσης η Σοβιετική Ένωση θεωρούνταν από τα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη ως αυξανόμενη απειλή, γεγονός που οδήγησε στην υιοθέτηση μιας πιο μετριοπαθούς στάσης προς τη Γερμανία, με σκοπό τη χρήση της ως ανάχωμα στον μπολσεβικισμό.⁷⁶

Ωστόσο ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και η ναζιστική θηριωδία άλλαξαν τα δεδομένα. Οι κατηγορίες περί ευθύνης της Γερμανίας για την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου αντιμετωπίζονταν πλέον μέσα από το πρίσμα της πολιτικής του Τρίτου Ράιχ, μια αυταρχική πολιτική, η οποία επιδίωκε επεκτατικούς στόχους σε υλική και ιδεολογική βάση. Υλικά επειδίχθη αναζητούσε την προσάρτηση ενός "ζωτικού χώρου" με την οποία θα ολοκλήρωνε την πολυπόθητη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα τελωνειακή ένωση στην κεντροανατολική Ευρώπη, ενώ ταυτόχρονα θα προσαρτούσε πλούσιες αγροτικές εκτάσεις (εύφορα εδάφη της Πολωνίας και της Ουκρανίας) καθώς και σημαντικές πλουτοπαραγωγικές πηγές στην περιοχή της Κασπίας Θάλασσας. Ιδεολογικά καθώς αγωνίζονταν να επικρατήσει κατά του κομμουνισμού στην ανατολή και κατά της αστικής δημοκρατίας στη δύση. Κύκλοι ιστορικών και κοινωνικών επιστημόνων υποστήριξαν πως η γερμανική ανάπτυξη είχε ακολουθήσει έναν "ιδιαίτερο δρόμο" (Sonderweg). Διάφορες θεωρίες αναπτύχθηκαν για την υποστήριξη αυτής της θέσης. Για ορισμένους οφείλονταν στη συνέχεια των αυταρχικών πρωσικών πολιτικών και

⁷⁶Mombauer, A., ό. π., σ. 97.

στρατιωτικών παραδόσεων, ιδιαίτερα από την εποχή του Μπίσμαρκ. Για άλλους συνίστατο στην αντιδιαστολή μεταξύ της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και των παραδοσιακών πολιτικών δομών και σχέσεων των τάξεων.⁷⁷ Με το ερώτημα, πως η Γερμανία έφθασε στον ναζισμό, οι μελετητές προσπάθησαν να αποδείξουν πως στη Γερμανία σε αντίθεση με άλλα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη, αναπτύχθηκαν διαφορετικές τάσεις πολιτειακής εξέλιξης, περισσότερο αυταρχικές, οι οποίες κορυφώθηκαν με την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία. Η έννοια της συνέχειας ήταν πολύ κρίσιμη. Υπό αυτή την άποψη και όσον αφορά τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, οι δύο πόλεμοι ενώθηκαν σε μία χρονογραμμή, κύρια στοιχεία της οποίας ήταν ο αντιδραστικός χαρακτήρας των γερμανικών ελίτ και οι επεκτατικοί στόχοι της γερμανικής πολιτικής, με σκοπό την παγκόσμια κυριαρχία.

Η πολιτική κατάσταση στην Ευρώπη στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και η κοινώς αποδεχόμενη υπαιτιότητα της Γερμανίας για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησε εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη της θέσης του ιδιαίτερου δρόμου (αν και πολύ γρήγορα δέχθηκε κριτική και πλέον δεν είναι γενικά αποδεκτό πως υπάρχουν άμεσες συνέχειες μεταξύ της αυτοκρατορίας του 1871 και του Τρίτου Ράιχ).⁷⁸ Στη Γερμανία δημιούργησε ιδιαίτερη ένταση και προκάλεσε δύο τάσεις αναφορικά με τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου. Εκπρόσωποι της πρώτης ήταν κυρίως παλαιότεροι ιστορικοί, όπως ο Γκέραρντ Ρίτερ (1888-1967), οι οποίοι προσπάθησαν να ανατρέψουν αυτήν την άποψη. Ενασχολούμενοι με την πορεία της γερμανικής ανάπτυξης πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο καθώς και με την έκρηξη του, στόχος τους ήταν να αποδείξουν πως η ναζιστική Γερμανία, αποτελούσε μια παρένθεση στη γερμανική ιστορία, ένα ατυχές γεγονός. Από την άλλη πλευρά ιστορικοί όπως ο Φριτζ Φίσερ υποστήριξαν τη συνέχεια των στόχων της γερμανικής πολιτικής από τον Α΄ μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μολονότι

⁷⁷Για μία σύνοψη των θέσεων περί "ιδιαίτερου δρόμου" της γερμανικής κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης βλέπε: Kocka, J., (1988), "German History before Hitler: the Debate about the German Sonderweg", *Journal of Contemporary History*, Τόμος 23, Αρ. 1 (Ιαν.), σ. 3 - 16.

⁷⁸ Ενδεικτικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε: 1) Blackbourn, D., & Eley, G., *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in 19th-Century Germany*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1984. 2) Cf. R. F. Hamilton, "Hitler's Electoral Support: Recent Findings and Theoretical Implications", *Canadian Journal of Sociology*, Τόμος 11 (1986), Αρ. 1, σ. 1-34.

και οι δύο τάσεις είχαν σαν κοινό σκοπό την ανάδειξη της ανάγκης υιοθέτησης και στερέωσης δημοκρατικών θεσμών, ώστε να αποφευχθεί ένα πισωγύρισμα, οι προσεγγίσεις τους ήταν διαφορετικές.⁷⁹

Πριν όμως εξεταστούν οι μελέτες, οι οποίες εκδόθηκαν με φόντο τη βιωμένη εμπειρία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, θα πρέπει να γίνει αναφορά σε ένα έργο, το οποίο κρατάει το νήμα της προηγούμενης περιόδου. Πρόκειται για το "Le Origini della Guerra del 1914"⁸⁰ (Οι Καταβολές του Πολέμου του 1914) του Λουίτζι Αλμπερτίνι (1871-1941), το οποίο εκδόθηκε μετά τον θάνατο του, το 1943 στα ιταλικά, αλλά μεγάλη προσοχή απέσπασε μετά το 1953, όταν μεταφράστηκε στα αγγλικά. Ο Αλμπερτίνι, Ιταλός δημοσιογράφος της *Corriere della Sera*, ο οποίος απομακρύνθηκε από την εφημερίδα λόγω της κριτικής που ασκούσε στον ιταλικό φασισμό, αφιέρωσε παραπάνω από δεκαπέντε χρόνια στην έρευνα και στη συγγραφή για τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Το τρίτομο έργο του, αποτελεί ενδελεχή έρευνα σε πολιτικά και διπλωματικά έγγραφα και περιέχει πολλές συνεντεύξεις πολιτικών προσώπων με πρωταγωνιστικό ρόλο στον πόλεμο, οι οποίες έγιναν δυνατές με τη βοήθεια του Λουτσιάνο Μαγκρίνι (1885-1957), πρώην ανταποκριτή της *Corriere della Sera*, ο οποίος γνώριζε γερμανικά. Αν και στάθηκε κριτικός απέναντι σε διάφορες ενέργειες των Συμμάχων, όπως η αμφίσημη στάση του Γκρέι περί εμπλοκής της Βρετανίας στον πόλεμο, απέδωσε την "τελική οριστική ευθύνη" στη Γερμανία. Συμπεραίνει πως οι στρατιωτικοί ηγέτες της προετοιμάζονταν για σύρραξη· Αυστρία και Γερμανία, αν και ήθελαν έναν τοπικό πόλεμο στην περιοχή των Βαλκανίων, ήταν έτοιμες να ρισκάρουν μια γενική ευρωπαϊκή σύρραξη.⁸¹

Η σημαντικότερη προσπάθεια υποστήριξης της θέσης του ιδιαίτερου δρόμου και της αποκλειστικής υπαιτιότητας της Γερμανίας για τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο στη δεκαετία του 1950, πραγματοποιήθηκε από τον Βρετανό ιστορικό Α. Τζ. Π. Τέιλορ (1906-1990). Ο Τέιλορ, καθηγητής ιστορίας στην Οξφόρδη και στο University College του Λονδίνου, μελέτησε τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου, κυρίως από πολιτική και διπλωματική σκοπιά. Στο έργο

⁷⁹Mulligan, W., ό. π., σ. 10.

⁸⁰Albertini, L., *Origins of the War of 1914*, Λονδίνο, Oxford University Press, 3 Τόμοι, 1953.

⁸¹ Mulligan, W., ό. π., σ. 6.

του "The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918"⁸² (Ο Αγώνας για Κυριαρχία στην Ευρώπη 1848-1918) παρουσιάζει τα στοιχεία που έκαναν δυνατή την έναρξη του πολέμου και συνδέονταν με την ιδιαίτερη ανάπτυξη της Γερμανίας. Τρία στοιχεία σχηματίζουν τη βάση του επιχειρήματος του: πρώτον, η Γερμανία είχε σχέδια παγκόσμιας κυριαρχίας. Αυτό αποδεικνύονταν, σύμφωνα με τον Τέιλορ, από το γεγονός πως η προσκόλληση της στην Αυστροουγγαρία, προδίδει περισσότερο την προσπάθεια διατήρησης ενός συμμάχου που θα τη βοηθούσε να υλοποιήσει ευκολότερα τα σχέδια επέκτασης της προς την Εγγύς Ανατολή. Αντίθετα αν αναζητούσε την ασφάλεια της και την ειρήνη, θα προσπαθούσε να εξασφαλίσει τη βρετανική φιλία. Δεύτερον, η πολιτική που ακολουθούσε ήταν ασυνεπής. Τα κέντρα εξουσίας ήταν πολλά (αυτοκράτορας, καγκελάριος, Γενικό Επιτελείο), γεγονός που δημιουργούσε αντίρροπες δυνάμεις, οι οποίες μάχονταν για την επικράτηση των απόψεων τους. Επί παραδείγματι, αναφέρεται στους "καπιταλιστές υποστηρικτές", του ναυάρχου Τίρπιτς (κυρίως επιχειρηματικοί κύκλοι στον τομέα της παραγωγής ατσαλιού) που ζητούσαν επιθετική πολιτική απέναντι στη Βρετανία, οι οποίοι βρίσκονταν σε αντιδιαστολή με τους "καπιταλιστές υποστηρικτές" του Γενικού Επιτελείου, που φοβούνταν μια παρέμβαση της Βρετανίας και απογοητεύονταν από την επιθετική στάση απέναντι της.⁸³ Τρίτον, η γερμανική πολιτική προκάλεσε τριγμούς στη διεύθυνση που είχε κάνει ο Μπίσμαρκ το 1871, εντείνοντας την ανησυχία των στρατιωτικών για περικύκλωση και την επιθυμία τους για έναν πόλεμο πριν η ανάπτυξη της Συνεννόησης και ιδιαίτερα της Ρωσίας αυξήσει αποφασιστικά τη δύναμη των αντιπάλων τους. Τα τρία αυτά στοιχεία συνδυάζονταν με την προσπάθεια της Αυστροουγγαρίας να αντιμετωπίσει τις εθνικιστικές προκλήσεις, είτε αυτές προέρχονταν από το εσωτερικό, είτε από βασιλεία που συνόρευαν μαζί της. Τα παραπάνω οδηγούσαν τους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες των δύο χωρών να επεξεργάζονται επικίνδυνες πολιτικές.

⁸²Taylor, A., J., P., *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1954.

⁸³ Taylor, A., J., P., *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1954, σ. 519.

Το μέσο για την επίτευξη των στόχων των δύο μελών της Τριπλής Συμμαχίας ήταν ο πόλεμος. Για τη Γερμανία ο πόλεμος θα σήμαινε αρχικά την κυριαρχία στην Ευρώπη μέσω της ανατροπής της ισορροπίας των Δυνάμεων. Με αυτόν τον τρόπο τίθονταν οι βάσεις για την επέκταση της στην Εγγύς Ανατολή. Για τη Μοναρχία, ένας νικηφόρος πόλεμος θα επιβεβαίωνε τη θέση της ως Μεγάλη Δύναμη και θα έλυνε το πρόβλημα των εθνικιστικών προκλήσεων. Η δολοφονία του Φραγκίσκου Φερδινάνδου αποτέλεσε την αφορμή. Για τον Τέιλορ, η Γερμανία το 1914 δεν προκάλεσε τον πόλεμο.⁸⁴ Όμως αφενός ενεπλάκη με την θέληση της, αφετέρου οι υπολογισμοί των κέντρων λήψεως αποφάσεων έκλιναν προς αυτήν την κατεύθυνση. Έπρεπε να χτυπήσουν όσο ένιωθαν δυνατοί, ειδάλλως μπορεί να μην είχαν ξανά την ευκαιρία να το κάνουν. Έτσι ενθάρρυναν την Αυστροουγγαρία να αναλάβει δράση εναντίον της Σερβίας.

Οι Σύμμαχοι είχαν αμυντικούς στόχους στην περίοδο της ειρήνης, ενώ η απάντηση στον πόλεμο ήταν ζήτημα αυτοάμυνας. Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία προτιμούσαν πριν το 1914 να κυνηγούν τους ιμπεριαλιστικούς τους στόχους έξω από την Ευρώπη. Δεν ήθελαν να συνεργαστούν μεταξύ τους (ιδιαίτερα η Βρετανία με τη Ρωσία) αλλά αυτό που έκανε πραγματικότητα τη συμμαχία τους ήταν η ανοιχτή πρόκληση από τη Γερμανία.⁸⁵ Η πρόκληση αυτή προήλθε αφενός από τις εσωτερικές ομάδες πίεσης, οι οποίες ανάλογα με τα συμφέροντα τους στοχοποιούσαν και την ανάλογη Δύναμη, αφετέρου από την αδυναμία των Γερμανών ηγετών να χαράξουν μια πολιτική προτεραιοτήτων. Έτσι διαιώνιζαν μια κατάσταση στο εσωτερικό, η οποία είχε ως αντίκτυπο στο εξωτερικό την ένωση των αντιπάλων της: "...μπορούσε να καταχραστεί τη (γεωγραφική) θέση της για να ενώσει τους γείτονες της, όχι από την ανάληψη μιας πολιτικής, αλλά με το να μην έχει καμία".⁸⁶

Στο ερώτημα, αν οι Σύμμαχοι θα μπορούσαν να αποτρέψουν τον πόλεμο, ο Τέιλορ απαντάει αρνητικά. Διαφωνεί με την άποψη πως η ρητή δέσμευση της Βρετανίας περί εμπλοκής στον πόλεμο, θα τον απέτρεπε. Αναφέρει πως αφενός η πλευρά των Γερμανών πολιτικών αναζητούσε μια

⁸⁴ Taylor, A., J., P., ό. π., σ. 527.

⁸⁵ Taylor, A., J., P., ό. π., σ. 520.

⁸⁶ Taylor, A., J., P., ό. π., σ. 519.

έκφραση βρετανικής ουδετερότητας με μοναδικό σκοπό να αποθαρρύνει τη Γαλλία και τη Ρωσία, επομένως ούτως ή άλλως ο πόλεμος θα πραγματοποιούνταν. Αφετέρου, από την σκοπιά των στρατιωτικών, το σχέδιο εισβολής στο Βέλγιο ήταν ειλημμένο, επομένως κάθε δήλωση της Βρετανίας δεν θα προκαλούσε αλλαγές.

Στο συμπέρασμα του επιβεβαιώνει την ύπαρξη ενός ιδιαίτερου δρόμου για τη Γερμανία. Ενώ οι στόχοι των Συμμάχων υπήρξαν αμυντικοί (η διασφάλιση της οικονομικής ζωής της Ρωσίας μέσω της ελεύθερης πρόσβασης στα Στενά ή η διατήρηση της ακεραιότητας της Γαλλίας), η Γερμανία επιδίωκε την παγκόσμια κυριαρχία. Η ειρήνη στην Ευρώπη διακόπηκε "...από τις συνήθειες της διπλωματίας της και από τις νοοτροπίες των ανθρώπων της. Είχαν εκπαιδευτεί ψυχολογικά για πόλεμο".⁸⁷ Συνεπώς, για τον Τέιλορ, η Γερμανία διέθετε "διπλωματικές πρακτικές" που απέτρεψαν την ειρήνη, κάτι που μπορεί να μεταφραστεί σε επιθετικούς στόχους ή ακαμψία της εξωτερικής της πολιτικής. Επιπλέον αναφέρει ότι οι αξιωματούχοι της "είχαν εκπαιδευτεί ψυχολογικά για πόλεμο", υποδηλώνοντας μια μακρά διαδικασία συνέχειας παραδόσεων και ένταξη τους σε ένα πλαίσιο μιλιταρισμού. Επομένως πολλά από τα στοιχεία της θεωρίας του ιδιαίτερου δρόμου κάνουν την εμφάνιση τους στο κείμενο του.

Η αναζήτηση των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου στο πλαίσιο της ιδιόμορφης γερμανικής ανάπτυξης ανταποκρίνονταν στον αποτροπιασμό που είχαν προκαλέσει τα εγκλήματα του εθνικοσοσιαλισμού. Ωστόσο η διαμόρφωση των δύο αντιμαχόμενων στρατοπέδων μετά το 1949 (ανατολικού και δυτικού μπλοκ) γρήγορα δημιούργησε μια δεύτερη τάση στη Δυτική Γερμανία. Η συνέχεια της διαμάχης για τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου δεν ωφελούσε σε μία χώρα, η οποία έπρεπε να αναδιοργανωθεί για να αποτελέσει αντίπαλο δέος στην Ανατολική Γερμανία και κατ' επέκταση στη Σοβιετική Ένωση. Υπό αυτή την έννοια, η θέση πως τα έθνη "κύλησαν" στον πόλεμο, η οποία πρωτοεμφανίσθηκε στον Μεσοπόλεμο, αναπλαισιώθηκε. Πρωταγωνιστής και εκπρόσωπος της άποψης πως όλα τα κράτη έφεραν ευθύνη για το ξέσπασμα του πολέμου και πως η Γερμανία δεν είχε

⁸⁷ Taylor, A., J., P., ό. π., σ. 528.

συγκεκριμένους πολεμικούς στόχους και επιθετική πολιτική, ήταν ο ιστορικός Γκέραρντ Ρίτερ.

Ο Ρίτερ είχε την εμπειρία της Βιλελμινικής Γερμανίας, του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου καθώς και του ναζιστικού καθεστώτος, του οποίου υπήρξε κρατούμενος. Καθηγητής ιστορίας στο πανεπιστήμιο του Φράϊμπουργκ, αντιτάχθηκε στην ερμηνεία του ιδιαίτερου δρόμου της γερμανικής ανάπτυξης. Προσπάθησε να αποδείξει πως δεν θα έπρεπε να κατηγορείται η Γερμανία περισσότερο από τις άλλες χώρες για την έκρηξη του Μεγάλου Πολέμου και πως οι στόχοι της ήταν αμυντικοί, όπως και στη προπολεμική περίοδο. Είναι ιδιαίτερα γνωστός για την κριτική που άσκησε στις θέσεις Φίσερ (κριτική που θα εξεταστεί στο επόμενο υποκεφάλαιο). Ωστόσο μέχρι την έκδοση του βιβλίου του Φίσερ, ο Ρίτερ είχε εκδώσει τους δύο από τους τέσσερις τόμους του μεγαλύτερου έργου του "The Sword and the Scepter: The Problem of Militarism in Germany" (Το Σπαθί και το Σκήπτρο: Το Πρόβλημα του Μιλιταρισμού στη Γερμανία) στους οποίους αναφέρονταν στην ανάπτυξη της Γερμανίας από το 1749 ως το 1890⁸⁸ και στη διάταξη των ευρωπαϊκών δυνάμεων σε σχέση με τη Γερμανική Αυτοκρατορία από το 1890 ως το 1914.⁸⁹

Υπήρξε κριτικός απέναντι στον μιλιταρισμό που εισέβαλε στη γερμανική πολιτική ζωή στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Πιστεύει πως τα σχέδια του Τίρπιτς για ναυτική ανάπτυξη, τα οποία δεν επέτρεπαν την συμφιλίωση με τη Βρετανία, καθώς και το Σχέδιο Σλίφεν, αποτελούσαν απόδειξη της επιρροής των στρατιωτικών στους πολιτικούς κύκλους. Από την άλλη, οι πολιτικοί ηγέτες "εμφανίζονταν κυρίως ως μετριοπαθείς, συγκλονισμένοι από τον μιλιταρισμό".⁹⁰ Ο Ρίτερ παραβλέπει με αυτόν τον τρόπο την στρατιωτική εξουσία που κατείχε ο Γουλιέλμος ο 2^{ος} και την επιρροή του Μπέτμαν-Χόλβεγκ (παρότι τον ψέγει για την αδυναμία του να αποκρούσει τις στρατιωτικές φωνές). Ο Κάρλ Γιάνσεν αναφέρει πως υπάρχει συνειδητός λόγος που ο Ρίτερ παρουσιάζει με αυτόν τον τρόπο τον Γερμανό καγκελάριο:

⁸⁸ Ritter, G., *The Sword and the Scepter: The Problem of Militarism in Germany, The Prussian tradition, 1740-1790*, University of Miami Press, 1969.

⁸⁹ Ritter, G., *The Sword and the Scepter: The European Powers and the Wilhelminian Empire, 1890-1914*, University of Miami Press, 1972.

⁹⁰ Mulligan, W., ό. π., σ. 8.

"...ήταν μόνο μία άποψη του ισχυρού αγώνα ανάμεσα σε πολιτικούς και στρατιωτικούς".⁹¹ Όμως παρά τις διαμάχες ανάμεσα στα κέντρα εξουσίας και παρόλη την αυξανόμενη θέση του милитарισμού στη γερμανική πολιτική ζωή, θεωρούσε πως ούτε οι πολιτικοί, ούτε οι στρατιωτικοί ηγέτες αναζητούσαν πόλεμο, είτε πριν είτε τον Ιούλιο του 1914: "Επιπλέον, οι πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες της δικαιολογούνταν όταν έλεγαν πως δεν ήθελαν αυτήν την καταστροφή και απλά συνταράχθηκαν από αυτήν· και δεν έχουμε κανέναν λόγο να αμφιβάλουμε για την αυθεντικότητα της βασικής τους επιθυμίας για ειρήνη· κανένας σε θέση εξουσίας δεν ήθελε να προκαλέσει πόλεμο".⁹²

Με αυτήν την εξήγηση προσπαθούσε να εξυπηρετήσει δύο σκοπούς. Πρώτον, να αποδεσμεύσει τη Γερμανία από την κατηγορία της πολεμικής ενοχής, η οποία επανεμφανίσθηκε ανανεωμένη μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Δεύτερον, να αντικρούσει τη θέση του ιδιαίτερου δρόμου καθώς, αφενός οι πολιτικοί ηγέτες της Γερμανίας υπήρξαν μετριοπαθείς, αφετέρου γιατί παρόλο που η θέση των στρατιωτικών είχε ισχυροποιηθεί από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι στόχοι τους ήταν αμυντικοί: η ασφάλεια της Γερμανίας λόγω της ιδιαίτερης θέσης της στον ευρωπαϊκό χάρτη και η διασφάλιση του κύρους της ως Μεγάλη Δύναμη. Για τον Ρίτερ το ζήτημα της πολεμικής ενοχής είχε κλείσει. Με αυτήν την προσπάθεια κατάφερε στη δεκαετία του 1950 να επηρεάσει ιστορικούς και εκτός συνόρων. Μια γαλλογερμανική επιτροπή, που συστήθηκε το 1951, μέλη της οποίας ήταν ο Ρίτερ και ο Ρενουβό και η οποία θα διαχειρίζονταν την παρουσίαση του ζητήματος των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου στα γαλλικά και γερμανικά σχολεία, πρότεινε την υιοθέτηση της άποψης πως κανένα έθνος δεν θα έπρεπε να θεωρείται απόλυτα υπεύθυνο.⁹³ Ήταν η αναθεώρηση αυτού του ζητήματος και τα υπόλοιπα συμπεράσματα του Φίσερ, τα οποία από το 1961 και μέχρι το τέλος της ζωής του το 1967 προσπάθησε να αντικρούσει ο Ρίτερ.

⁹¹ Janssen, H., K., "Gerhard Ritter: A Patriotic Historian's Justification", Koch, H., W. (επιμ.) (1984). *The Origins of the First World War, Great Power Rivalry and German War Aims*. Λονδίνο: Macmillan Press Ltd, σ. 305.

⁹² Ανακτημένο από Janssen, H., K., ό. π., σ. 295.

⁹³ Mombauer, A., ό. π., σ. 123.

2.2. Φριτζ Φίσερ: ομοφωνία μεταξύ των ιστορικών 1961-1980

Η γενικώς αποδεκτή άποψη στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, πως κανένα έθνος δεν ήταν αποκλειστικά υπεύθυνο για την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, διαταράχθηκε το 1961, με την έκδοση του βιβλίου του Φριτζ Φίσερ "Griff nach der Weltmacht"⁹⁴ (Γερμανικοί Πολεμικοί Στόχοι στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο)⁹⁵. Ο Φίσερ, μέλος του ναζιστικού κόμματος από το 1939 ως το 1942, κατόπιν πολέμιος του, υπήρξε καθηγητής ιστορίας στο πανεπιστήμιο του Αμβούργου. Η έκδοση του βιβλίου του προκάλεσε μια πραγματική επανάσταση στο ζήτημα της αναζήτησης των αιτιών του Μεγάλου Πολέμου. Παρόλο που η έρευνα του υπήρξε συμβατική δουλεύοντας με κρατικό αρχειακό υλικό και αποσπάσματα από τον τύπο, τα συμπεράσματα του ήταν ρηξικέλευθα. Στην εξαγωγή των συμπερασμάτων του, ουσιαστική συμβολή είχε η έρευνα του σε αρχεία της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας, που μέχρι τότε δεν ήταν προσβάσιμα στους ιστορικούς.

Το πρώτο του βιβλίο ασχολείται κυρίως με την επιθετική γερμανική πολιτική και τους πολεμικούς στόχους της από την έναρξη του πολέμου έως το 1918. Για να υποστηρίξει όμως τα συμπεράσματα του, προέβη στην έκδοση ενός δεύτερου βιβλίου το 1969 υπό τον τίτλο "Krieg der Illusionen"⁹⁶ (Πόλεμος των Ψευδαισθήσεων). Σε αυτό το βιβλίο, αφού κάνει μια μικρή αναδρομή στην οικονομική, πολιτική και ιδεολογική πορεία της γερμανικής αυτοκρατορίας, ξεκινάει την ανάλυση του από το έτος 1911, προσπαθώντας να υποστηρίξει πως οι διεργασίες που οδήγησαν στον πόλεμο το 1914, επωάζονταν για χρόνια μέσα στη γερμανική κοινωνία. Σύμφωνα με τον Ίγκερς, η προσπάθεια του Φίσερ εντάσσονταν σε ένα πλαίσιο, βασικά στοιχεία του οποίου ήταν τα εξής: το ερώτημα, πως έγινε δυνατή η βαρβαρότητα της ναζιστικής δικτατορίας, με σκοπό να αντιμετωπισθεί κριτικά

⁹⁴ Fischer, F., *Germany's Aims in the First World War*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company Inc., 1967.

⁹⁵ Μετάφραση του αγγλικού τίτλου "Germany's Aims in the First World War", έτος έκδοσης 1967.

⁹⁶ Fischer, F., *War of Illusions, German Policies from 1911 to 1914*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company Inc., 1975.

το γερμανικό παρελθόν και το ενδιαφέρον που αναπτύχθηκε από το 1960 στη Δυτική Γερμανία για τις κοινωνικές επιστήμες.⁹⁷

Το συμπέρασμα του Φίσερ που προκάλεσε έντονο διάλογο ανάμεσα στους ιστορικούς της Δυτικής Γερμανίας ήταν ότι το Δεύτερο Ράιχ προκάλεσε τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η έκρηξη του ήταν η λογική συνέπεια της πολιτικής που είχε ακολουθήσει η Γερμανία. Πέντε είναι οι βασικοί πυλώνες στους οποίους στηρίζεται η θεωρία του: η Γερμανία συνειδητά επιδίωξε έναν πόλεμο για να ακολουθήσει την "παγκόσμια πολιτική" της (Weltpolitik) και να αναζητήσει την παγκόσμια κυριαρχία· οι γερμανικές ελίτ συμπαρατάχθηκαν για να αντιμετωπίσουν εσωτερικές πιέσεις και συγκεκριμένα τον κίνδυνο της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά και για να διασφαλίσουν την κυριαρχία τους· ο συντηρητισμός και ο милитаризм δεν ήταν μια τάση που κυριαρχούσε μόνο στους στρατιωτικούς κύκλους αλλά ήταν διάχυτος στα μεσοαστικά και ανώτερα αστικά στρώματα της γερμανικής κοινωνίας· Υπήρξε θέληση για πόλεμο ανάμεσα στους Γερμανούς ηγέτες· τα παραπάνω ήταν αποτέλεσμα εσωτερικών κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων, οι οποίοι υπαγόρευαν την εξωτερική πολιτική. Έτσι ο Φίσερ αναδεικνύει το "πρωτείο της εσωτερικής πολιτικής" (Primat der Innenpolitik).

Σχετικά με το πρώτο στοιχείο, επιχειρηματολόγησε πως δεν υφίστατο ο διαχωρισμός μεταξύ της αναζήτησης της οικονομικής επέκτασης της Γερμανίας στον κόσμο και της προσπάθειας δημιουργίας μιας τελωνειακής ένωσης στην κεντρική Ευρώπη, ηγετική θέση στην οποία θα είχε η ίδια. Αυτή η άποψη έβρισκε υποστηρικτές σε πολλά στρώματα της γερμανικής κοινωνίας, τα οποία σε γενικές γραμμές αναζητούσαν προστατευτικές πολιτικές. Πρώσοι γιούνκερς ανατολικά του Έλβα φοβούμενοι τους μεγάλους εξαγωγείς σιτηρών, ειδικά τη Ρωσία αλλά και τις Η.Π.Α. και την Αργεντινή· βιομήχανοι των κλάδων του ατσαλιού και του σιδήρου πιεσμένοι από την ένταξη της κεντρικής Αμερικής και της Βραζιλίας στη σφαίρα επιρροής των Η.Π.Α. και της νοτιοανατολικής Ασίας στη σφαίρα επιρροής της Ιαπωνίας και της Βρετανίας· οικονομικοί αναλυτές που προέβλεπαν δυσοίωνα το οικονομικό μέλλον της Γερμανίας αν δεν επεκτείνονταν σε νέες αγορές· όλο

⁹⁷Iggers, G., *Η Ιστοριογραφία στον Εικοστό Αιώνα, Από την Επιστημονική Αντικειμενικότητα στην Πρόκληση του Μεταμοντερνισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2006, σ. 93.

και περισσότεροι οικονομικοί παράγοντες της αυτοκρατορίας υποδείκνυαν τον δρόμο της παγκόσμιας πολιτικής για τη Γερμανία. Αυτός ο δρόμος οδηγούσε στην επιβολή προστατευτικών δασμών και στην αναζήτηση αγορών στην κεντρική Αφρική, Εγγύς Ανατολή και κεντρική Ευρώπη.⁹⁸

Τα στρώματα όμως που προωθούσαν την καπιταλιστική οικονομική ανάπτυξη της Γερμανίας έπρεπε να συμμαχήσουν και πολιτικά. Αυτός ήταν ο στόχος της "Sammlungspolitik" (ομοφωνία των διαφορετικών γερμανικών κομμάτων) του γερμανικού κράτους και ήταν διττός: αφενός μετά την περίοδο καγκελαρίας του Λέο φον Καπρίβι (1890-1894), οι γιούνκερς και οι βιομήχανοι αναγνώρισαν πως μόνο με τη συμμαχία τους στο κοινοβούλιο θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν όσα χρειαζόνταν για την περαιτέρω ευδαιμονία τους· αφετέρου από κοινού θα αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία απειλούσε την κοινωνική τάξη.

Τα στρώματα αυτά ήταν συντηρητικά. Ο συντηρητισμός δεν αφορούσε μόνο τους Πρώσους γαιοκτήμονες και γραφειοκράτες. Έφτανε μέχρι τους βιομήχανους, οι οποίοι προσπαθούσαν να μιμηθούν τα αριστοκρατικά πρότυπα προκειμένου να γίνουν ευκολότερα αποδεκτοί στα πολιτικά αξιώματα, καθώς επίσης μέχρι τα νέα υπαλληλικά στρώματα που στελέχωναν κρατικές θέσεις και ήταν προσκολλημένα στο έθνος-κράτος, γιατί μέσω αυτού παρέχονταν ευκαιρίες κοινωνικής ανέλιξης. Η ανάπτυξη της εθνικιστικής κοινής γνώμης από την πλευρά των πολιτικών και των στρατιωτικών ήταν ουσιαστική στην προετοιμασία της Γερμανίας για πόλεμο. Σε αυτό το σημείο ο Φίσερ διαφωνεί με τον Ρίτερ, πως ο μιλιταρισμός ήταν ένα στοιχείο κατά πολύ περιορισμένο στους στρατιωτικούς κύκλους που εισέβαλε στην πολιτική ζωή. Τον εντοπίζει διάχυτο στη γερμανική κοινωνία.⁹⁹ Ο συντηρητισμός και ο μιλιταρισμός συνδέονταν στο επίπεδο των ιδεών και με τον πολιτισμικό πεσιμισμό. Την αντιδιαστολή δηλαδή, μεταξύ της καλπάζουσας καπιταλιστικής ανάπτυξης και των προκαπιταλιστικών αισθημάτων καταδίκης του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού και του κέρδους.¹⁰⁰ Η προτεσταντική εκκλησία και ηθική λειτουργούσαν επικουρικά στην

⁹⁸ Fischer, F., War of Illusions, ό. π., σ. 3 - 12.

⁹⁹ Fischer, F., War of Illusions, ό. π., σ. 28.

¹⁰⁰ Fischer, F., War of Illusions, ό. π., σ. 27.

υποστύλωση αυτού του ιδεολογικού οικοδομήματος, το οποίο δέχονταν τριγμούς από την ανάπτυξη του οργανωμένου εργατικού κινήματος.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οποιαδήποτε συνεννόηση με άλλη Μεγάλη Δύναμη καθίστατο ανέφικτη για δύο λόγους: πρώτον, γιατί η έκρηξη της γερμανικής οικονομίας οδήγησε στην υιοθέτηση αυτόνομης πολιτικής και οικονομικής πορείας, μια προσπάθεια αναζήτησης των επεκτατικών της στόχων μακριά από διεθνείς συμφωνίες· δεύτερον, διότι η *Sammlungspolitik* υποδείκνυε την αναζήτηση εξωτερικών επιτυχιών με επιθυμητό αποτέλεσμα την επίτευξη οικονομικών σκοπών και σταθεροποίηση της εξουσίας των γερμανικών ελίτ στο εσωτερικό. Ήταν ακριβώς αυτή η αυτόνομη και επιθετική γερμανική εξωτερική πολιτική, απότοκο εσωτερικών αιτιών, που οδήγησε στη συνεννόηση των αντιπάλων της. Για τον Φίσερ η Γερμανία μόνη της προκάλεσε την περικύκλωση της.¹⁰¹

Συνεπώς, η επιθετική πολιτική της γερμανικής αυτοκρατορίας πήγαζε από εσωτερικά αίτια. Από την πίεση των ελίτ και των ομάδων οικονομικών συμφερόντων για νέες αγορές και προστατευτικές πολιτικές, από την ανάγκη απομόνωσης της σοσιαλδημοκρατίας και από την προσπάθεια απομάκρυνσης της κοινής γνώμης από τα εσωτερικά προβλήματα. Το τελευταίο υπήρξε κομβικό σημείο. Ο ναυτικός προϋπολογισμός του 1909, μετά από αντίδραση των Πρώσων γαιοκτημόνων δεν στηρίχθηκε σε φορολογία της περιουσίας αλλά στη φορολογία αγαθών με αποτέλεσμα να ενισχυθεί το SPD. Ο Φίσερ εισάγει με αυτόν τον τρόπο το "πρωτείο της εσωτερικής πολιτικής" την άποψη δηλαδή πως η εξωτερική πολιτική ανταποκρίνονταν στις εσωτερικές πολιτικές πιέσεις. Με αυτόν τον τρόπο απέρριπτε τις ερμηνείες για την κατάρρευση των διεθνών σχέσεων ως πρωταρχική αιτία για την έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

Τα εσωτερικά προβλήματα, η επίτευξη επεκτατικών στόχων και το αίσθημα περικύκλωσης δημιούργησαν ανησυχία στους πολιτικούς και στρατιωτικούς κύκλους της Γερμανίας σχετικά με την εσωτερική και εξωτερική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας. Αυτός ο φόβος προκάλεσε τη θέληση και την ετοιμότητα για πόλεμο. Σύμφωνα με τον Φίσερ, οι Γερμανοί πολιτικοί και

¹⁰¹ Fischer, F., *War of Illusions*, ό. π., σ. 50.

στρατιωτικοί ηγέτες προετοιμάζονταν για πόλεμο ήδη από τον Δεκέμβριο του 1912. Δίνει μεγάλη σημασία στο πολεμικό συμβούλιο που συγκλήθηκε από τον Γουλιέλμο και τονίζει πως η Γερμανία ήταν έτοιμη να ρισκάρει έναν πόλεμο πριν "οι αντίπαλες δυνάμεις γίνουν πολύ δυνατές και συνειδητοποιήσουν τις γερμανικές πολιτικές φιλοδοξίες, οι οποίες μπορούν να συνοψισθούν ως η γερμανική ηγεμονία στην Ευρώπη".¹⁰²

Οι ιστορικοί και η κοινή γνώμη στα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη υποδέχθηκαν τα συμπεράσματα του χωρίς μεγάλη έκπληξη. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος είχε προλειάνει το έδαφος για αντίστοιχες ερμηνείες, ενώ η τάση απόδοσης της κύριας ευθύνης στη Γερμανία για την έναρξη των δύο πολέμων κυριαρχούσε. Όμως στην Ομοσπονδιακή Γερμανία οι απόψεις του Φίσερ αποτέλεσαν βόμβα στα θεμέλια της βαθιά ριζωμένης άποψης πως η Γερμανία δεν ευθύνονταν αποκλειστικά για τον Μεγάλο Πόλεμο. Η θέση Φίσερ για τη συνέχεια των γερμανικών οικονομικών, πολιτικών και πολεμικών σκοπών και στόχων από την μπισμαρκιανή περίοδο έως το Τρίτο Ράιχ,¹⁰³ αποτελούσαν πρόκληση σε μία χώρα, η οποία πάλευε με το ναζιστικό της παρελθόν και προσπαθούσε να αποδείξει πως η ναζιστική δικτατορία αποτελούσε μια παρένθεση στη γερμανική ιστορία.

Αμέσως μετά την έκδοση του "Griff nach der Weltmacht", δυτικογερμανοί ιστορικοί με πρωταγωνιστή τον Γκέραρντ Ρίτερ προσπάθησαν να αντικρούσουν τις αιτιάσεις του Φίσερ. Ο Ρίτερ απάντησε εφ' όλης της ύλης: σχετικά με τη συνέχεια της γερμανικής πολιτικής μέσα στον χρόνο, ως προς την πρόθεση των πολιτικών και στρατιωτικών ηγετών να διεξάγουν έναν προληπτικό πόλεμο και την ενέργεια τους να παράσχουν λευκή επιταγή στην Αυστρία και τέλος αναφορικά με το ζήτημα των πολεμικών σκοπών και στόχων.

Ο Ρίτερ αντέδρασε έντονα στο ζήτημα της συνέχειας της γερμανικής πολιτικής. Κατηγόρησε τον Φίσερ, πως όχι μόνο προσπαθούσε να εισάγει αναχρονισμούς εφαρμόζοντας στο παρελθόν "σύγχρονες κατηγορίες, οι

¹⁰² Fischer, F., War of Illusions, ό. π., σ. 470.

¹⁰³ Η άποψη αυτή του Fischer κορυφώθηκε με τα βιβλία του: 1) Fischer, F., *From Kaiserreich to Third Reich: Elements of Continuity in German History, 1871-1945*, Λονδίνο και Βοστώνη, Allen & Unwin, 1986. 2) Fischer, F., *Hitler War Kein Betriebsunfall: Aufsätze*, Hohnhorst, Der Comicwurm - Ralf Heinig, 1991.

οποίες βασίζονταν σε μεταγενέστερες εμπειρίες”¹⁰⁴ αλλά και ότι η πολιτική της Γερμανίας δεν είχε τάσεις αυτονομίας αλλά ανταποκρίνονταν στις κινήσεις της εξωτερικής πολιτικής των άλλων Δυνάμεων. Στη βάση αυτή του προσάπτει πως δεν λαμβάνει υπόψη του την μορφή των αντίπαλων ιμπεριαλισμών. Ούτε τη γερμανική εξωτερική πολιτική θεωρεί επιθετική. Αρνείται την ερμηνεία που έδωσε ο Φίσερ στον όρο “παγκόσμια πολιτική” (Weltpolitik). Αμφισβητεί ότι αποτελούσε μια πλατφόρμα που συνέδεε τα συμφέροντα των ελίτ της γερμανικής κοινωνίας και λειτουργούσε ως απορροφητής εσωτερικών κοινωνικών κραδασμών και θεωρεί πως το νόημα της γίνονταν αντιληπτό διαφορετικά από κάθε κοινωνικό στρώμα. Αν θα μπορούσε να υπάρξει μια συναίνεση ως προς τον όρο, αυτή θα ήταν η προσπάθεια διασφάλισης παγκόσμιου κύρους ανάμεσα στις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις. Μια προσπάθεια απόκτησης ισότιμης θέσης στο παγκόσμιο στερέωμα όχι όμως με επιθετικές μεθόδους.

Ούτε θεωρεί προκλητική τη στάση της Γερμανίας κατά την περίοδο της Ιουλιανής κρίσης. Ο Ρίτερ αντιτίθεται στη θεώρηση του Φίσερ πως η γερμανική στάση αντανάκλούσε τους επεκτατικούς και ιμπεριαλιστικούς στόχους της, τους οποίους ήταν πλέον έτοιμη να διεκδικήσει με πόλεμο. Συνέδεε τη θέση της στην κρίση με την προπολεμική της πορεία και εξωτερική πολιτική και τη χαρακτηρίζει αμυντική, παρά τα σφάλματα που μπορεί να είχαν γίνει (χρησιμοποιεί τον γενικό όρο “τύφλωση”). Ήταν μια προσπάθεια “απόκτησης ασφάλειας εν’ όψει ενός νέου αγώνα για επιβίωση”.¹⁰⁵

Η καθαρά αμυντική θέση της Γερμανίας αποδεικνύονταν και από τις συνομιλίες της με τη Βιέννη, μετά τη δολοφονία του Φραγκίσκου Φερδινάνδου. Για τον Ρίτερ η Γερμανική Αυτοκρατορία “τραβήχτηκε” στον πόλεμο από την Αυστρία καθώς δεν ήθελε να προδώσει το γερμανικό πνεύμα αλλά και γιατί δεν ήθελε να χάσει την πιο πιστή της σύμμαχο, εγκαταλείποντας την. Μετατοπίζει έτσι την ευθύνη στην πλευρά της Αυστροουγγαρίας, αρνούμενος τη βαρύτητα που απέδιδε ο Φίσερ στη βαλκανική πολιτική της Γερμανίας, η οποία είχε σκοπό την ευκολότερη πρόσβαση της στην Εγγύς Ανατολή.

¹⁰⁴ Jannsen, K., H., ό. π., σ. 294.

¹⁰⁵ Jannsen, K., H., ό. π., σ. 302.

Ο Ρίτερ παρέμεινε πιστός στη θέση της κατάρρευσης των διεθνών σχέσεων, απορρίπτοντας τη θέση του “πρωτείου της εσωτερικής πολιτικής” ως κινητήριας δύναμης για την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Ωστόσο καθώς την προηγούμενη γενιά Γερμανών ιστορικών διαδέχονταν μια νεότερη, η οποία ήταν περισσότερο αποστασιοποιημένη και πιο κριτική ως προς το ναζιστικό παρελθόν, οι θέσεις Φίσερ υιοθετήθηκαν ως μια μορφή ορθοδοξίας. Οι λόγοι για αυτήν την εξέλιξη θα πρέπει να αναζητηθούν στην ίδια τη δυναμική των βιβλίων του Φίσερ, τα οποία σύμφωνα με τη Λεμονίδου “έσπασαν το μέχρι τότε ταμπού της αντιμετώπισης επίμαχων θεμάτων της γερμανικής ιστορίας ανοίγοντας τον δρόμο για μια διερεύνηση του πεδίου μελετών σχετικά με τους δύο πολέμους και τον ρόλο της Γερμανίας σε αυτούς”.¹⁰⁶ Θα πρέπει να ανιχνευθούν όμως και στη διεθνή υποστήριξη που έλαβαν οι απόψεις του από ακαδημαϊκές κοινότητες του εξωτερικού, οι οποίες ήταν δεκτικές σε τέτοιου είδους συμπεράσματα, που επιβεβαίωναν τη γενικότερη θεώρηση για τα αίτια του πολέμου στη μετά το 1945 εποχή. Ο Φίσερ υπήρξε προσκεκλημένος ομιλητής βρετανικών και αμερικανικών πανεπιστημίων, ενώ αρθρογραφούσε συχνά σε βρετανικά επιστημονικά περιοδικά, όπως το *Past and Present*.

Η σχολή του Αμβούργου και ιδιαίτερα οι μαθητές του Φίσερ συνέχισαν και επέκτειναν τους συλλογισμούς του. Ιστορικοί όπως ο Ιμμάνουελ Γκάις και Γιάκιμ Ράντκαου, όχι μόνο αποδέχονται πως η Γερμανία ήταν πρωταρχικά υπεύθυνη αλλά προσδίδουν επιθετικότερο τόνο σε αυτές τις κατηγορίες: “Ο επιθετικός χαρακτήρας των γερμανικών πολεμικών στόχων δεν συζητείται πλέον και είναι αναμφισβήτητος”.¹⁰⁷ Οι Γερμανοί θα έπρεπε να απορρίψουν τους μύθους της περικύκλωσης και του αμυντικού πολέμου και να κατανοήσουν πως ο επιθετικός χαρακτήρας της γερμανικής πολιτικής υπήρξε αιτία, όχι μόνο για τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά και για την άνοδο του εθνικοσοσιαλισμού.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Κόκκινος, Γ., & Λεμονίδου, Ε., & Κιμουρτζής, Π., Ντάλης, Σ. *Ιστορικά Τραύματα και Ευρωπαϊκή Ιδέα: Από τη Φρίκη των Πολέμων και των Ολοκληρωτισμών στο Όραμα της Ενοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2016, σσ. 17-104, σ. 61.

¹⁰⁷ Geiss, I., *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Φρανκφούρτη, Suhrkamp, 1972, σ. 188.

¹⁰⁸ Geiss, I., ό. π., σ. 195 -196.

Πολύ σημαντικό θα πρέπει να θεωρηθεί και το έργο του Χανς Ούλριχ Βέλερ (1931-2014) για τη Γερμανική Αυτοκρατορία. Ο Βέλερ, καθηγητής ιστορίας στο πανεπιστήμιο του Μπίλεφελντ, ο οποίος εισήγαγε κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στην παραδοσιακή ιστορική έρευνα στη Γερμανία, ασχολήθηκε κυρίως με την εξέλιξη της γερμανικής κοινωνίας από την εποχή του Μπίσμαρκ ως το 1918, με κάποιες αναφορές στον Μεσοπόλεμο και στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Υιοθετεί την άποψη του ιδιαίτερου δρόμου για τη Γερμανία και τονίζει πως "η επιτυχία της οικονομικής της επανάστασης προκαλούσε αναπότρεπτα κόστη από την άποψη της δημιουργίας ασυνήθιστα σοβαρών κοινωνικών προβλημάτων".¹⁰⁹ Έτσι η πορεία της γερμανικής ιστορίας αντανάκλούσε την αντιδιαστολή μεταξύ της οικονομικής της ανάπτυξης και των παραδοσιακών κοινωνικών σχέσεων και πολιτικών. Σε αυτό το πλαίσιο ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε μια "διέξοδο προς τα εμπρός". Η αδυναμία των γερμανικών ελίτ (πολιτικών, στρατιωτικών, βιομηχανικών, γραφειοκρατικών) να αντιμετωπίσουν τα ζητήματα που παρήγαγε αυξανόμενος εκδημοκρατισμός· η υιοθέτηση κατασταλτικών μέσων για την αντιμετώπιση εσωτερικών κοινωνικών προβλημάτων και η εργαλειοποίηση του πολέμου στην έσχατη περίπτωση, με σκοπό την σταθεροποίηση της θέσης τους στο εσωτερικό, την συντριβή της σοσιαλδημοκρατίας και την παραπλάνηση της κοινής γνώμης, αποτελούσαν ένα είδος επιθετικής άμυνας. Η επιλογή των γερμανικών ελίτ να προσπαθούν να επιτύχουν την σταθεροποίηση τους στο εσωτερικό με την επιδίωξη πολιτικής υψηλού ρίσκου στο εξωτερικό, έθεσε σε λειτουργία τα συστήματα συμμαχιών (Τριπλή Συνεννόηση και Τριπλή Συμμαχία). Συνέπεια αυτού ήταν να ναυαγήσει οποιαδήποτε προοπτική ενός ελεγχόμενα τοπικού πολέμου στα Βαλκάνια.¹¹⁰

¹⁰⁹ Wehler, H., U., *The German Empire 1871-1918*, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη, Berg, 1985, σ. 10.

¹¹⁰ Wehler, H., U., ό. π., σ. 200.

3. Οι δεκαετίες του 1980 και 1990

3.1. Αίτια και νέα πολιτισμική ιστορία

Στην κοινότητα των ιστορικών επικράτησε εκτεταμένη ομοφωνία ως προς τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου στις δεκαετίες του 1960 και 1970. Οι θέσεις Φίσερ αποτέλεσαν ένα είδος ορθοδοξίας. Το "πρωτείο της εσωτερικής πολιτικής" είτε προσεγγίζονταν εμπειρικά, είτε στη βάση των δομών των κοινωνικών σχηματισμών, αποτελούσε την κύρια ερμηνεία. Ένα ακόμη στοιχείο που δεν αμφισβητούνταν έντονα ήταν η κύρια ενοχή της Γερμανίας. Παρόλο που τα βιβλία του Φίσερ, οδήγησαν στην έκδοση πονημάτων, ορισμένα εκ των οποίων εκδόθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και τα οποία εξέταζαν την πολιτική και των άλλων εμπλεκόμενων δυνάμεων, δεν θεωρήθηκε πως κάποια χώρα ενήργησε τόσο επιθετικά όσο η Γερμανία.¹¹¹

Στις δεκαετίες του 1980 και 1990 οι εξελίξεις στην ιστοριογραφία και η διαδοχή κοσμοϊστορικών πολιτικών γεγονότων σε παγκόσμια κλίμακα σμίλευσαν τη μελέτη για τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου. Σε αυτά τα είκοσι χρόνια η αναζήτηση των αιτίων έγινε αντικείμενο πολλών κλάδων της ιστορικής έρευνας, οι οποίοι βίωναν μια νέα ανάπτυξη. Η πρόοδος της νέας πολιτισμική ιστορίας έστρεψε την προσοχή των μελετητών στις νοοτροπίες, την κουλτούρα και τα αισθήματα ομάδων και ατόμων, τα οποία διαδραμάτισαν ρόλους κλειδιά στην πορεία προς τον πόλεμο αλλά και κατά τη διάρκεια της κρίσης του Ιουλίου. Νέα σχήματα και θεωρίες αναπτύχθηκαν στους τομείς της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας. Το ζήτημα των αιτιών αποτέλεσε μια περιπτώσιολογική μελέτη για την εφαρμογή τους. Ο τερματισμός του Ψυχρού Πολέμου με την σχετικά ειρηνική του κατάληξη και η επακόλουθη επιτάχυνση των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης, οδήγησε στη διατύπωση νέων ερωτημάτων από την πλευρά της στρατιωτικής, πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας. Αμφισβητήθηκαν θέσφατα χρόνων, όπως το αναπότρεπτο του πολέμου και οι επιτελικοί σχεδιασμοί για έναν "πόλεμο αστραπή" (Blitzkrieg).

¹¹¹Ενδεικτικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τα: 1) Keiger, J., F., V., *France and the Origins of the First World War*, Λονδίνο, The Macmillan Press Ltd, 1983. 2) Lieven, D., *Russia and the Origins of the First World War*, Λονδίνο, The Macmillan Press Ltd, 1983. 3) Steiner, Z., *Britain and the Origins of the First World War*, Λονδίνο, The Macmillan Press Ltd, 1977.

κυρίως όμως επανεξετάστηκε η θέση για την κυρίαρχη ευθύνη της Γερμανίας, η οποία μετά την έκδοση των βιβλίων του Φίσερ και για σχεδόν είκοσι χρόνια δεν δέχονταν ιδιαίτερη κριτική. Τέλος, η ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο ηγετικός ρόλος που διεκδικούσε η Γερμανία σε αυτήν και ο ευρωσκεπτικισμός μεγάλης μερίδας της βρετανικής κοινής γνώμης, παρήγαγε έργα που επαναδιαπραγματεύονταν την εμπλοκή και τον ρόλο της Βρετανίας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στον τομέα της πολιτισμικής ιστορίας και στη δεκαετία του 1980 ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσαν τα βιβλία των Άρνο Μάγιερ (γ. 1926) και Τζέιμς Τζολ (1918-1994). Το 1981 ο Μάγιερ, καθηγητής στα πανεπιστήμια Wesleyan, Brandeis, Χάρβαρντ και Princeton, εξέδωσε το "The Persistence of the Old Regime, Europe to the Great War"¹¹² (Η Αντοχή του Παλαιού Καθεστώτος, Η Ευρώπη προς τον Μεγάλο Πόλεμο). Το έργο του αποτελεί ένα κράμα ορισμένων μαρξιστικών ιδεών και μεθοδολογιών της νέας πολιτισμικής ιστορίας. Αποδέχεται ορισμένα μαρξιστικά σχήματα, όπως αυτό της συνεχόμενης κίνησης της ιστορίας προς τα εμπρός, ωστόσο αυτό που τον ενδιέφερε περισσότερο ήταν να αναδείξει την κουλτούρα και τις νοοτροπίες των προβιομηχανικών και προκαπιταλιστικών ελίτ, όπως τις αναφέρει.¹¹³ Επίσης παρόν στον συλλογισμό του είναι το "πρωτείο της εσωτερικής πολιτικής", το οποίο όμως πλαισιώνεται διαφορετικά. Έχοντας υπόψη τα παραπάνω μπορεί κανείς να ακολουθήσει το επιχείρημα του, πως ο Πρώτος Παγκόσμιο Πόλεμος αποτέλεσε "την έκφραση της παρακμής και της πτώσης της παλιάς τάξης, η οποία πολεμούσε για να επεκτείνει τη ζωή της..."¹¹⁴

Πως όμως αναλύει τον συλλογισμό του; Έχοντας εξετάσει την οικονομική, πολιτική και πολιτισμική αντοχή των ελίτ και του παλαιού καθεστώτος μέσα στον χρόνο, οι οποίες όχι μόνο διατηρούνταν στην ζωή αλλά κυριαρχούσαν στους περισσότερους τομείς, προσπάθησε να ανιχνεύσει εκείνα τα στοιχεία που τις καθιστούσαν ικανές, να εξαπολύσουν έναν πόλεμο για τη διατήρηση της θέσης τους. Σύμφωνα με τον Μάγιερ, οι αστοί είχαν προσδεθεί στο άρμα των αριστοκρατών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αυτό

¹¹² Mayer, A., *The Persistence of the Old Regime, Europe to the Great War*, Pantheon Books, Νέα Υόρκη, 1981.

¹¹³ Mayer, A., ό. π., σ. 4.

¹¹⁴ Mayer, A., ό. π., σ. 4.

πήγαζε όχι μόνο από τη θέληση τους για απόκτηση αξιωμάτων και άλλες πολιτικές υπηρεσίες, όπως προστατευτικούς δασμούς, αλλά και λόγω της ανάγκης για προστασία από το εργατικό κίνημα. Έτσι ο Μάγιερ υποβιβάζει την θέση της αστικής τάξης ως ενεργού εταίρου στην *Sammlungspolitik*, η οποία διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στη θεώρηση του Φίσερ. Η διαδικασία αυτή είχε ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση των ιδεών του πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού, με εξαίρεση τη Βρετανία. Αντίθετα οδηγούσε στην επικράτηση της παλιάς ηθικής και συντηρητικών ιδεών.¹¹⁵

Αυτός ο συντηρητισμός ενισχύθηκε από τις ιδέες του Νίτσε και του κοινωνικού δαρβινισμού. Η πρόσληψη τους προέκυψε αφενός λόγω του ιδεολογικού υπόβαθρου των αριστοκρατών, καθώς οι έννοιες του πολέμου, της βίας και της θέλησης για δύναμη ταίριαζαν περισσότερο στην κοσμοθεωρία τους, αφετέρου γιατί οι ευγενείς αναζητούσαν ιδεολογική νομιμοποίηση της θέσης τους απέναντι στον αυξανόμενο εκδημοκρατισμό και βρήκαν σε "απλοϊκά συνθήματα... τις βάσεις για την αντεπίθεση κατά των δαιμονικών μαζών".¹¹⁶ Ωστόσο ο Μάγιερ δεν αναλύει τις ιδέες ως κινητήριες δυνάμεις των πράξεων των ανθρώπων, όπως συνέβαινε στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, αλλά τις εντάσσει στο πλαίσιο των αναγκών και των προθέσεων των δρώντων. Δεν αποτελούν αιτία πολέμου, συνεπικουρούσαν στην ανάδειξη των δυναμικών που οδήγησαν σε αυτόν.

Σε ένα συντηρητικό ιδεολογικό περιβάλλον, στο οποίο οι αριστοκράτες κυριαρχούσαν στους πολιτικούς συσχετισμούς δυνάμεων, η ανάδειξη στρατιωτικών στα ανώτερα κλιμάκια και η αναβάθμιση της θέσης τους, αποτέλεσε λογική συνέπεια στην προσπάθεια αντιμετώπισης της κοινωνικής απειλής. Αυτό όμως με τη σειρά του προκάλεσε την ανάδειξη της κουλτούρας του πολέμου. Οι πολιτικοί ηγέτες εναπόθεσαν στα χέρια των στρατιωτικών τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων. Η συνδυασμένη τους δράση εκμεταλλεύτηκε την αυξανόμενη σημασία των ιμπεριαλιστικών πολιτικών στα τέλη του 19^{ου} για να εξαπολύσει έναν πόλεμο που θα εδραίωνε τη θέση τους: "Ο πόλεμος ως νέα θεραπεία για όλα".¹¹⁷ Συνεπώς ο ερχομός του πολέμου

¹¹⁵ Mayer, A., ό. π., σ. 278.

¹¹⁶ Mayer, A., ό. π., σ. 282.

¹¹⁷ Mayer, A., ό. π., σ. 306.

δεν αποτελούσε μόνο την προσπάθεια διατήρησης των ελίτ στην εξουσία, είτε αυτές είχαν αριστοκρατικό, είτε αστικό υπόβαθρο, όπως επιχειρηματολογούσε ο Φίσερ. Ο Μάγιερ επεκτείνει το συμπέρασμα, πιστεύοντας πως σε αυτήν τη συμμαχία την κινητήρια δύναμη αποτελούσαν τα συντηρητικά, κυρίως γαιοκτητικά, προβιομηχανικά και προκαπιταλιστικά στοιχεία. Στόχος τους δεν ήταν μόνο η διατήρηση στην εξουσία, μια υλιστική έκφραση του αγώνα τους, αλλά και η ανακατάληψη ενός ιδεατού κόσμου του χθες.¹¹⁸

Ο Τζέιμς Τζολ, καθηγητής ιστορίας στην Οξφόρδη και στο London School of Economics, στο έργο του "The Origins of the First World War"¹¹⁹ (Τα Αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου) παρουσιάζει μια κονστρουκτιβιστική ανάλυση. Ξεκινώντας από το ερώτημα, πως έγινε πιθανή η παγκόσμια ένοπλη σύρραξη, αναλύει τη διάθεση αποδοχής του πολέμου από τους λαούς της Ευρώπης.

Η διάθεση αυτή, δομήθηκε στη διάρκεια των δεκαετιών προ του 1914, οπότε ο εθνικισμός, οι ιδέες του κοινωνικού δαρβινισμού και του Νίτσε εμφανίζονταν σε πολλά επίπεδα της καθημερινής ζωής των πολιτών, των ελίτ αλλά και στις διεθνείς σχέσεις. Υπήρχαν επίσημοι και ανεπίσημοι φορείς εθνικιστικών ιδεών. Σημαντικός φορέας ήταν το σχολείο. Είτε αφορούσε την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση των μαζών, είτε ακαδημίες στις οποίες φοιτούσαν γόνοι αριστοκρατικών και πλούσιων αστικών οικογενειών, υπήρχε προσανατολισμός των προγραμμάτων σπουδών προς ένα εξιδανικευμένο εθνικό παρελθόν, το οποίο σμίλευε δεσμούς εθνικής αλληλεγγύης, μεταξύ των ανθρώπων αλλά και μεταξύ των ανδρών και του χώματος της πατρίδας τους.¹²⁰ Ο Τζολ παρουσιάζει την επίδραση των εθνικιστικών διδασκάλων σε πρόσωπα, τα οποία επηρέασαν την προπολεμική πολιτική και είχαν ενεργό ρόλο στην κρίση του Ιουλίου. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η μαθητεία των Χέλμουτ φον Μόλτκε και Άλφρεντ φον Τίρπιτς κοντά στον Χάινριχ φον Τράιτσκε (1834-1896), εθνικιστή καθηγητή ιστορίας στο πανεπιστήμιο του Βερολίνου.

¹¹⁸ Mayer, A., ό. π., σ. 322.

¹¹⁹ Joll, J., *The Origins of the First World War*, Νέα Υόρκη, Longman Inc, 1984.

¹²⁰ Joll, J. ό. π., σ. 185.

Εθνικιστικές ομάδες πίεσης αναπαρήγαγαν ρατσιστικές και κοινωνικοδαρβινιστικές απόψεις, οι οποίες συνδυάζονταν με την αυξανόμενη σημασία του ιμπεριαλισμού. Η φυλετική ανωτερότητα συνδυάστηκε με την αποδοχή του πολέμου ως μέσου για την επικράτηση του ισχυρότερου. Αντιφιλελεύθερες και νιτσεϊκές ιδέες βρίσκονταν διάχυτες, ιδιαίτερα στις κοινωνίες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Η ατομική αναζήτηση και πρόσβαση σε αυτές αποδεικνύονταν σχετικά εύκολη, όπως αναδεικνύει η περίπτωση του Γκαβρίλο Πρίντσιπ (1894-1918) δολοφόνου του Φραγκίσκου Φερδινάνδου και ορισμένων εκ των συνεργών του, Νεντέλκο Τσαμπρίνοβιτς (1895-1916) και Τρίφκο Γκραμπέζ (1895-1916). Οι επιθετικές αναφορές του Νίτσε στην ηθική της αστικής κοινωνίας αλλά και η παρερμηνεία των γραπτών του σχετικά με την προσωπική απελευθέρωση του ατόμου μέσω της βίας, παρήγαγαν στη θεώρηση μεγάλων τμημάτων των κοινωνιών την εικόνα του πολέμου ως λύτρωση από "την αρρώστια της σύγχρονης ευρωπαϊκής κοινωνίας".¹²¹

Η διείσδυση σε βάθος των εθνικιστικών ιδεών στις ευρωπαϊκές κοινωνίες καθώς και ορισμένα ζητήματα ιδεολογίας, οριοθετούσαν την αποτελεσματικότητα των ειρηνευτικών κινημάτων, είτε είχαν αστικές, είτε σοσιαλιστικές καταβολές. Φιλελεύθεροι αστοί, μέλη των κινήσεων για ειρήνη και μείωση των εξοπλιστικών προγραμμάτων αφενός αντιπροσώπευαν τη μειοψηφία του πολιτικού κόσμου των χωρών τους, αφετέρου όταν βρέθηκαν αντιμέτωποι με τον πόλεμο, η εθνική τους συνείδηση υπερίσχυσε των ειρηνευτικών τους αισθημάτων, ως ένα σημείο εξαιτίας του φόβου για την ασφάλεια τους. Αντίθετα τα σοσιαλιστικά κινήματα παρότι ήταν πιο δυναμικά και περισσότερο επικίνδυνα, αμφιταλαντεύονταν ανάμεσα στην ανάγκη ενός πολέμου, ο οποίος θα αδυνατίζε τις βάσεις των καπιταλιστικών κοινωνιών και στην ανάγκη να αντιταχθούν σε έναν πόλεμο, ο οποίος θα εξολόθρευε τους νέους της εργατικής τάξης. Αυτό ήταν "ένα δίλλημα από το οποίο το διεθνές σοσιαλιστικό κίνημα δεν απέδρασε ποτέ".¹²²

Ο Τζολ αναγνωρίζει την ιδιαίτερη βαρύτητα που είχαν οι δομές των κοινωνικών σχηματισμών στη διαμόρφωση αποφάσεων, για αυτό αφιερώνει

¹²¹ Joll, J., ό. π., σ. 188.

¹²² Joll, J., ό. π., σ. 178.

και αντίστοιχο χώρο στο έργο του. Ωστόσο προτρέπει να εξεταστούν αυτές οι αποφάσεις σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Αυτό το πλαίσιο αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στις συμπεριφορές και τις αξίες, οι οποίες προέρχονταν από το πολιτισμικό και πολιτικό υπόβαθρο των ατόμων. Οι πράξεις των ιστορικών υποκειμένων του 1914 ανταποκρίνονταν στις αξίες της εποχής και του περιβάλλοντος τους και είναι ακριβώς αυτές οι αξίες που πρέπει να γίνουν κατανοητές για να νοηματοδοτηθούν οι πράξεις τους.¹²³

Σημαντική προσθήκη στην πολιτισμική προσέγγιση των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, αποτελεί η συμβολή του Χόλγκερ Χέρβιγκ, καθηγητή ιστορίας στο πανεπιστήμιο του Calgary, στον συλλογικό τόμο "Knowing One's Enemy"¹²⁴ (Γνωρίζοντας τον Εχθρό) Στο άρθρο του "Imperial Germany"¹²⁵ (Αυτοκρατορική Γερμανία), ο Χέρβιγκ αποδέχεται σε μεγάλο βαθμό τα συμπεράσματα του Φίσερ. Η Γερμανία είχε επιδιώξει επιθετική πολιτική και είχε επεκτατικούς πολεμικούς στόχους. Ωστόσο η προσέγγιση του υπήρξε διαφορετική. Απέδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στο πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονταν οι αντιλήψεις των ηγετών της. Η μεθοδολογική του συμβολή ήταν να υποβιβάσει τη σημασία που είχαν οι θεωρίες του κοινωνικού δαρβινισμού και του Νίτσε στην ενίσχυση των συντηρητικών ιδεών των ηγετών της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Αντίθετα τις χρησιμοποίησε για να αναδείξει πως λειτουργούσαν αρνητικά, εγκλωβίζοντας τους σε τετελεσμένα σχήματα, όπως η ακμή και η παρακμή των αυτοκρατοριών. Ο εγκλωβισμός τους ενισχύονταν από τους φόβους και τις αβεβαιότητες σχετικά με την δύναμη τους και την ενδυνάμωση των αντιπάλων τους. Η περικύκλωση από εχθρούς ήταν μια κατάσταση που επέβαλλαν οι ίδιοι στους εαυτούς τους. Για να υπερασπιστεί αυτήν την θέση ο Χέρβιγκ παρέθεσε αποσπάσματα από ημερολόγια καθώς και δηλώσεις των Γερμανών ηγετών. Ανέδειξε πως ο Μόλτκε και ο Μπέτμαν-Χολβεγκ διακατέχονταν από φόβους. Φοβούνταν την αυξανόμενη δύναμη της Ρωσίας. Θεωρούσαν πως θα αποτελούσε τον απόλυτο νικητή στην κούρσα των εξοπλισμών ενώ ο Μόλτκε δεν ήταν

¹²³Joll, J., ό. π., σ. 204 - 206.

¹²⁴ May, E., (επιμ.), *Knowing one's enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars*. Princeton: Princeton University Press, 1914.

¹²⁵Herwig, H., Imperial Germany. Στο: May, E., (επιμ.), *Knowing one's enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars*. Princeton: Princeton University Press, 2014, σσ. 62-97.

σίγουρος ούτε για την επιτυχία των γερμανικών στρατευμάτων απέναντι στους Γάλλους.¹²⁶ Το σπάσιμο των δεσμών του φόβου και της περικύκλωσης θα επιτυγχάνονταν με ένα προληπτικό χτύπημα, όσο ακόμα ήλπιζαν πως είχαν πιθανότητες να διεξάγουν έναν αποτελεσματικό πόλεμο εναντίον των Δυνάμεων της Συνεννόησης.

¹²⁶ Herwig, H., Imperial Germany. Στο: May, E., (επιμ.), *Knowing one's enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars*. Princeton: Princeton University Press, 2014.

3.2. Αμφισβήτηση του πρωτείου της εσωτερικής πολιτικής

Τη περίοδο που το ενδιαφέρον στρέφονταν στη μελέτη των νοοτροπιών, των συναισθημάτων και του πολιτισμικού περιβάλλοντος, ορισμένοι μελετητές με ενδιαφέροντα στην πολιτική, οικονομική, διπλωματική και στρατιωτική ιστορία, άρχισαν να αμφισβητούν το "πρωτείο της εσωτερικής πολιτικής", που ήταν τόσο καλά εδραιωμένο για περίπου δύο δεκαετίες. Παρότι αναγνωρίζουν πως οι εσωτερικές κοινωνικές πιέσεις υπήρξαν ένας σημαντικός παράγοντας, δεν θεωρούν πως μπορεί να ερμηνεύσει από μόνος του την έκρηξη του πολέμου. Ορισμένοι προτείνουν πως ο πόλεμος αποτελούσε την έκφραση του συνδυασμού εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, ενώ άλλοι απορρίπτουν ολοκληρωτικά τη σημασία του εσωτερικού παράγοντα, για να επικεντρωθούν στις διεθνείς σχέσεις. Τέλος, υπήρξε προσπάθεια εισαγωγής νέων κοινωνιολογικών και ανθρωπολογικών σχημάτων, μια έκφραση της συμβολής των ιστορικών κοινωνιολόγων στην αναζήτηση των αιτιών του Μεγάλου Πολέμου.

Ο Έρικ Χόμπσμπάουμ (1917–2012), καθηγητής ιστορίας στο κολλέγιο Birbeck του πανεπιστημίου του Λονδίνου, αποτέλεσε έναν από τους μελετητές που μετατόπισε το βάρος από την εσωτερική πολιτική στις διεθνείς σχέσεις. Στο βιβλίο του *“Η Εποχή των Αυτοκρατοριών, 1875-1914”*, ανέλυσε τους λόγους για τους οποίους ο πόλεμος έγινε πραγματικότητα το 1914.

Αν και είχε μαρξιστικές καταβολές αναπτύσσει την δική του θεώρηση για το πώς ο ιμπεριαλισμός συνέβαλλε στην έναρξη του πολέμου. Για τον Χόμπσμπάουμ τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα στη πλειοψηφία τους δεν αναζητούσαν πόλεμο. Με εξαίρεση ίσως τις πολεμικές βιομηχανίες, οι οποίες όσο περνούσαν τα χρόνια και οι στρατιωτικοί σχεδιασμοί εντεινόνταν, συνδέονταν όλο και περισσότερο με τα έθνη-κράτη, οι υπόλοιποι βιομηχανικοί κλάδοι και ο χρηματοπιστωτικός τομέας ζητούσαν ειρήνη για την απρόσκοπτη λειτουργία των εργασιών τους. Απορρίπτει επίσης την ιδέα πως η αναζήτηση προστατευτικών δασμών από μέρος του κεφαλαίου, συνιστούσε διεκδίκηση πολέμου.¹²⁷ Οι διαφορές λύνονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα με ειρηνικές

¹²⁷Χόμπσμπάουμ, Ε., *“Η Εποχή των Αυτοκρατοριών, 1875-1914”*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2000, σ. 484–485.

διευθετήσεις. Όμως η καπιταλιστική ανάπτυξη ενείχε το στοιχείο του ανταγωνισμού μεταξύ των δυνατότερων χωρών. Πολιτική και οικονομία συνυφαίνονταν, καθώς η μία αποτελούσε τον θεμέλιο λίθο για τη δύναμη της άλλης. Για να αποτελεί ένα κράτος Μεγάλη Δύναμη χρειαζόνταν μια ισχυρή οικονομία, η οποία θα το αναδείκνυε και θα μπορούσε να προκαλέσει το *status quo* και να αναδιανείμει τους ρόλους στην παγκόσμια πολιτική σκηνή. Αντίστοιχα μια μεγάλη οικονομία απαιτούσε ένα δυνατό κράτος με στρατιωτική ισχύ που θα της άνοιγε νέες αγορές και τις εξασφάλιζε πλουτοπαραγωγικές πηγές. “Αυτό που έκανε τον κόσμο ακόμη πιο επικίνδυνο ήταν η σιωπηρή εξίσωση της απεριόριστης οικονομικής ανάπτυξης με την πολιτική ισχύ που σιγά – σιγά έγινε ασυνείδητα αποδεκτή”.¹²⁸ Το νέο στοιχείο σε όλα τα παραπάνω ήταν πως πλέον λόγω της τεράστιας οικονομικής εξάπλωσης και δεδομένης της συγχώνευσης πολιτικής και οικονομίας, ο ανταγωνισμός ξέφευγε από τον έλεγχο των κρατικών λειτουργιών. Ο παγκόσμιος πλέον ανταγωνισμός ανάμεσα σε πολλές εθνικές οικονομίες και η εξάπλωση του σε όλη την υδρόγειο, υποδαύλιζαν την παγκόσμια πολιτική που είχε ακολουθηθεί από την εποχή του Μπίσμαρκ.

Το διεθνές κλίμα έχει σημαντική θέση στο έργο του. Εντοπίζει λόγους, οι οποίοι έφερναν πιο κοντά την κρίση. Η είσοδος της Βρετανίας σε μία από τις αντίπαλες συμμαχίες ήταν ένας στον οποίο στάθηκε ιδιαίτερα. Η απόφαση της Γερμανίας να στηρίξει την οικονομική της εξάπλωση με τη δημιουργία ενός μεγάλου στόλου, σήμανε κίνδυνο για τη Βρετανία. Ο στόχος της, να κατέχει μεγαλύτερο ναυτικό από τις αμέσως επόμενες δύο μεγαλύτερες σε ισχύ Δυνάμεις χάνονταν, ενώ ταυτόχρονα η ύπαρξη γερμανικού στόλου, επιφόρτιζε με νέα καθήκοντα το ήδη βεβαρυμμένο βρετανικό ναυτικό, το οποίο με δυσκολία πάσχιζε να ελέγξει τις ήδη κατεκτημένες σφαίρες επιρροής. Η ήττα της Ρωσίας στον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο και η ταχύρρυθμη ανάπτυξη της γερμανικής στρατιωτικής δύναμης φαίνονταν να ανέτρεπε την ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη, ακρογωνιαίό λίθο της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής καθ' όλη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Έτσι η Βρετανία προσχώρησε στη γαλλορωσική συμμαχία. Τα δύο στρατόπεδα γίνονταν όλο και πιο άκαμπτα, γεγονός που συνεπικουρούνταν από κοινούς στρατιωτικούς

¹²⁸Χομπσμπάουμ, Ε., ό. π., σ. 488.

σχεδιασμούς, ενώ οι φιλοδοξίες των Δυνάμεων τις οδηγούσαν σε διεθνείς κρίσεις, στο πλαίσιο των οποίων ασκούσαν επικίνδυνες πολιτικές που τις έφεραν στο χείλος του πολέμου.

Ο Χόμπσμπάουμ αναγνωρίζει ως ένα βαθμό τη σημασία που είχε η εσωτερική πολιτική στον σχεδιασμό της εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο δεν θεωρούσε πως ήταν πειστική στην περίπτωση της Γερμανίας ή της Ρωσίας, αλλά στην περίπτωση της Αυστροουγγαρίας. Αυτό συντελούνταν γιατί στις παρυφές της Μοναρχίας υπήρχε ένα κράτος που με τις ενέργειες του ξεσήκωνε τους Νότιους Σλάβους, κάτι που προκαλούσε εντάσεις· επίσης επειδή οι Νότιοι Σλάβοι αποτελούσαν μέρος της βαλκανικής της πολιτικής, είτε αυτή αφορούσε τις σχέσεις της με τη Σερβία, είτε τη Βοσνία – Ερζεγοβίνη που είχε προσαρτήσει το 1908· σημαντικότερη θέση στη σκέψη των Αυστριακών ιθυνόντων είχε το γεγονός πως η εκδίωξη των Οθωμανών από τα Βαλκάνια και η απώλεια εκτεταμένων εδαφών, δημιούργησε την ανάγκη επιβεβαίωσης της θέσης της Μοναρχίας ως Μεγάλης Δύναμης, προκειμένου να αποφευχθεί αντίστοιχη μοίρα.

Εν τέλει, το 1914 κανείς δεν ήθελε μια γενική ευρωπαϊκή σύρραξη. Η κλιμάκωση της κρίσης ήταν το αποτέλεσμα της συγχώνευσης εσωτερικών και διεθνών κρίσεων, ενώ άμεση αιτία υπήρξε η απόφαση της Γερμανίας να μην εκτονώσει την κρίση και να δώσει τη “λευκή επιταγή” στην Αυστρία. Από εκείνη την στιγμή όλα λειτούργησαν νομοτελειακά. Η διεθνής κατάσταση είχε ξεφύγει από τα χέρια των κυβερνήσεων. Για τον Χόμπσμπάουμ οποιαδήποτε κρίση στα άμεσα προπολεμικά χρόνια σε συνδυασμό με την θέληση μιας Δύναμης να κυνηγήσει τους στόχους της χωρίς να τους περιορίσει, μπορούσε να οδηγήσει σε πόλεμο.¹²⁹

Ο Μίκαελ Μαν (γ. 1942), καθηγητής κοινωνιολογίας στο πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια (UCLA), θεωρητικοποίησε κοινωνιολογικά το πώς τα εσωτερικά επάλληλα δίκτυα εξουσίας επηρέασαν την εξωτερική πολιτική, οδηγώντας σε κακούς υπολογισμούς τη διπλωματία, με αποτέλεσμα αθέλητες συνέπειες και διολίσθηση στον πόλεμο. Πιστεύει πως κανείς δεν μπορεί να αποδώσει αποκλειστική ευθύνη για τον πόλεμο στην εσωτερική ή στην

¹²⁹Χόμπσμπάουμ, Ε., ό. π., σ. 496.

εξωτερική πολιτική. Μόνο η συνύφανση τους μας επιτρέπει να εξάγουμε συμπεράσματα.

Στο έργο του “Οι Πηγές της Κοινωνικής Εξουσίας, Η Ανάπτυξη των Τάξεων και των Εθνών – Κρατών, 1760–1914” λειτουργεί επαγωγικά, εξηγώντας γιατί δεν ερμηνεύουν επαρκώς την έκρηξη του πολέμου τα επιχειρήματα που στηρίζονται μόνο στο πρωτείο της *Innen* ή της *Aussenpolitik*. Μετά από αυτήν την επαγωγή οδηγείται στην ανάπτυξη της θεωρίας του. Ξεκινάει με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ρεαλιστικές θεωρίες της εξωτερικής πολιτικής, τις οποίες ανέπτυξε κυρίως ο κλάδος της διπλωματικής ιστορίας.¹³⁰ Εντοπίζει τρεις βασικές ανακολουθίες.

Πρώτον, ο πόλεμος γενικά δεν αποτελούσε την ορθολογικότερη επιλογή, για τον επαναπροσδιορισμό των θέσεων ισχύος, γιατί αφενός η ισχύς των Δυνάμεων δεν ήταν δεδομένη και μία σύρραξη μπορούσε να αποβεί σε καταστροφή· αφετέρου γιατί οι πόλεμοι προσανατολισμένοι σε στόχους (υλικούς ή ιδεολογικούς) δεν εξασφάλιζαν κέρδη με νομοτελειακό τρόπο. Επικερδείς αποικίες απέμεναν ελάχιστες με πληθυσμούς, οι οποίοι αντιστέκονταν σθεναρά, ενώ δεν φαίνονταν πως κάποια από τις εμπλεκόμενες Δυνάμεις θα διεξήγαγε έναν πόλεμο για κάποια ιδεολογία (όπως γίνονταν στους προηγούμενους αιώνες με τις θρησκείες ή λίγο αργότερα στον 20^ο αιώνα με τα ιδεολογικά ρεύματα, της αστικής δημοκρατίας, του σοσιαλισμού και του φασισμού).

Δεύτερον, ο συγκεκριμένος πόλεμος τη δεδομένη στιγμή δεν φαίνονταν ορθολογική επιλογή με σκοπό την αναδιάταξη της ισχύος. Η Βρετανία είχε πλέον υποσκελιστεί. Οι βιομηχανίες των Η.Π.Α. και της Γερμανίας την είχαν ξεπεράσει. Η μεταβίβαση της ηγεμονίας στην αμερικανική ήπειρο από τη Βρετανία στις Η.Π.Α. πραγματοποιήθηκε με ειρηνικό τρόπο. Μάλιστα η Βρετανία επέτρεψε μυστικά στις Η.Π.Α. ελευθερία κινήσεων στον Καναδά. Δεν πραγματοποιήθηκε σύρραξη. Αν όμως η Βρετανία είχε περισσότερους λόγους να φοβάται τη Γερμανία, επειδή γεωγραφικά βρίσκονταν εγγύτερα, το ερώτημα που εγείρεται απέναντι στις ρεαλιστικές θεωρίες είναι, γιατί έπρεπε

¹³⁰ Για μία επισκόπηση των ρεαλιστικών θεωριών (μάκρο και μικροερμηνειών) βλέπε: Mann, M., *Οι Πηγές της Κοινωνικής Εξουσίας, Η Ανάπτυξη των Τάξεων και των Εθνών – Κρατών, 1760–1914*, Τόμος 2, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2009, σ. 939-961.

να αναζητήσει το 1914 η Γερμανία έναν πόλεμο όταν η ειρήνη βοηθούσε περισσότερο τα συμφέροντα της; “Τα γερμανικά ρεαλιστικά και καπιταλιστικά συμφέροντα διασφαλίζονταν καλύτερα από το status quo... παρά με την υποκίνηση ενός πολέμου”.¹³¹

Τρίτον, η ορθολογικότητα ή ανορθολογικότητα δεν μπορεί να αποδοθεί στις εμπλεκόμενες Δυνάμεις καθώς δεν αποτελούσαν ενιαίους και συμπαγείς δρώντες. Αντί να τις θεωρήσουμε υποκείμενα, ο Μαν μας καλεί να τις ερμηνεύσουμε ως πεδία δράσης, τα οποία αντανακλούσαν τις δυνάμεις των διαφορετικών φορέων εξουσίας (στρατιωτικοί, υπουργοί, μονάρχης). Έτσι για τον Μαν, η ουσία του ζητήματος δεν ήταν η ορθολογικότητα ή η ανορθολογικότητα αλλά οι πολλαπλοί δρώντες, οι οποίοι ενσάρκωναν πολλαπλές κοινωνικές ταυτότητες. Οι πολιτικές που ακολουθούσαν, διαπλέκονταν με απρόβλεπτες συνέπειες.¹³²

Με την κριτική του σε δύο μορφές ιμπεριαλισμού, οικονομικού και κοινωνικού, προσπάθησε να αποδείξει γιατί οι θεωρίες του πρωτείου της εσωτερικής πολιτικής δεν ερμηνεύουν από μόνες τους τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Ξεκινώντας από τον οικονομικό ιμπεριαλισμό, ο Μαν θεωρεί πως λίγοι καπιταλιστές σκέφτονταν με συστηματικό τρόπο, την υποκίνηση της γεωπολιτικής προς έναν πόλεμο. Πράγματι υπήρχαν συμφέροντα οικονομικά, τα οποία οι μερίδες των τάξεων που ασχολούνταν με τις διεθνείς οικονομικές υποθέσεις προωθούσαν πιο επιθετικά σε αδύναμες οικονομίες της ημιπεριφέρειας και της περιφέρειας. Όμως ήταν προσεκτικές απέναντι σε άλλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις καθώς η διακοπή του εμπορίου και τα αμοιβαία μέτρα θα είχαν μεγάλο κόστος. Ο Μαν εντοπίζει μια εξαίρεση σε αυτό το σημείο, τον οικονομικό πόλεμο για τα δημητριακά από το 1894 ανάμεσα στη Γερμανία και στη Ρωσία, που οδήγησε στις κακές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών. Επιπλέον, η δημιουργία των αντίπαλων στρατοπέδων δεν καθορίσθηκε πρωταρχικά από τον οικονομικό παράγοντα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η προσκόλληση της Αυστρίας στη Γερμανία, μιας χώρας που ενώ χρειαζόνταν κεφάλαια για να αναπτυχθεί, συμμάχησε με τη χώρα που είχε τη μεγαλύτερη υστέρηση κεφαλαίων ανάμεσα στις Μεγάλες

¹³¹ Mann, M., ό. π., σ. 956–957.

¹³² Mann, M., ό. π., σ. 961.

Δυνάμεις. Αν και παρατηρεί εθνική οικονομική αντιπαλότητα, αυτή υποδαυλίζονταν από δύο στοιχεία: αφενός η γεωπολιτική αντιπαλότητα εν γένει επηρεάζει και κατευθύνει την αντίστοιχη οικονομική και άρα υπό μία έννοια ο οικονομικός ιμπεριαλισμός ή άλλες μορφές οικονομικής έριδας είναι αποτέλεσμα και όχι αιτία της γεωπολιτικής αντιπαλότητας· αφετέρου η οικονομική αντιπαλότητα μεταξύ των κρατών δεν παρήγαγε αυτόματα για τους καπιταλιστές υπόθαλψη πολέμου. Η μεγάλη οικονομική αλληλεξάρτηση των Δυνάμεων και το κόστος ενός πολέμου βάραιναν περισσότερο. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι οι καπιταλιστές βρίσκονταν εκτός των κέντρων λήψεως αποφάσεων.¹³³

Όσον αφορά τον κοινωνικό ιμπεριαλισμό, ο Μαν τον δέχεται μόνο για την περίπτωση της Αυστροουγγαρίας, ταυτίζοντας τον με εθνικές έριδες και περιφερειακές βλέψεις και όχι με τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης ή με ταξικά συμφέροντα. Δεν τον θεωρεί ιδιαίτερα σημαντικό στη Βρετανία, στη Γαλλία και στη Ρωσία είτε γιατί τα καθεστώτα λειτουργούσαν με ορισμένη αυτονομία και υπήρχε ένα χάσμα μεταξύ αυτών και των πολιτών (στη βάση των διαφορετικών μηχανισμών άσκησης πολιτικής που ανέπτυσαν οι κομματικές δημοκρατίες ή τα πιο αυταρχικά καθεστώτα), είτε γιατί οι τάξεις που “έπρεπε” να χειραγωγηθούν (εργατική – αγροτική) ήταν αδιάφορες για την εξωτερική πολιτική. Ιδιαίτερη προσοχή αποδίδει στη Γερμανία ένεκα και των θέσεων Φίσερ. Για τη Γερμανία ο κοινωνικός ιμπεριαλισμός είχε μεγαλύτερη σημασία, υπό την έννοια της πολιτικής συσπείρωσης των νομιμοφρόνων τάξεων εναντίον των εχθρών της αυτοκρατορίας εντός και εκτός συνόρων (σοσιαλιστές, εθνικές μειονότητες και αντίπαλες Δυνάμεις). Ωστόσο αυτήν η συσπείρωση οδήγησε και στην αποτυχία της Γερμανίας. Με την αποκρυστάλλωση στο κράτος πολλών και διαφορετικών στρατηγικών, χωρίς να απορρίπτεται ουσιαστικά καμία, οι ενσωματωμένες στο κράτος τεμαχικές ομάδες “μπόρεσαν να διατηρήσουν τις ιδέες τους για τους εχθρούς της Γερμανίας”. Η συσπείρωση των νομιμοφρόνων τάξεων είχε ως αποτέλεσμα τη συσπείρωση των εξωτερικών εχθρών της. Η πολιτική των γιούνκερ αντιστρατεύονταν αυτή της Ρωσίας, το ναυτικό πρόγραμμα προκάλούσε τη Βρετανία κ. ο. κ. Με την σειρά του αυτό προκάλεσε τους

¹³³Mann, M., ό. π., σ. 985-991.

φόβους της περικύκλωσης: ήταν ακριβώς η όψη της επιτυχίας της ενσωμάτωσης όλων των διαφορετικών στρατηγικών που οδήγησαν στην γεωπολιτική της στάση.¹³⁴ Υπό αυτή την έννοια δεν αποδέχεται πως αίτια του κοινωνικού ιμπεριαλισμού ήταν η προσπάθεια και η αποτυχία επίλυσης των εσωτερικών εντάσεων, ούτε πως ο κοινωνικός ιμπεριαλισμός χρησιμοποιούνταν συστηματικά προς την κατεύθυνση του πολέμου, καθώς το αποτέλεσμα μιας ένοπλης σύρραξης δεν ήταν βέβαιο και μια αποτυχία θα μπορούσε να έχει μεγαλύτερες κοινωνικές συνέπειες, κάτι που γνώριζαν οι Γερμανοί ιθύνοντες.

Συμπερασματικά, ο πόλεμος αποτέλεσε μια έκφραση “δομημένης αταξίας”. Ένα σύνολο δηλαδή άτακτων και πολύμορφων δομών στο πλαίσιο των οποίων λήφθηκαν αποφάσεις. Οι δομές συνδυάστηκαν με εσωτερικές και εξωτερικές πολιτικές, συνυφασμένες σε διάφορα επάλληλα επίπεδα, οι οποίες παρήγαγαν ως έναν βαθμό ανεξέλεγκτα αποτελέσματα. Τα αποτελέσματα αυτά δεν μπορούσαν να ελεγχθούν εξολοκλήρου στο εσωτερικό ενώ ήταν δύσκολη η πρόσληψη και η διαχείριση τους από τους αντιπάλους στο εξωτερικό.

Στην πολιτική ατμόσφαιρα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, του καθοριστικότερου ρόλου της Γερμανίας και του ευρωσκεπτικισμού από μέρους της βρετανικής κοινής γνώμης, ο Νάιαλ Φέργκιουσον (γ. 1964), καθηγητής ιστορίας στο πανεπιστήμιο του Harvard, εξέδωσε το βιβλίο “The Pity of War” (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, Διπλωματική, Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία 1914-1918)¹³⁵. Πρόκειται για μια αρκετά αναθεωρητική άποψη στους τομείς της πολιτικής, οικονομικής, διπλωματικής και στρατιωτικής ιστορίας. Στο έργο του αρχικά προσπαθεί να αποδομήσει παλαιότερες ερμηνείες για τα μακροπρόθεσμα αίτια του πολέμου, παρέχοντας παράλληλα τη δική του οπτική, ενώ εν συνεχεία αναλύει τα βραχυπρόθεσμα αίτια της κρίσης του Ιουλίου.

Ο Φέργκιουσον αρνείται ως αιτία του πολέμου τον γερμανικό милитарισμό και την προσπάθεια των γερμανικών ελίτ να διατηρήσουν την

¹³⁴ Mann, M., ό. π., σ. 1008-1009.

¹³⁵ Τίτλος Ελληνικής Έκδοσης: Ferguson, N., *Α Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, Διπλωματική, Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία 1914-1918*, Αθήνα, Εκδόσεις Ιωλκός, 2006.

κραταιή τους θέση. Πιστεύει πως υπάρχουν περισσότερα επιχειρήματα που υποστηρίζουν το αντίθετο: ο αντιμιλιταρισμός ήταν μια διαδεδομένη ιδέα ακόμα και ανάμεσα στο πρωσικό συντηρητικό στρατόπεδο. Προς επίρρωση αυτής της θέσης, τονίζει τη μειωμένη επιτυχία των μιλιταριστικών συνδέσμων, την απομάκρυνση από τον ριζοσπαστικό εθνικισμό των μεγαλύτερων συνδέσμων εξ αυτών (Σύλλογος των Βετεράνων) και την ανομοιογένεια ως προς τις μορφές που έπαιρνε ο μιλιταρισμός ανάμεσα στους επιφανέστερους ακαδημαϊκούς και εκπροσώπους του κλήρου. Επίσης ορισμένα άλλα στοιχεία ήταν η μικρότερη συναίνεση μεταξύ των γερμανικών ελίτ (αντίθετα από ότι είχε υποστηριχτεί από τον Φίσερ και τον Βέλερ), η ύπαρξη αντιμιλιταρισμού στο στρατόπεδο της δεξιάς και τέλος η αίσθηση που συμμερίζονταν πολλοί Γερμανοί ιθύνοντες, μεταξύ αυτών και οι τελευταίοι προπολεμικοί καγκελάριοι, πως ο μιλιταρισμός στην περίπτωση που θα γίνονταν η αιτία ενός πολέμου θα είχε μεγαλύτερες συνέπειες ως προς τη δυναμική που θα προσέδιδε στη σοσιαλδημοκρατία.¹³⁶

Απορρίπτει επίσης την αιτία του ιμπεριαλισμού. Για τον Φέργκιουσον, η Βρετανία θεωρούσε αδύναμο παίχτη τη Γερμανία στην παγκόσμια σκακιέρα. Η λογική υποδεικνύει πως αν ξεσπούσε ένας πόλεμος για ιμπεριαλιστικά συμφέροντα, αυτός θα ήταν είτε ανάμεσα στη Βρετανία και στη Ρωσία για τα ζητήματα της Περσίας και του Αφγανιστάν ή ανάμεσα στη Βρετανία και στη Γαλλία για το θέμα της Αιγύπτου. Όμως τα παραπάνω λύθηκαν μέσω της διπλωματικής οδού. Ούτε η άνοδος της Γερμανίας φαίνονταν να την ανησυχεί ιδιαίτερα. Υπήρχαν σημάδια πως η Γερμανία δεν μπορούσε ακόμα να την ανταγωνιστεί σε παγκόσμιο επίπεδο. Η αδυναμία της να τη βοηθήσει το 1901 στην Κίνα, φοβούμενη την αντιπαράθεση της με τη Ρωσία, αποτελούσε ένα τέτοιο σημάδι. Επιπλέον οι μεγαλύτερες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις μπορούσαν να προσφέρουν στη Βρετανία μεγαλύτερα ανταλλάγματα από τη Γερμανία, είτε αυτό αναφέρονταν σε συμβιβασμούς, οι οποίοι θα μείωναν τα οικονομικά βάρη διατήρησης δυνάμεων σε εκτεταμένες αυτοκρατορικές περιοχές (σύνορα Αφγανιστάν και Περσίας), είτε σε διευθετήσεις εδαφών που θα διασφάλιζαν τα ζωτικά οικονομικά της συμφέροντα (Αίγυπτος). Τέλος αυτά που μπορούσε να

¹³⁶Ferguson, N., *"Α Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, Διπλωματική, Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία 1914-1918"*, Αθήνα, Εκδόσεις Ιωλκός, 2008, σ. 92-115.

προσφέρει η Γερμανία φαίνονταν λίγα στα μάτια των Βρετανών πολιτικών. Μια μείωση των ναυτικών εξοπλισμών και της παρουσίας πλοίων στη Βόρεια Θάλασσα, δεν είχε νόημα για τους Βρετανούς από την στιγμή που διαφαίνονταν πως κέρδιζαν τον συγκεκριμένο αγώνα και διατηρούσαν την πρωτοκαθεδρία στην περιοχή. Με τα λόγια του ίδιου: "Η αποτυχία του σχεδίου της "αγγλογερμανικής συμμαχίας" δεν ήταν η γερμανική δύναμη αλλά η γερμανική αδυναμία".¹³⁷

Κριτική άσκησε επίσης στη θέση Φίσερ πως η Γερμανία προετοιμάζονταν για πόλεμο ήδη από τον Δεκέμβριο του 1912, την περίοδο του "πολεμικού συμβουλίου". Ο Φέργκιουσον στηρίχτηκε στα λόγια του ναυάρχου Μίλερ πως το συμβούλιο ήταν "σκέτο μηδενικό", για να επιχειρηματολογήσει πως παρά τα λόγια του Μόλτκε για ένα προληπτικό χτύπημα, οι ενστάσεις ήταν τέτοιες, που καμία απόφαση για πόλεμο δεν είχε ληφθεί. Αντίθετα στρέφει την προσοχή στα πορίσματα της Επιτροπής Αυτοκρατορικής Άμυνας το 1906 και στα λόγια του αρχηγού του βρετανικού Αυτοκρατορικού Γενικού Επιτελείου Σερ Τζον Φρεντς το 1912, για να αναδείξει πως οι αποφάσεις των βρετανικών κυβερνήσεων για στρατιωτικά ζητήματα ήταν πιο ολοκληρωμένες από τις αντίστοιχες γερμανικές.¹³⁸

Ο πόλεμος για τον Φέργκιουσον έγινε πιο πιθανός γιατί η Βρετανία δεν είχε τοποθετηθεί ξεκάθαρα στο ενδεχόμενο εμπλοκής της. Ισχυρίζεται ότι η άποψη των Γερμανών πολιτικών και στρατιωτικών, πως μέχρι την τελευταία στιγμή μπορούσε να μείνει ουδέτερη, δεν ήταν αβάσιμη. Γνώριζαν πως μέλη του υπουργικού συμβουλίου αντιτίθονταν στο ενδεχόμενο στρατιωτικής δέσμευσης και έπειτα εμπλοκής της Βρετανίας σε μία ευρωπαϊκή σύρραξη και πως ο Γκρέι έπρεπε να κάνει μεγάλο αγώνα για να αποδεχτούν τις προτάσεις του, ενώ ήδη απέτυχε μία φορά το 1911. Η βρετανική πολιτική με την αμφίσημη στάση της έως και τις τελευταίες μέρες, ενθάρρυνε τους Γερμανούς να πιστέψουν πως θα παρέμενε ουδέτερη και πως θα είχαν μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων.

¹³⁷Ferguson, N., ό. π., σ. 149.

¹³⁸Ferguson, N., ό. π., σ. 154-175.

Το ζήτημα του ανταγωνισμού των εξοπλισμών, τέθηκε επίσης υπό αίρεση. Υποστήριξε πως ακριβώς η γενικότερη πεποίθηση που μοιράζονταν οι Γερμανοί, ότι το Ράιχ χάνει την κούρσα των εξοπλισμών, οδήγησε στην αίσθηση πως ένας πόλεμος ήταν προτιμότερος πριν η πλάστιγγα γύρει εις βάρος τους. Αντίθετα αν ο ανταγωνισμός παρέμενε, ο αμοιβαίος φόβος μπορούσε να ματαιώσει τη σύρραξη. Ο Φέργκιουσον παρουσίασε συγκριτικά στοιχεία μεταξύ της Τριπλής Συμμαχίας και της Τριπλής Συνεννόησης, για τον αριθμό των στρατευμάτων, τη ναυτική δύναμη και τα σιδηροδρομικά δίκτυα, για να υποστηρίξει πως η Τριπλή Συμμαχία υπολείπονταν σε αριθμούς από τις συνδυασμένες δυνάμεις της Αντάντ. Ωστόσο υπήρχαν ορισμένα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά υπέρ της Γερμανίας, όπως η ανετοιμότητα του βελγικού στρατού, ο μικρός αριθμός ανδρών του Βρετανικού Εκστρατευτικού Σώματος και ο κακός ποιοτικά εξοπλισμός των Ρώσων. Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με το αίσθημα της ήττας στην κούρσα των εξοπλισμών, ενδυνάμωναν την πεποίθηση πως έπρεπε να δράσουν άμεσα.¹³⁹

Το ότι όλα αυτά συνομολογούσαν σε ένα προληπτικό πόλεμο, επιδεινώθηκε από το οικονομικό αδιέξοδο της Γερμανίας. Ενώ η Βρετανία είχε καταφέρει να χρηματοδοτήσει ταυτόχρονα ένα πρόγραμμα κοινωνικής πολιτικής καθώς και τα εξοπλιστικά της σχέδια με την επιβολή άμεσων φόρων στην περιουσία, η Γερμανία απέτυχε. Όταν ο Μπέτμαν-Χόλβεγκ κατάφερε να εισάγει έναν ανάλογο φόρο, ήλθε αντιμέτωπος με τη γενική κατακραυγή των ελίτ. Η δομή του φορολογικού συστήματος της ήταν τόσο δαιδαλώδης που οι αντιστάσεις που έβρισκε δεν προέρχονταν μόνο από τις ομάδες πίεσης, όπως οι γιούνκερς, αλλά και από τα ομόσπονδα κρατίδια. Παρότι η βιομηχανία της άκμαζε, χρηματοοικονομικά φαίνονταν ανίσχυρη. Η οικονομική αδυναμία σήμαινε εμπόδια στη στρατιωτική ανάπτυξη, κάτι που με τη σειρά του οδηγούσε στην ήττα της Γερμανίας στην κούρσα των εξοπλισμών. Ωστόσο ο Φέργκιουσον δεν ισχυρίζεται πως η οικονομική αδυναμία αποτέλεσε εσωτερική πίεση, η οποία βρήκε τη διέξοδο της στον πόλεμο. Την εντάσσει ως έναν παράγοντα, ίσως τον πιο σημαντικό όπως αναφέρει, στις

¹³⁹Ferguson, N., ό. π., σ. 197-230.

παραμέτρους του Γερμανικού Γενικού Επιτελείου σχετικά με την κούρσα των εξοπλισμών.¹⁴⁰

Στην κρίση του Ιουλίου διαπλέχθηκαν δύο στοιχεία. Το πρώτο ήταν ο εξοπλιστικός αγώνας, ένα μακροπρόθεσμο ζήτημα. Ο φόβος για ήττα σε αυτόν οδήγησε τους στρατιωτικούς τον Ιούλιο σε μια πιο ενεργητική προσπάθεια να πείσουν τους πολιτικούς και τον Κάιζερ, πως ένα πρώτο χτύπημα από μεριάς τους ήταν προτιμότερο. Το δεύτερο στοιχείο ήταν το "παράθυρο της ευκαιρίας". Ευκαιρία για δύο λόγους. Αφενός λόγω του συστήματος των συμμαχιών, οι Γερμανοί μπορούσαν να διατηρήσουν τις σχέσεις της δικής τους συμμαχίας σφυρηλατώντας τες σε ένα τετελεσμένο γεγονός, να τραβήξουν τα βαλκανικά κράτη μακριά από τη ρωσική επιρροή και αν ήταν δυνατόν να προσπαθήσουν να σπάσουν την Αντάντ, λόγω και των σημάτων που έστελνε η αμφίσημη στάση της Βρετανίας. Αφετέρου γιατί οι Γερμανοί στρατιωτικοί κατάφεραν να πείσουν για κάτι που δεν εισακούγονταν στο παρελθόν, ότι θα βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση αν τα προγράμματα εξοπλισμών της Γαλλίας και της Ρωσίας ολοκληρωθούν.¹⁴¹ Ο Φέργκιουσον καταλήγει: "Τα στοιχεία δείχνουν με πολύ μεγαλύτερη πειστικότητα προς ένα στρατιωτικό πρώτο χτύπημα".¹⁴²

Σε αυτό το σημείο δεν θα πρέπει να λησμονηθεί η συμβολή του Χόλγκερ Χέρβιγκ, με το άρθρο του "Germany and the "Short War" Illusion: Towards a New Interpretation?"¹⁴³ (Η Γερμανία και ο "Σύντομος Πόλεμος" Ψευδαισθήσεων: Προς μία Νέα Ερμηνεία;) . Εκδόθηκε τον Ιούλιο του 2002 και ξεπερνάει τα συμβατικά χρονικά όρια που θέσαμε. Ωστόσο η ανάλυση των στρατιωτικών υπολογισμών που πραγματοποιεί και η σύνδεση του με το κανονιστικό πλαίσιο στο οποίο γίνονταν δυνατή η λήψη αποφάσεων των Γερμανών στρατιωτικών, το εντάσσει νοηματικά στην τρίτη περίοδο.

Ο Χέρβιγκ παρουσιάζει μέσω της στρατιωτικής ανάλυσης την αδιέξοδη κατάσταση, την οποία βίωναν τα ανώτερα μέλη του Γερμανικού Γενικού Επιτελείου. Οι στρατιωτικοί σχεδιασμοί από την εποχή του Αλφρεντ φον

¹⁴⁰Ferguson, N., ό. π., σ. 231-285.

¹⁴¹Ferguson, N., ό. π., σ. 286-303.

¹⁴²Ferguson, N., ό. π., σ. 302.

¹⁴³Herwig, H., "Germany and the "Short War" Illusion: Towards a New Interpretation?", *The Journal of Military History*, Τόμος 66 (2002), Αρ. 3 (Ιουλ.), σσ. 681-693,

Σλήφεν (1833-1913), αρχηγού του Γενικού Επιτελείου από το 1891 ως το 1906, προϋπέθεταν πως σε περίπτωση πολέμου απέναντι σε μια Μεγάλη Δύναμη, η Γερμανία θα διεξήγαγε μια γρήγορη ανάπτυξη των στρατευμάτων της με αποτέλεσμα την άμεση υποταγή του αντιπάλου. Οι σχεδιασμοί αυτοί κορυφώθηκαν στο Σχέδιο Σλήφεν,¹⁴⁴ το οποίο οργάνωσε ο ίδιος ο Σλήφεν το 1905-1906. Ωστόσο η περαιτέρω ανάπτυξη των Μεγάλων Δυνάμεων, ο αγώνας των εξοπλισμών και πάνω από όλα η αίσθηση του διμέτρωτου πολέμου απέναντι σε Γαλλία και Ρωσία, οδήγησαν τον Μόλτκε τον νεότερο, ο οποίος αντικατέστησε τον Σλήφεν, να αμφιβάλλει για το αν υπήρχε η δυνατότητα ενός γρήγορου πολέμου, ο οποίος θα γονάτιζε τη Γαλλία σε σαράντα ημέρες.

Οι αλλαγές που πραγματοποίησε ο Μόλτκε στο Σχέδιο Σλήφεν άφηναν να εννοηθεί πως πίστευε ότι ο πόλεμος δεν θα ήταν σύντομος. Η προστασία βιομηχανικών ζωνών όπως το Saar με την επακόλουθη αποδυνάμωση της άμυνας της Αλσατίας-Λωρραίνης και η απόφαση του να μην προωθηθεί μέσω της Ολλανδίας, εξασφαλίζοντας έναν εμπορικό εταίρο σε περίπτωση ναυτικού αποκλεισμού, είναι μερικά από αυτά.¹⁴⁵ Επίσης σε προσωπικές του επιστολές και σε συνομιλίες με ανώτερα στελέχη του Γενικού Επιτελείου και του υπουργείου πολέμου εξέφραζε την πεποίθηση πως ο επικείμενος πόλεμος δεν θα "κριθεί από μια αποφασιστική μάχη".¹⁴⁶ Ο Μόλτκε δεν ήταν ο μόνος που πίστευε αυτό το σενάριο. Ο Λούτεντορφ (1865-1937), ο Τάπεν (1866-1953) και ο Φάλκενχάιν (1862-1922) και άλλες στρατιωτικές προσωπικότητες συμμερίζονταν τους φόβους του.

Το ερώτημα του Χέρβιγκ είναι, γιατί ενώ η γερμανική στρατιωτική ηγεσία θεωρούσε πως ο πόλεμος θα είναι παρατεταμένος, επέλεξε να ακολουθήσει το Σχέδιο Σλήφεν; Θεωρεί ως απάντηση, πως ο πόλεμος ήταν προς το συμφέρον τους, ένα συμφέρον όμως που διαμορφώθηκε εντός

¹⁴⁴Σχετικά με την έκδοση του Σχεδίου Σλήφεν βλέπε: Ritter, G., *The Schlieffen Plan, Critique of a Myth*, Λονδίνο, Oswald Wolff Ltd, 1958. Για μια κριτική θεώρηση του Σχεδίου Σλήφεν βλέπε: Strachan, H., *The First World War, To Arms*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001, σ. 164-174.

¹⁴⁵Herwig, H., "Germany and the "Short War" Illusion: Towards a New Interpretation?", *The Journal of Military History*, Τόμος 66 (2002), Αρ. 3 (Ιουλ.), σ. 689.

¹⁴⁶Γράμμα της 29^{ης} Ιανουαρίου 1905, στον Helmuth von Moltke, *Erinnerungen. Briefe Dokumente 1877-1916. Ein Bild vom Kriegsausbruch, erster Kriegsführung und Persönlichkeit des ersten militärischen Führers des Krieges*, επιμ. Eliza von Moltke, Στουτγάρδη, Der kommende Tag, 1922, σ. 308.

κανονιστικών πλαισίων και προφορικών ή ανέκφραστων "υποθέσεων".¹⁴⁷ Υπό αυτήν την έννοια η απομάκρυνση από το Σχέδιο Σλήφεν και η υιοθέτηση της άποψης ενός μακρού λαϊκού πολέμου αποτελούσε άρνηση του αξιώματος πως ο πόλεμος μπορούσε να παρέχει στην αυτοκρατορία τις λύσεις που χρειαζόνταν είτε απέναντι στους εξωτερικούς, είτε απέναντι στους εσωτερικούς εχθρούς. Ουσιαστικά μια άρνηση του επαγγέλματος τους. Με αυτήν την μεθοδολογική του κίνηση, ο Χέρβιγκ χρησιμοποίησε την εμπειρική ανάλυση στρατιωτικών δεδομένων για να αναδείξει πως οι στρατιωτικοί υπολογισμοί του συμφέροντος, διαμορφωμένοι μέσα στο κανονιστικό πλαίσιο στο οποίο ζούσαν οι γερμανικές ελίτ, παρήγαγε τον πόλεμο του 1914: "... αν δεν έβλεπαν άλλη εναλλακτική στο στρατηγικό τους δίλλημα από έναν πόλεμο αποκαλύψεως... τότε οι πράξεις τους συνιστούν τη δημιουργία "μιας σχεδόν εγκληματικής φύσεως έλλειψης ευθύνης"". ¹⁴⁸

¹⁴⁷Herwig, H., (2002), ό. π., σ. 691.

¹⁴⁸Herwig, H., (2002), ό. π., σ. 693.

4. Η νέα χιλιετία

4.1. Το αναθεωρητικό ρεύμα

Η πορεία προς τον εορτασμό των εκατό χρόνων από την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου, ανανέωσε το ιστοριογραφικό ενδιαφέρον για την αναζήτηση των αιτιών του. Σημαντικά γεγονότα σηματοδοτούν αυτήν την περίοδο. Αρχικά, ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος περνάει εξ ολοκλήρου στη σφαίρα της ιστορίας. Το 2012 πεθαίνει και η τελευταία καταγεγραμμένη βετεράνος του πολέμου (Florence Beatrice Green - Φλόρενς Μπεατρίς Γκριν 1901–2012) κάτι που σημαίνει πως οι ιστορικοί πλέον αναζητούν τις πληροφορίες τους μόνο μέσα από πηγές, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα επαφής με κάποια μαρτυρία “που θα επιβεβαίωνε, θα συμπλήρωνε ή θα διέψευθε τις ήδη υφιστάμενες αφηγήσεις”.¹⁴⁹

Ο πόλεμος που κήρυξε η Δύση στα κράτη της Ασίας (Αφγανιστάν, Ιράκ) και της Αφρικής (Λιβύη) στο όνομα της τρομοκρατίας και της απελευθέρωσης από δικτατορικά καθεστώτα είχε επίσης τη σημασία του. Ανέδειξαν ζητήματα, τα οποία επηρεάζουν τη γραφή των ιστορικών. Ορισμένα από αυτά, είναι η δυναμική που έχουν τα μεμονωμένα γεγονότα (π. χ. ένα τρομοκρατικό χτύπημα), η αναβίωση των αραβικών εθνικισμών κ.α. Η άνοδος του εθνικισμού δεν ήταν ένα φαινόμενο που παρατηρούνταν μόνο στις αραβικές χώρες. Η ανάπτυξη του στα Βαλκάνια, η οποία βρισκονταν ήδη σε κίνηση με τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας το 1991, πήρε νέα τροπή από την αρχή της δεκαετίας του 2000. Η υπόθεση του Κοσσόβου, με την ανάληψη της διοίκησης της επαρχίας από τον Ο.Η.Ε. και της στρατιωτικής προστασίας της από το NATO το 1999 αλλά και με την απόφαση του κοινοβουλίου της περιοχής για ανεξαρτησία από τη Σερβία, έφερε σε ρήξη τον σερβικό με τον αλβανικό εθνικισμό. Ο μύθος του Κοσσυφοπεδίου είναι βαθιά ριζωμένος στη σερβική εθνική συνείδηση, μύθος που και πριν τους Βαλκανικούς πολέμους διατηρούνταν ισχυρός στο Βασίλειο της Σερβίας. Εντάσεις δημιουργούνται μεταξύ Ελλάδας και Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, ανάμεσα στη Βουλγαρία και στην Τουρκία, ενώ από το 2000 και έπειτα η Τουρκία αναδύθηκε σε μεγάλη περιφερειακή

¹⁴⁹Λεμονίδου, Ε., ό. π., σ. 67.

δύναμη. Όλα τα παραπάνω ανανέωσαν στην σκέψη ορισμένων μελετητών (όπως π. χ. του Κρίστοφερ Κλαρκ στο βιβλίο του "Οι Υπνοβάτες. Πως η Ευρώπη Πήγε στον Πόλεμο το 1914") πως τα Βαλκάνια αποτελούσαν και αποτελούν την "πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης". Ταυτόχρονα επέφεραν μια μετατόπιση του γεωγραφικού ενδιαφέροντος από τη βορειοδυτική Ευρώπη και το Δυτικό Μέτωπο προς την ανατολή και συγκεκριμένα την περιοχή των Βαλκανίων και της Ρωσίας. Τέλος η εντατικοποίηση των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης αλλά και η οικονομική κρίση που κορυφώθηκε το 2008 με παγκόσμιες διαστάσεις, ενέτειναν την ανάγκη και το ενδιαφέρον των μελετητών για μια διεθνική ιστορία, σύμφωνα με την οποία ο κόσμος του 1914 θεωρείται σε όλους τους τομείς πολύ πιο οικουμενικός από ότι τον παρουσίαζαν οι προηγούμενες γενιές ιστορικών.

Σε αυτήν την περίοδο μπορούμε να παρατηρήσουμε γενικά δύο νέες τάσεις. Η πρώτη εφορμά κυρίως από τον τομέα της διπλωματικής και πολιτικής ιστορίας και μπορεί να χαρακτηριστεί ως αναθεωρητική. Ορίζει ως βασικό γεωγραφικό πεδίο των διεργασιών που οδήγησαν στον πόλεμο, την ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια. Απομακρύνεται από τη θέση πως η Γερμανία είχε ακολουθήσει επιθετικότερη πολιτική από τις άλλες Δυνάμεις. Κρίνει ιδιαίτερα την άκαμπτη στάση κυρίως της γαλλορωσικής συμμαχίας. Δίνει ειδική βαρύτητα στη δράση μικρότερων κρατών και ιδίως της Σερβίας. Τέλος, ορισμένοι εκπρόσωποι της τονίζουν την ενδεχομενικότητα των καταστάσεων, αντί να σκιαγραφούν δρώντες ως πλήρως συγκροτημένες προσωπικότητες που λάμβαναν αποφάσεις, είτε διαμέσου του κανονιστικού πλαισίου ζωής, είτε μέσω των δομών των κοινωνικών σχηματισμών.

Η δεύτερη τάση απηχεί την ανάγκη¹⁵⁰ αναζήτησης των αιτιών του πολέμου στη βάση μιας διεθνικής ιστορίας. Για τους μελετητές που ασπάζονται αυτήν την αντίληψη, οι εθνικές ιστορίες που επικεντρώνονται κυρίως στις Δυνάμεις του Δυτικού Μετώπου, παρότι είναι σημαντικές, δεν μπορούν να παρέχουν μια ολοκληρωμένη ερμηνεία για τα αίτια, επειδή αδυνατούν να συλλάβουν τον πόλεμο στην ολότητα του. Η ιστοριογραφία για έναν πόλεμο, ο οποίος υπήρξε παγκόσμιος σε όλα τα επίπεδα θα πρέπει να

¹⁵⁰ Σχετικά με τους λόγους επιβολής μίας διεθνικής στροφής βλέπε: Λεμονίδου, Ε., ό. π., σ. 77-80.

εμπεριέχει τις ιστοριογραφίες των ελασσόνων δυνάμεων για να μπορεί να οδηγηθεί σε ολοκληρωμένες απαντήσεις. Επίσης στο πλαίσιο της διεθνικής ιστορίας υπάρχει προτίμηση σε μεγαλύτερα συστήματα όπως αυτά των αυτοκρατοριών. Υπό αυτή την έννοια η μητρόπολη δεν παρουσιάζεται αποκομμένη από την αυτοκρατορία της όταν εντάσσεται σε συμμαχίες όπως η Τριπλή Συνεννόηση ή η Τριπλή Συμμαχία, αλλά ως όλο. Τέλος οι διεθνιστές ιστορικοί δεν γράφουν την ιστορία των διεθνών σχέσεων. Οι αφηγήσεις τους είναι πολυεπίπεδες χωρίς να χάνουν από το πεδίο εστίασης ούτε τα γενικά ούτε τα ειδικά χαρακτηριστικά των περιπτώσιολογικών μελετών τους. Με τα λόγια του Τζέι Γουίντερ “η διεθνική ιστορία... λαμβάνει τα πολλαπλά επίπεδα της ιστορικής εμπειρίας ως δεδομένα, επίπεδα που είναι και κάτω και πάνω από το εθνικό”.¹⁵¹

Ο Σον ΜακΜίκιν (γ. 1974) καθηγητής ιστορίας στο κολλέγιο Bard της Νέας Υόρκης, παρουσίασε μια αναθεωρητική οπτική, για τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου. Ο ίδιος αναφέρει στην εισαγωγή του έργου του “The Russian Origins of the First World War”¹⁵² (Τα Ρωσικά Αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου) πως “η παρούσα συναίνεση για τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο δεν μπορεί να αντέξει σε έναν σοβαρό έλεγχο”.¹⁵³ Επικεντρώνεται στο πως οι προπολεμικοί στόχοι της Ρωσίας οδήγησαν σε μία γενική ευρωπαϊκή σύρραξη.

Ο ΜακΜίκιν ορίζει ξεκάθαρα τον υπαίτιο από τις πρώτες σελίδες: “Από το συμβάν του Σεράγεβου... όλα τα περιβόητα... γεγονότα του πολέμου σχετίζονταν στενά με τη ρωσική εξωτερική πολιτική” και “ο πόλεμος του 1914 ήταν πόλεμος της Ρωσίας πολύ περισσότερο από ότι της Γερμανίας”.¹⁵⁴ Περισσότερο από οτιδήποτε στο μυαλό των Ρώσων ιθυνόντων βάραινε η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Η μετατόπιση του πεδίου δράσης υπήρξε πλήρης. Ο ΜακΜίκιν υποστηρίζει πως ούτε τα Βαλκάνια, ούτε το δυτικό σύνορο της Ρωσικής Αυτοκρατορίας ήταν αυτό που ενδιέφερε τον τσάρο και την κυβέρνηση του (σε πολύ μεγάλη πικρία των Γάλλων που με δικά τους

¹⁵¹Winter, J., *Historiography 1918–Today*, ό. π., σ. 11 – 12.

¹⁵²McMeekin, S., *The Russian Origins of the First World War*, Μασαχουσέτη, The Belknap Press of Harvard University Press, 2011.

¹⁵³McMeekin, S., ό. π., σ. 5.

¹⁵⁴McMeekin, S., ό. π., σ. 4–5.

δάνεια, επενδύσεις και κεφάλαια κατασκευάζονταν οι σιδηρόδρομοι στην ανατολική Πολωνία). Αντίθετα ψύχωση για τους πολιτικούς αποδείχθηκε η κατάκτηση των Στενών. Αυτό προέκυπτε από τα σοβαρά οικονομικά συμφέροντα της Ρωσίας, τα οποία σχετίζονταν με την ένταση των ρωσικών βιομηχανικών εξαγωγών και την εισαγωγή πρώτων υλών μέσω του Ελλήσποντου καθώς και με την εξαγωγή σιτηρών προς τις παγκόσμιες αγορές.¹⁵⁵

Ο ανταγωνισμός για τον έλεγχο των Στενών ήταν ιδιαίτερα μεγάλος. Η Ρωσία φοβόταν ακόμα και τη Βουλγαρία, της οποίας τα νικηφόρα στρατεύματα στον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο απείχαν λίγα χιλιόμετρα από την Κωνσταντινούπολη. Περισσότερο όμως φοβόταν τη Γερμανία και την επιρροή που ασκούσε στους Οθωμανούς. Η υπόθεση Λίμαν φον Σάντερς (1855-1929), θορύβησε πολύ τους Ρώσους πολιτικούς. Πάνω από όλα, πίστευαν πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν θα παρέμενε για πάντα ασθενής. Έπρεπε να αναλάβουν δράση πριν οι Οθωμανοί ανακτήσουν ορισμένη από την χαμένη τους δύναμη. Η δολοφονία του αυστριακού αρχιδούκα τους παρείχε την ευκαιρία να εξαπολύσουν έναν πόλεμο για την κατάληψη των Στενών.

Συνεπώς στη θεώρηση του ΜακΜίκιν δύο είναι τα βασικά στοιχεία που οδηγούν στον πόλεμο. Αφενός ο ανταγωνισμός μεταξύ Ρωσίας και Γερμανίας για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με τη Ρωσία να ακολουθεί επιθετική πολιτική λόγω του ενδιαφέροντος της για την Κωνσταντινούπολη· αφετέρου το “παράθυρο της ευκαιρίας” που ανοίχθηκε στους Ρώσους με τη δολοφονία στο Σεράγεβο, να επιτεθούν κατά των Γερμανών, οδηγώντας τους σε αποδοχή των απαιτήσεων τους στα Στενά πρωτίστως και έπειτα στην ανατολική Ρωσία, Γαλικία και στην ανατολική Τουρκία.¹⁵⁶

Η Γερμανία από την πλευρά της δεν είχε εναλλακτικές. Το Σχέδιο Σλήφεν βασιζόταν στην ακριβή τήρηση του χρονοδιαγράμματος. Οι πληροφορίες για μυστική επιστράτευση των Ρώσων δημιούργησαν πανικό στον Μόλτκε και στον Μπέτμαν-Χόλβεγκ, καθώς γνώριζαν πως οι

¹⁵⁵McMeekin, S., ό. π., σ. 28–30.

¹⁵⁶McMeekin, S., ό. π., σ. 73.

πιθανότητες επιτυχίας τους στον πόλεμο, εξαρτιόνταν από την κατά γράμμα τήρηση του σχεδίου. Κατά συνέπεια, η Ρωσία ήταν υπεύθυνη για το ξέσπασμα του πολέμου. Όχι μόνο είχε επεκτατικά σχέδια, τα οποία συνειδητά προσπαθούσε να πετύχει με την πρόκληση ενός ευρωπαϊκού πολέμου, αλλά και οι κινήσεις της προσανατολίστηκαν σε αυτήν την κατεύθυνση για να φέρει τις υπόλοιπες Δυνάμεις προ τετελεσμένων γεγονότων και να μην αφήσει κανένα περιθώριο διαπραγματεύσεων.

“Οι Υπνοβάτες. Πως η Ευρώπη Πήγε στον Πόλεμο το 1914” αποτελεί ένα σημαντικό βιβλίο για τις διεθνείς σχέσεις της προπολεμικής περιόδου. Γραμμένο από τον Κρίστοφερ Κλαρκ, καθηγητή νεότερης ευρωπαϊκής ιστορίας στο πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ, αντιπροσωπεύει, σύμφωνα με τα λόγια του Μούλιγκαν την “πιο ολοκληρωμένη διεθνή ανάλυση των αιτιών του πολέμου από την εποχή της έκδοσης του τρίτομου έργου του Λουίτζι Αλμπερτίνι στη δεκαετία του 1940”. Ο Κλαρκ πραγματοποιεί μια θεμελιώδη μετατόπιση του ερωτήματος των αιτιών. Δεν εστιάζει στο “γιατί” πραγματοποιήθηκε ο πόλεμος το 1914. Πιστεύει πως αυτό το ερώτημα οδηγεί σε κατηγορικά αίτια, τα οποία ασκούν σωρευτική πίεση και μεταμορφώνουν τους δρώντες σε εκτελεστές ανωτέρων δυνάμεων που δεν ελέγχουν. Αντίθετα το ερώτημα “πως” προήλθε ο πόλεμος, ενέχει το στοιχείο της ενδεχομενικότητας. Δημιουργεί πολλαπλά επίπεδα μέσα στα οποία μπορεί να κινηθεί το ιστορικό υποκείμενο. Η πορεία προς τη σύγκρουση εμπεριέχει μελετημένες ενέργειες στη βάση συνειδητών στόχων προερχόμενων από συγκεκριμένες εμπειρίες. Ωστόσο αυτές λήφθηκαν μέσα από μια δεξαμενή διάφορων επιλογών, καθορισμένες από στοιχεία και κενά που είχαν στην πληροφόρησή τους, ενώ δεν θα πρέπει να λησμονείται και το στοιχείο του αναστοχασμού πάνω στις αποφάσεις τους. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να αποφευχθεί η υπόθεση πως ο πόλεμος επιδιώχθηκε *ad hoc* από ομάδες πίεσης μέσα σε κάποιες από τις εμπλεκόμενες Δυνάμεις, καθώς και το γεγονός της επίρριψης ευθυνών, αν και ο Κλαρκ ασκεί κριτική σε ορισμένες συμπεριφορές (π.χ. στην πολεμική διάθεση του Πουανκαρέ (1860-1934) ή

στην αδύναμη προσπάθεια του Νίκολα Πάσιτς (1845–1926) να ενημερώσει έγκαιρα τη Βιέννη για το σχέδιο δολοφονίας του αρχιδούκα).¹⁵⁷

Στο έργο του υπάρχει επίσης μια θεμελιώδης γεωγραφική μετατόπιση. Μολονότι αναλύει την αλληλουχία των πολιτικών εξελίξεων σε όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις, δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην περιοχή των Βαλκανίων, στη Σερβία και στην Αυστρία.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου και αναφορικά με τη Σερβία, ξεκινάει με την αλλαγή του πολιτικού κλίματος, η οποία επήλθε μετά τη δολοφονία του βασιλιά Αλέξανδρου της δυναστείας των Ομπρένοβιτς και της συζύγου του Ντράγκα, από στρατιωτικούς συνωμότες. Η δολοφονία είχε ως αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση στον θρόνο του Πέτρου Καραγεώργεβιτς, ο οποίος δεν διάκειται φιλικά, όπως ο προκάτοχος του, προς την Αυστροουγγαρία. Η βασιλοκτονία είχε σοβαρές συνέπειες στην πολιτική εξέλιξη της Σερβίας. Το δίκτυο των συνωμοτών παρέμεινε δυνατό στα πολιτικά πράγματα της χώρας καθώς ήταν αυτοί που τοποθέτησαν τον βασιλιά Πέτρο στον θρόνο του, ενώ έλεγχαν πλήρως το στράτευμα εξασφαλίζοντας θέσεις κλειδιά για τους εαυτούς τους και γαλουχώντας τις επόμενες τάξεις των Σέρβων αξιωματικών. Ο Νίκολα Πάσιτς, πέντε φορές πρωθυπουργός της Σερβίας ανά διαστήματα από το 1891 ως το 1914, παρότι έκανε έξυπνους χειρισμούς για να περιορίσει τη δύναμη τους, είχε αμφίσημα αποτελέσματα. Κατάφερε να μειώσει την προβολή των στρατιωτικών στον δημόσιο βίο, όμως αυτό μακροπρόθεσμα ωφέλησε στη μυστικότητα που ανέπτυξε το δίκτυο των συνωμοτών ως προς τις ενέργειες του και τη στρατολόγηση νέων μελών. Η πολιτική κατάσταση συνυφαίνονταν με έναν λαϊκό εθνικισμό που ήταν διάχυτος στην ύπαιθρο, βασισμένος σε κραταιούς λαϊκούς μύθους, καθώς και με μια εθνικιστική προπαγάνδα, κέντρο της οποίας ήταν το επίσημο σερβικό κράτος, ενώ ο τύπος και τα πατριωτικά δίκτυα τη διέχεαν στον δημόσιο βίο της πρωτεύουσας.

Η οικονομία αποτελούσε ακόμα ένα επικίνδυνο επίπεδο άσκησης πολιτικής. Μέχρι το 1903 η Σερβία ήταν εξαρτημένη από την Αυστροουγγαρία.

¹⁵⁷ Clark, C., ό. π., σ. xxix–xxxi.

Από το 1905–1906 όμως και τον πόλεμο των χοίρων,¹⁵⁸ αφενός η θέληση των Σέρβων ηγετών να ξεφύγουν από την οικονομική κηδεμονία της Μοναρχίας και αφετέρου η προσέγγιση γαλλικών εταιρειών και η παροχή γαλλικών δανείων, ψύχραναν τις σχέσεις Βιέννης και Βελιγραδίου. Έτσι στη Σερβία η συνεχής πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών, η αυξημένη επιρροή εθνικιστικών και αλυτρωτικών δικτύων που ενισχύθηκε από τη νικηφόρα έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων και μία προσπάθεια αυτόνομης οικονομικής πορείας, αποτελούσαν επικίνδυνες επιπλοκές για τη Βιέννη.

Η Αυστροουγγαρία, στη θεώρηση του Κλαρκ, δεν ήταν τόσο ασθενής όσο γενικότερα είχε παρουσιαστεί. Οι ταραχές που βίωναν στο εσωτερικό τους οι άλλες Μεγάλες Δυνάμεις (π.χ. η εξέγερση στη Ρωσία το 1905 ή οι εντάσεις στην Ιρλανδία) ήταν πιο σοβαρές. Οι προστριβές στο κοινοβούλιο της ήταν συνεχώς παρούσες και δεν αποτελούσαν σημάδι αναταραχής, ενώ οι εθνικιστικές προκλήσεις μειώνονταν λόγω της κάθετης τομής των εθνοτήτων σε καθολικούς, ορθόδοξους, φιλελεύθερους, σοσιαλιστές κ.α. Ο Κλαρκ πιστεύει επίσης πως η Αυστροουγγαρία αποτελούσε μια λειτουργική μοναρχία. Πέτυχε σημαντική οικονομική ανάπτυξη στα τελευταία προπολεμικά χρόνια, αναγνώρισε εθνικά και πολιτικά δικαιώματα μειονοτήτων (τουλάχιστον στο κομμάτι της Σιςλειθανίας), έκανε πρόοδο στη δημόσια παιδεία και στην πρόνοια, κάτι που οδηγούσε εθνικιστές ακτιβιστές να αναγνωρίσουν τις ενέργειες της. Όλα αυτά συμβολίζονταν στην προσωπικότητα του αυτοκράτορα Φραγκίσκου Ιωσήφ (1830–1916). Ανάλογες επιτυχίες είχε και στην επαρχία της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης με ένα πρόγραμμα χειραφέτησης των δουλοπάροικων και ενσωμάτωσης των παραδοσιακών θεσμών στην αυστριακή διοίκηση. Τα μόνα μελανά σημεία υπήρξαν η αμείλικτη καταστολή της εθνικιστικής δραστηριότητας υπό τον φόβο της σερβικής επιρροής και η αδυναμία αντιμετώπισης του αναλφαριθμητισμού, αδυναμία που δεν προέκυπτε

¹⁵⁸ Ο πόλεμος των χοίρων αποτέλεσε μια τελωνειακή έριδα μεταξύ του Βασιλείου της Σερβίας και της Αυστροουγγαρίας. Η προσπάθεια της Σερβίας να απεμπλακεί σταδιακά από την οικονομική κηδεμονία της Μοναρχίας, οδήγησε την τελευταία στο να επιβάλει τον Απρίλιο του 1906 αποκλεισμό του προερχόμενου από το Βασίλειο της Σερβίας χοιρινού κρέατος. Η Σερβία, σημαντικός εξαγωγέας χοιρινού προς την Αυστροουγγαρία κατάφερε να ανταπεξέλθει στον αποκλεισμό συνάπτοντας εμπορικές συμφωνίες με τη Βουλγαρία και τη Γαλλία. Ο τελωνειακός αποκλεισμός που επέβαλε η Μοναρχία απέτυχε να καταστρέψει οικονομικά το Βασίλειο της Σερβίας, γεγονός που οδήγησε στην άρση του τον Μάρτιο του 1908.

από μια απροθυμία αναμόρφωσης του εκπαιδευτικού συστήματος αλλά από την αποτυχία των αυστριακών αρχών να πείσουν τους Βόσνιους αγρότες να εγγράψουν στο σχολείο τα παιδιά τους. Υπό αυτό το πρίσμα, η πεποίθηση της αναπόδραστης πτώσης της αυτοκρατορίας, που κυριάρχησε μετά το τέλος του πολέμου, δεν ευσταθούσε.

Στην εξωτερική πολιτική μια σειρά από γεγονότα έστρεψαν την πολιτική της Μοναρχίας στα Βαλκάνια. Ο πόλεμος με τη Γαλλία και το Βασίλειο της Σαρδηνίας το 1859 την απέκοψε από την ιταλική χερσόνησο, ενώ η ήττα από την Πρωσία το 1866 την οδήγησε εκτός γερμανικών πολιτικών διεργασιών. Έτσι η εξωτερική πολιτική της συνέπεσε αφενός με την στροφή της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στην περιοχή των Βαλκανίων, λόγω της ήττας στον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο και της διευθέτησης των διαφορών της με τη Βρετανία στην Περσία και στο Αφγανιστάν· αφετέρου με την ισχυροποίηση των βαλκανικών κρατών και ιδιαίτερα της Σερβίας. Οι σχέσεις με τη Σερβία δηλητηριάστηκαν μετά τη βασιλοκτονία. Οι Αυστριακοί πίστευαν πως οι σερβικές εθνικιστικές ομάδες κυριαρχούσαν στην πολιτική ζωή, ότι οι πολιτικοί ηγέτες της δεν ήταν άξιοι εμπιστοσύνης, ενώ φοβούνταν μια επιθετική κίνηση της Σερβίας προς την επαρχία της Βοσνίας.¹⁵⁹ Για τους παραπάνω λόγους είχε οργανωθεί η επίσημη προσάρτηση της γεγονός όμως που είχε ως συνέπεια την εξάντληση των τελευταίων ελπίδων καλής συνεννόησης με τη Ρωσία, ψύχρανε τις σχέσεις με τη σύμμαχο της Ιταλία και δημιούργησε έναν εθνικιστικό παροξυσμό στη Σερβία.¹⁶⁰

Η εξέταση της ανάπτυξης της Σερβίας και της Αυστροουγγαρίας καθώς και η μεταξύ τους έριδα, αποτελεί το πρώτο τμήμα του έργου του. Το δεύτερο συνιστά μια προσπάθεια ανίχνευσης των διεργασιών που σχημάτισαν τις δομές των δύο αντίπαλων στρατοπέδων καθώς και τις επιμέρους αποφάσεις και τις τάσεις των Ευρωπαίων ηγετών που επέφεραν αλλαγές στις σχέσεις των Δυνάμεων. Η πεποίθηση του Κλαρκ είναι πως οι δύο συμμαχίες καθαυτές δεν προκάλεσαν τον πόλεμο. Αποτέλεσαν όμως το πλαίσιο μέσα στο οποίο λήφθηκαν οι αποφάσεις. Η Ρωσία υπό τον φόβο μια συνεννόησης μεταξύ

¹⁵⁹Clark, C., ό. π., σ. 85.

¹⁶⁰Clark, C., ό. π., σ. 86.

Βρετανίας και Γερμανίας στη δεκαετία του 1890 σύσφιξε τις σχέσεις της με τη Γαλλία.

Από την άλλη η Γαλλία ενδιαφερόμενη περισσότερο για τις ιμπεριαλιστικές της έριδες με τη Βρετανία, προσπάθησε αρχικά να προσεγγίσει τη Γερμανία. Όταν η τελευταία ζήτησε επιβεβαίωση της τάξης πραγμάτων στην Ευρώπη, η Γαλλία αποτραβήχτηκε καθώς αυτό θα σήμαινε επιβεβαίωση της προσάρτησης της Αλσατίας και της Λωρραίνης. Από εκεί και έπειτα οι Γάλλοι ιθύνοντες αναζήτησαν μια πολιτική επίτευξης των γαλλικών ιμπεριαλιστικών στόχων δια μέσου συνεννόησης με τη Βρετανία, στη βάση της παροχής ανταλλαγμάτων. Η πρώτη κρίση του Μαρόκου το 1905 καταδεικνύει αυτή τη μετατόπιση. Η Γαλλία κινήθηκε προς το Μαρόκο εξασφαλίζοντας μυστικές διμερείς συμφωνίες με όλες τις Δυνάμεις εκτός από τη Γερμανία. Στη συνδιάσκεψη του Αλχεθίρας (1906) η υποστήριξη προς τη Γαλλία ήταν συντριπτική και η απομόνωση της Γερμανίας εμφαντική, κάτι που είχε ως συνέπεια την επιβάρυνση των σχέσεων των δύο χωρών.

Η Βρετανία δεν καθόριζε την πολιτική της με βάση τη “γερμανική απειλή”. Για αυτή συνιστούσε πρόβλημα η ρωσική παρουσία κοντά στα σύνορα της αυτοκρατορίας της στην κεντρική Ασία. Για τον λόγο αυτό κινήθηκε σε δύο μέτωπα. Αφενός σύνηψαν συμφωνία με την Ιαπωνία με σκοπό να αποδείξουν στη Ρωσία πως υπήρχαν και άλλοι τρόποι να τη συγκρατήσουν. Αφετέρου αναζήτησε διευθετήσεις με την ίδια την Ρωσία, κάτι που θα τους έδινε τη δυνατότητα να ανακουφιστούν από τα οικονομικά βάρη συντήρησης μεγάλων φρουρών σε εκτεταμένα σύνορα της αυτοκρατορίας. “Δεν υπήρχε καμία αντίφαση σε αυτό”¹⁶¹ θεωρεί ο Κλαρκ.

Τέλος η Γερμανία βρισκονταν αντιμέτωπη με δύο σημαντικές εξελίξεις. Οι ιμπεριαλιστικές έριδες εκτός Ευρώπης που έκαναν τον Μπίσμαρκ να διαχειρίζεται με μαεστρία τις διεθνείς σχέσεις, μετασχηματίστηκαν σε μια πλατφόρμα συνεννόησης μεταξύ Βρετανίας, Ρωσίας και Γαλλίας. Επίσης αυτή η αλλαγή του κλίματος οδήγησε στη σθεναρή αντίσταση των άλλων χωρών σε οποιοδήποτε αίτημα επέκτασης της Γερμανίας. Τα δύο αυτά στοιχεία είχαν μια μεγάλη συνέπεια: ενίσχυσαν την πεποίθηση της Γερμανίας πως έπρεπε να

¹⁶¹Clark, C., ό. π., σ. 139.

στηριχθεί στις δικές της δυνάμεις, ενισχύοντας την άμυνα της. Σύμφωνα με τον Κλαρκ η προσέγγιση αυτή ήταν αμυντική, όχι επιθετική.¹⁶² Όταν αναζήτησε να βρει διέξοδο από αυτήν την κατάσταση ήταν πια αργά. Η δίοδος προς τα ανατολικά είχε κλείσει. Η Ρωσία δεν δέχτηκε κάποια συμφωνία καθώς η συμμαχία της με τη Γαλλία υποστήριζε την ασφάλεια της, έχοντας ένα σύμμαχο στα δυτικά σύνορα της Γερμανίας. Ο δρόμος προς τα δυτικά ήταν κλειστός επίσης, καθώς η Γερμανία δεν μπορούσε να παρέχει στη Βρετανία κάτι μεγαλύτερο από τα αντισταθμιστικά συμφέροντα που είχε προσφέρει η Γαλλία με την παραίτηση από τις διεκδικήσεις της στην Αίγυπτο. Συνεπώς η ανάδυση των δύο αντίπαλων στρατοπέδων, θα πρέπει να ειπωθεί ως το αποτέλεσμα μια αλληλουχίας “κοσμοϊστορικών γεγονότων”. Ήταν τα συγκεκριμένα γεγονότα που δημιούργησαν την Τριπλή Συνεννόηση και κατ’ επέκταση την απομόνωση της Γερμανίας και όχι μια συνειδητή αντιγερμανική πολιτική ή μια επιθετική εξωτερική πολιτική του Ράιχ. Αυτό ωστόσο δεν αναιρεί πως το “νέο σύστημα κατήυθνε και ενέτεινε το ίδιο την εχθρότητα εναντίον της Γερμανικής Αυτοκρατορίας”.¹⁶³

Τα κέντρα λήψεως αποφάσεων, οι συσχετισμοί δυνάμεων ανάμεσα στους φορείς εξουσίας και οι διάυλοι επικοινωνίας εντός και ανάμεσα στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες διαπλέκονταν σε πολλά επίπεδα. Η διαμάχη του φιλοπόλεμου Κόνραντ φον Χέτσεντορφ (1852-1925) με τον Φραγκίσκο Ιωσήφ, η εκλογή του Πουανκαρέ ως προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας (1913), η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη σύσφιξη της στρατιωτικής γαλλορωσικής συμμαχίας· η αύξηση της επιρροής του Γκρέι στους κύκλους του υπουργείου εξωτερικών της Βρετανίας, ο οποίος για τον Κλαρκ ενδιαφέρονταν περισσότερο για τη διατήρηση της Αντάντ παρά για συνεννόηση με τη γερμανική πλευρά· η δολοφονία του Ρώσου υπουργού εσωτερικών και πρωθυπουργού Στολύπιν (1862–1911) που οδήγησε στη σταδιακή απομάκρυνση του ρωσικού υπουργικού συμβουλίου από μετριοπαθείς πολιτικές και στην επικράτηση φιλοπόλεμων απόψεων, όπως αυτών του στρατηγού Σουχουμλίνοφ (1848–1926). Αυτά είναι μόνο μερικά

¹⁶²Clark, C., ό. π., σ. 145.

¹⁶³Clark, C., ό. π., σ. 159.

από τα παραδείγματα του Κλαρκ, στην προσπάθεια του να αποδείξει πως οι σχέσεις ήταν δυναμικές και άλλαζαν συνεχώς.

Η διάταξη των ευρωπαϊκών Δυνάμεων δεν θα προκαλούσε από μόνη της τον πόλεμο. Ο αμοιβαίος φόβος διατηρούσε την ειρήνη. Το ευρωπαϊκό σύστημα συμμαχιών, αποτέλεσμα βραχυπρόθεσμων αλλαγών στον παγκόσμιο χάρτη, ήταν επιρρεπές σε διαφοροποιήσεις αν προέκυπτε ένα καινούριο στοιχείο, μια διαφορετική εξέλιξη. Υπό αυτήν την έννοια η αντιμετώπιση των κρίσεων αύξησε τα όρια επικινδυνότητας μέσα στα οποία μπορούσαν να κινηθούν οι δρώντες. Η πρόκληση του πολέμου οφείλονταν στη συνύφανση αυτού του συστήματος με εξωτερικούς παράγοντες και συγκεκριμένα με τις έριδες στα Βαλκάνια.

Η κρίση του Ιουλίου αποτέλεσε αντανάκλαση της συνύφανσης αυτών των στοιχείων. Ο Νίκολα Πάσιτς γνώριζε σε γενικές γραμμές τα σχέδια των συνωμοτών, αλλά η αντίδραση του ήταν χλιαρή. Η απάντηση της Αυστροουγγαρίας με τελεσίγραφο αφενός έδειχνε μια πρόθεση για πόλεμο, αφετέρου έδινε την αίσθηση ότι αναζητούσε έναν τοπικό πόλεμο, μη κατηγορώντας ευθέως το σερβικό κράτος και ρίχνοντας την ευθύνη στα σερβικά εθνικιστικά δίκτυα. Ως επέκταση αυτής της θέσης ο Κλαρκ πιστεύει πως ο σερβικός αλυτρωτισμός αποτελούσε πραγματική απειλή για την ασφάλεια της Αυστρίας.¹⁶⁴ Επίσης ο ρόλος της Γαλλίας και της Ρωσίας ήταν πολύ σημαντικός για τη σερβική απάντηση. Είναι ιδιαίτερα κριτικός όσον αφορά τη στάση της Ρωσίας και της Γαλλίας ως προς την ενθάρρυνση που έδιναν στη Σερβία. Οι δύο Δυνάμεις είχαν καταστήσει σαφές στο Βελιγράδι πως δεν θα έπρεπε να δεχτεί οποιαδήποτε καταπάτηση της κυριαρχίας του, κάτι που θα αποτελούσε τη “θρυαλλίδα μιας ευρύτερης σύρραξης”.¹⁶⁵ Οι διαβεβαιώσεις για τη ρωσική εμπλοκή στον πόλεμο με τα τηλεγραφήματα που έφθαναν από την Αγία Πετρούπολη, συγκράτησαν τη σερβική κυβέρνηση από το να ενδώσει στις απαιτήσεις της Βιέννης. Τελικά η απάντηση στην Αυστροουγγαρία ήταν ένα κείμενο γεμάτο αμφισημίες, που απηχούσε την προσωπικότητα και την γενικότερη θέση του Πάσιτς σχετικά με την επέκταση της Σερβίας, η οποία “θα σφυρηλατούνταν μόνο στην κάψα ενός μεγάλου

¹⁶⁴Clark, C., ό. π., σ. 457.

¹⁶⁵Clark, C., ό. π., σ. 455.

πολέμου με τη βοήθεια μιας Μεγάλης Δύναμης”.¹⁶⁶ Από την άλλη η Γερμανία ήταν “από στρατιωτική άποψη μια νησίδα σχετικής ηρεμίας σε όλη τη διάρκεια της κρίσης”.¹⁶⁷ Έμεινε ταγμένη στο πλάνο του τοπικού πολέμου, μολονότι προετοιμάζονταν και για το ενδεχόμενο ευρωπαϊκής σύρραξης, απότοκο των προπολεμικών σχεδίων για ένα προληπτικό χτύπημα. Ο συνδυασμός υποστήριξης στην Αυστρία και πίστης σε έναν τοπικό πόλεμο αναδείκνυαν πως οι Γερμανοί δεν έλεγχαν την κατάσταση αλλά “αγωνίζονταν να ακολουθήσουν τις εξελίξεις”.¹⁶⁸

Η Βρετανία αποτελούσε και για τους Γερμανούς και για τους Γάλλους τον παράγοντα κλειδί. Οι μεν ζητούσαν μια δήλωση βρετανικής ουδετερότητας, οι δε δέσμευση εμπλοκής στον πόλεμο. Η στάση όμως της Βρετανίας υπήρξε αμφίσημη έως τις 3 Αυγούστου 1914. Όλα έδειχναν πως η φράζια της ουδετερότητας ήταν ισχυρότερη από τις φωνές των Γκρέι, Άσκουιθ και Τσόρτσιλ, κάτι που φάνηκε και στη συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου την 1^η Αυγούστου 1914. Κατά συνέπεια τα σήματα που έστειλε ο Γκρέι σε Γερμανία και Γαλλία ήταν επαμφοτερίζοντα, γεγονός που οδηγούσε τις δύο Δυνάμεις από το ζενίθ στο ναδίρ, τότε να πιστεύουν πως θα πετύχαιναν τον σκοπό τους και τότε όχι. Η μεταστροφή των Βρετανών φιλελεύθερων βουλευτών έγινε, σύμφωνα με τον Κλαρκ, όταν ήρθαν αντιμέτωποι με τρεις σοβαρές εξελίξεις. Μια πιθανή αποδυνάμωση του γαλλικού στόλου στη Μεσόγειο θα συνεπάγονταν μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων του στόλου της Ιταλίας, κάτι που θα έπληττε την υπάρχουσα ασφάλεια των βρετανικών εμπορικών δρόμων. Οι απειλές για παραίτηση των Άσκουιθ και Γκρέι και η συνεπαγόμενη πτώση της κυβέρνησης, το μόνο που θα πραγμάτωνε ήταν απλά η καθυστέρηση της εμπλοκής της Βρετανίας στον πόλεμο, καθώς η αντιπολίτευση ήταν υπέρ της εμπλοκής. Τέλος και σημαντικότερα, αναλογίζονταν τη θέση της Βρετανίας μετά τη λήξη του πολέμου. Είτε στο μυαλό των βουλευτών βάραινε ο φόβος της Ρωσίας, είτε της Γερμανίας, όποια και αν ήταν η έκβαση του πολέμου, η Βρετανία θα ήταν χαμένη αν δεν εμπλέκονταν. Αφενός γιατί αν κέρδιζε η Τριπλή Συμμαχία δεν θα είχε κανένα λόγο να συμπεριλάβει τη Βρετανία σε οποιοδήποτε

¹⁶⁶Clark, C., ό. π., σ. 469.

¹⁶⁷Clark, C., ό. π., σ. 510.

¹⁶⁸Clark, C., ό. π., σ. 520.

διακανονισμό. Αφετέρου αν νικούσαν η Γαλλία και η Ρωσία, δεν θα κρατούσαν φιλική στάση απέναντι της, καθώς θα θεωρούσαν πως είχε αθετήσει τις υποσχέσεις της. Φαίνεται πως οι ιμπεριαλιστικοί της στόχοι βάραιναν περισσότερο, έτσι θεώρησε τη Ρωσία ως μεγαλύτερη απειλή, η οποία έπρεπε να κατευναστεί και έτσι ενεπλάκη.¹⁶⁹

Συμπερασματικά, δεν υπάρχει νόημα στο ερώτημα της πολεμικής ευθύνης. Είναι ένα ερώτημα που έρχεται με εμπεδωμένες παραδοχές, ενέχει το στοιχείο του δίκαιου και του άδικου, ενώ σημαντικότερα εμπεριέχει το στοιχείο της νομοτέλειας: ανώτερες δυνάμεις που κινούν του παίχτες ή συνωμοσίες και προγραμματισμοί που θέτουν σε εφαρμογή δόλιοι δρώντες οι οποίοι εργάζονται στο σκοτάδι. Για τον Κλαρκ "δεν υπάρχει πιστόλι που καπνίζει σε αυτήν την ιστορία".¹⁷⁰ Οι αποφάσεις που οδήγησαν στον πόλεμο ήταν περίπλοκες όμως κοινώς αποδεκτές από πολιτική άποψη ανάμεσα στους δρώντες. Είναι πολύ σημαντική στην αφήγηση του η μέθοδος πρόσληψης των γεγονότων και ο τρόπος με τον οποίο οι πρωταγωνιστές του 1914 μιλούσαν και σκέφτονταν για αυτά. Υπό αυτήν την έννοια τα διακυβεύματα του 1914 ταλαντεύονταν ανάμεσα στη στοιχειοθετημένη αντίληψη και στην προσωπική πρόσληψη. Η καθαυτή διαδικασία του πολέμου αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα. Ενώ η πλειοψηφία των δρώντων γνώριζε πως θα είναι μία σύγκρουση μεγάλων διαστάσεων, ο Κλαρκ αναρωτιέται αν "το ένιωθαν πραγματικά". Οι ιθύνοντες του 1914 υπήρξαν "υπνoβάτες".¹⁷¹

¹⁶⁹Clark, C., ό. π., σ. 527–547.

¹⁷⁰Clark, C., ό. π., σ. 561.

¹⁷¹Clark, C., ό. π., σ. 562.

4.2. Διεθνική ιστορία

Η εντατικοποίηση των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης και οι νέες μορφές που απέκτησε, όπως η αυξανόμενη διείσδυση της καπιταλιστικής οικονομίας στο μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη ή η αποκρυστάλλωση μορφών υπερεθνικών οργάνων των οποίων οι λειτουργίες και οι αποφάσεις είναι δεσμευτικές για τα έθνη-κράτη (π.χ. το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο), παρήγαγαν τις συνθήκες ώστε οι μελετητές να σκέφτονται περισσότερο με πλανητικούς όρους. Ο κοινωνιολόγος Ούλριχ Μπεκ (1944-2015) προχώρησε τόσο ώστε να προτείνει πως η εκρηκτική ανάπτυξη στους τομείς της πολιτικής, οικονομίας και τεχνολογίας προκάλεσαν την "αποεθνοποίηση" μια μετάβαση από την εποχή των εθνών-κρατών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.¹⁷²

Στον τομέα της ιστοριογραφίας δημιουργήθηκε μια τάση απόρριψης των παραδοσιακών προσεγγίσεων, είτε αυτές βασίζονταν στη μελέτη των κοινωνικών δομών, είτε στη μελέτη του πολιτισμικού περιβάλλοντος, ενώ απορρίφθηκε επίσης και η γλωσσολογική στροφή, η οποία παρουσίαζε την ιστορία ως ένα μυθοπλαστικό προϊόν. Αναζητήθηκαν και αναζητούνται μέθοδοι απεμπλοκής από τις εθνικές ιστορίες των Μεγάλων Δυνάμεων καθώς και από την δυτικοκεντρική προσέγγιση καθώς επίσης γίνονται προσπάθειες ενσωμάτωσης των ιστοριογραφιών των ελασσόνων δυνάμεων και κρατών, για να συμπληρωθεί η κατανόηση γεγονότων και φαινομένων. Σύμφωνα με τον Ίγκερς και τον Γουάνγκ αυτή η τάση θα πρέπει να αντικατοπτρίζει την ανάγκη παρουσίασης των μεταβολών της ιστορικής γραφής "στο πλαίσιο μια πολυπολικής, παγκόσμιας προοπτικής, αναγνωρίζοντας ότι η δυναμική της ανάπτυξης της γεννήθηκε από ποικίλες πηγές και αναδύθηκε από ποικίλες γωνίες του κόσμου".¹⁷³

Όσον αφορά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ένα εν γένει παγκόσμιο γεγονός, υπήρξε αρκετά μεγάλη πρόοδος και πολλές καινοτομίες εισήχθησαν

¹⁷²Beck, U., What is Globalization?, Κέμπριτζ, 2001[ελλ. εκδ.:U. Beck, Τι είναι παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις, μτφρ. Γ. Παυλόπουλος, Αθήνα, 1999], παρατίθεται στο Mann, M., "Globalization, Macro - Regions and Nation-States", στο Budde, G., Conrad, S., - Janz, O., *Transnationale Geschichte, Themen, Tendenzen und Theorien*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co., 2006.

¹⁷³Iggers, G., & Wang, Q., E., *Παγκόσμια Ιστορία της Σύγχρονης Ιστοριογραφίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2015, σ. 482.

χάρη στην εντατική εργασία πολλών μελετητών. Στη Γαλλία και συγκεκριμένα στην πόλη Περόν δημιουργήθηκε το μουσείο Historial de la Grande Guerre,¹⁷⁴ χτισμένο στην περιοχή που βρίσκονταν τα γερμανικά αρχηγεία κατά τη διάρκεια της μάχης του Σομ. Σύμφωνα με τον Τζέι Γουίντερ, ενός εκ των πρωτεργατών της προσπάθειας, το μουσείο "αντιμετωπίζει τον Μεγάλο Πόλεμο ως διεθνική καταστροφή".¹⁷⁵ Αυτές τις γραμμές ο Γουίντερ τις γράφει στον άρθρο του "Historiography 1918 - Today" (Ιστοριογραφία 1918 - Σήμερα), το οποίο φιλοξενείται στη διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια "1914-1918 online, International Encyclopedia of the First World War"¹⁷⁶ (1914-1918 online, Διεθνής Εγκυκλοπαίδεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου). Η εγκυκλοπαίδεια αποτελεί μια προσπάθεια, η οποία οργανώθηκε κυρίως από το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου (FUB), την Βαυαρική Κρατική Βιβλιοθήκη (BSB) και την Γερμανική Ερευνητική Κοινότητα (DFG). Σύμφωνα με τα λόγια των δημιουργών, εφόσον ο πόλεμος ήταν ένας "Παγκόσμιος Πόλεμος" η εγκυκλοπαίδεια είναι ένα "παγκόσμιο εγχείρημα". Με τη βοήθεια νέων καινοτόμων ηλεκτρονικών τεχνολογιών η εγκυκλοπαίδεια (η πρόσβαση στην οποία είναι ελεύθερη) έχει συγκεντρώσει τις προσπάθειες χιλίων και πλέον μελετητών, επιμελητών και συνεργατών, προερχόμενων από περισσότερες από πενήντα χώρες.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο συλλογικός τόμος με επιμελητές τους Ρόμπερτ Γκέραρθ (γ. 1976) και Έρεζ Μανέλα (γ. 1970) με τίτλο "Αυτοκρατορίες σε Πόλεμο, 1911-1923", αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διεθνικής προσέγγισης του πολέμου και των αιτιών του. Η "αυτοκρατορία" αποτελεί το κύριο αναλυτικό εργαλείο στην προσπάθεια των δεκαέξι ιστορικών, οι οποίοι συμμετείχαν στη συγγραφή του τόμου. Ορίζοντας την αυτοκρατορία ως "περιεκτική και ανοιχτή έννοια που περιγράφει μια πολιτικά οργανωμένη οντότητα η οποία κυβερνά ιεραρχικά τα εδάφη της επικράτειας της και τους πληθυσμούς της σε σχέση με το αυτοκρατορικό κέντρο"¹⁷⁷ συμπεραίνουν πως ο πόλεμος προκλήθηκε από αυτοκρατορίες εναντίον αυτοκρατοριών για αυτοκρατορική επιβίωση ή αυτοκρατορική επέκταση. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι

¹⁷⁴<https://www.historial.fr/en/>, Τελευταία πρόσβαση 03/05/2018.

¹⁷⁵Winter, J., Historiography 1918–Today, ό. π.

¹⁷⁶<https://encyclopedia.1914-1918-online.net/home/>, Τελευταία πρόσβαση 03/05/2018.

¹⁷⁷Gerwarth, E., και Manela, E. (επιμ.), ό. π., σ. 4.

το χαρακτηριστικό της "δυσλειτουργικής αντίληψης περί ασφάλειας",¹⁷⁸ το οποίο ενέχουν οι αυτοκρατορίες και τις οδηγεί στον ανταγωνισμό, καθώς οποιαδήποτε υστέρηση της μιας αποτελεί το κέρδος της άλλης. Επίσης σημαντικό στοιχείο προς επίρρωση του επιχειρήματος τους είναι η μετατόπιση του χρονικού ορίου για την αρχή του πολέμου από το 1914 στο 1911 και για την λήξη του από το 1918 στο 1923. Με αυτόν τον τρόπο θέλουν να παρουσιάσουν μια αλληλουχία συρράξεων, οι οποίες κορυφώθηκαν μόνο το 1914-1918 και κοινό χαρακτηριστικό των οποίων ήταν η μάχη των αυτοκρατοριών για επιβίωση ή επέκταση.

Με βάση τα παραπάνω η κάθε αυτοκρατορία έβαλε τη δική της υπογραφή στην πρόκληση του πολέμου. Η Γερμανία ενεπλάκη στον πόλεμο για να διασφαλίσει την αυτοκρατορία που δημιουργήθηκε το 1871 αλλά και να την επεκτείνει. Η διασφάλιση θα προέκυπτε εδαφικά με την προσάρτηση ορισμένων βελγικών εδαφών και του Λουξεμβούργου αλλά και με την απώθηση των Ρώσων στα ανατολικά. Οικονομικά θα εδραιώνονταν με την ίδρυση της κεντροευρωπαϊκής οικονομικής ένωσης, ηγεμονική θέση στην οποία θα είχε η ίδια καθώς και με μια συνεχή κεντροαφρικανική αυτοκρατορία. Αυτές οι βλέψεις συνδυάζονταν με δύο πεποιθήσεις: αρχικά πως η γερμανική διασπορά έπρεπε να ενσωματωθεί στον κορμό του Ράιχ (ιδίως οι Γερμανοί της Πολωνίας και των Βαλτικών χωρών)· δεύτερον πως οι έννοιες του έθνους-κράτους και της αυτοκρατορίας ταυτίζονταν, ανάγοντας αυτού του είδους τον πολιτικό σχηματισμό στην "πιο προηγμένη μορφή κράτους".¹⁷⁹ Με αυτόν τον τρόπο αίρονταν οποιαδήποτε ηθικά, πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά εμπόδια για αυτοκρατορική επέκταση.

Σχετικά με την Αυστροουγγαρία, οι συγγραφείς δέχονται τη θεώρηση της λειτουργικής μοναρχίας καθώς ανάμεσα στις διάφορες εθνικές ομάδες και το κράτος, είχε επιτευχθεί ενός είδους συμβιβασμός. Αυτό που βάραινε περισσότερο ήταν οι φιλοδοξίες ορισμένων στρατιωτικών κύκλων για επέκταση στα Βαλκάνια και η αίσθηση της υστέρησης της πρωτοβουλίας στην περιοχή σε σχέση με τη Ρωσία. Στη Γαλλία το φαντασιακό της αυτοκρατορίας

¹⁷⁸Gerwarth, E., και Manela, E. (επιμ.), ό. π., σ. 377.

¹⁷⁹Jones, H., "Η Γερμανική Αυτοκρατορία", Gerwarth, E., και Manela, E. (επιμ.), *Αυτοκρατορίες σε Πόλεμο, 1911 - 1923*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2014, σ. 85.

παρείχε τη βάση για τη διεκδίκηση υλικών στόχων στο πλαίσιο της. Από την άλλη η Βρετανία δεν μπήκε στον πόλεμο για να αποκτήσει αυτοκρατορικά κέρδη αλλά για να υπερασπιστεί την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Ωστόσο από τη στιγμή που της δόθηκε η ευκαιρία, την άδραξε για να περιορίσει τις γερμανικές κτήσεις στην Αφρική, ορισμένες από τις οποίες συνόρευαν με τις δικές της, αλλά και για να κατακτήσει νέα εδάφη.

Τέλος, ο τόμος πραγματεύεται την πορεία και την εμπλοκή στον πόλεμο ελασσόνων αλλά και ανερχόμενων Δυνάμεων, όπως ήταν η πορτογαλική και η ιαπωνική αυτοκρατορία. Ωστόσο επειδή οι συγγραφείς πραγματεύονται όχι μόνο τις καταβολές αλλά όλη τη διάρκεια του πολέμου και τις μεταπολεμικές διευθετήσεις, η σημασία αυτών των αυτοκρατοριών όσον αφορά τα αίτια, έγκειται στην ανάδειξη των κερδών που μπορούσαν να αποκομίσουν οι Μεγάλες Δυνάμεις μέσω μιας σύρραξης (π.χ. τα υπολείμματα της πορτογαλικής αυτοκρατορίας) αλλά και τα πεδία ανταγωνισμών και τις προκλήσεις που αντιμετώπιζαν (λ.χ. την είσοδο της Ιαπωνίας και των Η.Π.Α. στον ιμπεριαλιστικό ανταγωνισμό για την περιοχή του Ειρηνικού Ωκεανού).

Η τάση της συγγραφής των ιστοριών των πιο αδύναμων κρατών που εισήλθαν στον πόλεμο το 1914, προσθέτει μελέτες στην ιστοριογραφία των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, οι οποίες συμπληρώνουν κενά σχετικά με τη διάδραση που υπήρχε μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων και των πιο ανίσχυρων συμμάχων τους. Υπό το πρίσμα της διεθνικής ιστορίας, αυτές οι προσπάθειες είναι απαραίτητες για να προσεγγίσουμε όσο το δυνατόν πιο σφαιρικά τις καταβολές του πολέμου. Βιβλία και άρθρα έχουν γραφτεί για την Κίνα, τη Βουλγαρία, τη Σερβία, την Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹⁸⁰ Αξίζει να αναφερθεί κανείς στο έργο του Μουσταφά Αξακάλ (γ. 1973) με τίτλο "The Ottoman Road to War in 1914, The Ottoman Empire and the First World War"¹⁸¹ (Ο Οθωμανικός Δρόμος προς τον Πόλεμο το 1914, Η Οθωμανική

¹⁸⁰Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε: 1) Quooqi, X., *China and the Great War: China's Pursuit of a New National Identity and Internationalization*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2005. 2) Dedoniæ, I., και Andersen, T., S., "Answering Back to Presumed Accusations: Serbian First World War, Memories and the Question of Historical Responsibility", Andersen T., S., και Törnquist-Plewa, B. (επιμ.), *The Twentieth Century in European Memory, Transcultural Mediation and Reception*, Λέιντεν και Βοστώνη: Brill, (2017), σ. 83-103.

¹⁸¹Aksakal, M., *The Ottoman Road to War in 1914, The Ottoman Empire and the First World War*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2008.

Αυτοκρατορία και ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος). Ο Αξακάλ, καθηγητής ιστορίας στο American University της Ουάσιγκτον, αναλύει του λόγους για τους οποίους η Οθωμανική Αυτοκρατορία ενεπλάκη στον πόλεμο το 1914.

Προκάλεσε τη θέση, η οποία ανέκυψε από την ήττα του 1918 και διατηρούνταν για πολλά χρόνια στο σύγχρονο τουρκικό κράτος, πως η είσοδος των Οθωμανών στον πόλεμο υπήρξε αποτέλεσμα των μηχανορραφιών του Εμβέρ πασά (1881-1922), υπουργού στρατιωτικών υποθέσεων από το 1913. Υποστηρίζει πως η θέληση για πόλεμο ήταν διάχυτη όχι μόνο στα ανώτερα πολιτικά κλιμάκια της αυτοκρατορίας αλλά και στον λαό. Η θέληση αυτή αλλά και η συστράτευση με τη Γερμανία προέκυψαν από μια σειρά πειστικών αυτοκρατορικών ζητημάτων. Τουλάχιστον για τις ελίτ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Δυνάμεις της Αντάντ, επιδιώκοντας τους ιμπεριαλιστικούς τους στόχους, φιλοδοξούσαν να θέσουν υπό τις σφαίρες επιρροής τους περισσότερα εδάφη της αυτοκρατορίας. Η κατάσταση θεωρούνταν πειστική στον Καύκασο, στη Μεσοποταμία στα σύνορα με την Περσία και στην Παλαιστίνη.

Το δημόσιο αίσθημα προκλήθηκε και αυτό, όταν στην περίοδο 1911–1913, οι μουσουλμάνοι πρόσφυγες άρχισαν να συρρέουν στην καρδιά της αυτοκρατορίας, ως αποτέλεσμα των πολέμων και της απώλειας εδαφών στη Λιβύη και στα Βαλκάνια. Ο Αξακάλ θεωρεί πως αυτό το αίσθημα ενισχύθηκε από τις ιδέες του κοινωνικού δαρβινισμού, τις οποίες διέχεε ο τύπος με αποτέλεσμα ο πόλεμος να θεωρηθεί ως ο δρόμος του μέλλοντος.¹⁸²

Η έξοδος από αυτήν την κατάσταση μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με το σπάσιμο της διπλωματικής απομόνωσης και της αναζήτησης μιας συμμαχίας. Η Γερμανία θεωρήθηκε η κατάλληλη αφενός γιατί βρίσκονταν στο αντίπαλο στρατόπεδο από τις Δυνάμεις που πίεζαν τους Οθωμανούς, αφετέρου γιατί οι Δυνάμεις της Συνεννόησης δεν ενδιαφέρονταν για μια συμμαχία μαζί της. Επίσης ο Εμβέρ πασάς είχε εδραιώσει καλές στρατιωτικές σχέσεις με τους Γερμανούς από τη στιγμή του διορισμού του ως στρατιωτικού ακόλουθου της οθωμανικής πρεσβείας στο Βερολίνο. Για τον Αξακάλ “η

¹⁸²Aksakal, M., ό. π., σ. 191.

αντεπίθεση των Οθωμανών παρουσιάζονταν δυνατή μόνο μέσα στο πλαίσιο μιας συμμαχίας με τη Γερμανική Αυτοκρατορία”.¹⁸³

Εν τέλει ο πόλεμος από την πλευρά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπήρξε μια προσπάθεια ανάκαμψης της και επανάκτησης του χαμένου της κύρους. Η προσπάθεια αυτή είχε αντίκτυπο και στο εσωτερικό, μετριάζοντας τις εντάσεις που είχαν προκληθεί από την ήττα στους πολέμους και την πολιτική αστάθεια.¹⁸⁴

Σημαινούσα θέση στην περίοδο εξέτασης μας κατέχει το βιβλίο του Χιού Στρέιτσαν (γ. 1949) “The First World War”¹⁸⁵ (Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος). Ο τόμος με τίτλο “To Arms” (Στα Όπλα) αποτελεί το πρώτο μέρος ενός τρίτομου έργου, το οποίο εξήγγειλε ο συγγραφέας. Ωστόσο οι δύο επόμενοι τόμοι δεν έχουν εκδοθεί ακόμα. Το έργο του Στρέιτσαν παρουσιάζει μια παραδειγματική διεθνική προσέγγιση του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, αν και σε σχέση με τα αίτια, η ανάλυση του περιστρέφεται γύρω από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Πάραυτα φροντίζει να αναδείξει πως οι διαμάχες των Δυνάμεων σε όλο τον πλανήτη, εισήχθησαν στην Ευρώπη μέσω των Μαροκινών Κρίσεων που προκλήθηκαν από την παγκόσμια πολιτική της Γερμανίας, η οποία προκάλεσε τη ρευστοποίηση των συνόρων: “Έδειξαν (οι κρίσεις του Μαρόκου) πως γεωγραφικά, ο διαχωρισμός ανάμεσα στην Ευρώπη και στον υπόλοιπο κόσμο δεν ήταν τόσο ξεκάθαρος όσο οι πληθυσμοί της βορειοδυτικής Ευρώπης φαντάζονταν μερικές φορές”.¹⁸⁶

Η γερμανική παγκόσμια πολιτική καθαυτή δεν προκάλεσε τον πόλεμο. Ο Στρέιτσαν κάνει διαχωρισμό ανάμεσα στους στόχους της και στους τρόπους, με τους οποίους προσπάθησαν να την επικοινωνήσουν οι Γερμανοί ιθύνοντες και ιδιαίτερα οι δύο τελευταίοι καγκελάριοι πριν τον πόλεμο, Μπέρχαρντ φον Μπύλοφ (1849-1929) και Μπέτμαν-Χόλβεγκ. Οι στόχοι της απευθύνονταν κυρίως στο εσωτερικό ακροατήριο. Προσπαθούσε να συμβιβάσει τους Πρώτους γαιοκτήμονες και τους αστούς βιομήχανους, ενώ παράλληλα επιχειρούσε να αδρανοποιήσει το εργατικό κίνημα. Το ναυτικό

¹⁸³ Aksakal, M., ό. π., σ. 193.

¹⁸⁴ Aksakal, M., ό. π., σ. 190.

¹⁸⁵ Strachan, H., *The First World War, To Arms*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001.

¹⁸⁶ Strachan, H., ό. π., σ. 35.

πρόγραμμα της Γερμανίας, απότοκο της Weltpolitik στόχευε στην ενσωμάτωση των πλούσιων αστών, καθώς ο στόλος σε αντίθεση με τον στρατό ξηράς, αποτελούσε αντιπροσωπευτικό σώμα των νέων κοινωνικών ομάδων που αναδύθηκαν μετά την ίδρυση της αυτοκρατορίας το 1871. Επιπλέον στόχος ήταν να παρέχει στη βιομηχανία μια συνεχόμενη ροή παραγγελιών. Με αυτόν τον τρόπο οι δημόσιες επενδύσεις σε εξοπλιστικά προγράμματα μείωναν τον αντίκτυπο των περιοδικών οικονομικών υφέσεων στις μεγάλες βιομηχανίες.

Σε αντίθεση με άλλους ιστορικούς, ο Στρέιτσαν θεωρεί πως οι επεκτατικοί στόχοι της παγκόσμιας πολιτικής δεν ήταν προς όφελος της Γερμανίας, ούτε συνειδητά επιδιώκονταν. Ο κίνδυνος ενσωμάτωσης αλλοεθνών πληθυσμών θα προσέθετε επιπλέον προβλήματα, στη θεωρούμενη από τις ελίτ, εύθραυστη κοινωνική ειρήνη. Ούτε φαίνονταν πως οι διακηρυγμένοι στόχοι για αποικίες φόβιζαν τις Δυνάμεις με πολύ μεγαλύτερες αυτοκρατορίες και ιδίως τη Βρετανία.¹⁸⁷

Περισσότερο θεωρούσε πως ήταν ο τρόπος και οι εκφράσεις με τις οποίες η Γερμανία διακήρυττε τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής. Ιδιαίτερα μετά και τη συμφωνία μεταξύ Βρετανών και Ρώσων το 1907, οι εντεινόμενοι φόβοι της περικύκλωσης οδήγησαν τη Γερμανία σε σπασμωδικές κινήσεις στην προσπάθεια της να διασπάσει την Τριπλή Συνεννόηση. Η απουσία ενός κέντρου λήψεως αποφάσεων για τη Γερμανία και η ενδυνάμωση των δεσμών της Αντάντ, λόγω αμοιβαίων συμφερόντων, οδήγησαν τη Γερμανία σε αποτυχία. Υπό αυτή την έννοια ήταν η “συμπεριφορά” και όχι η “επιδίωξη” της παγκόσμιας πολιτικής που προκάλεσε την “μοιρολατρία στη Γερμανία το 1914”.¹⁸⁸

Η παρούσα επισκόπηση της ιστοριογραφίας για τα αίτια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την αναφορά στην τρίτομη εγκυκλοπαίδεια του πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ, με τίτλο “The Cambridge History of the First World War”¹⁸⁹ (Η Ιστορία του Κέιμπριτζ για τον

¹⁸⁷ Strachan, H., ό. π., σ. 10.

¹⁸⁸ Strachan, H., ό. π., σ. 35.

¹⁸⁹ Winter, J. (επίμ.), *The Cambridge History of the First World War*. Τόμος 1 (σ. 16-38). Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2014.

Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο), η οποία εκδόθηκε το 2014. Η εγκυκλοπαίδεια αποτελεί σημαντική συμβολή για τη νέα προοπτική της διεθνικής ιστορίας. Ο επιμελητής της Τζέι Γουίντερ δίνει τον τόνο από τις πρώτες σελίδες: “Πρόθεση μας είναι να εισάγουμε τον αναγνώστη σε έναν πόλεμο που έγινε δυνατός από την παγκοσμιοποίηση και την αυτοκρατορική επέκταση...”.¹⁹⁰

Ωστόσο στο κεφάλαιο “Origins”¹⁹¹ (Αίτια), τη συγγραφή του οποίου ανέλαβε ο Φόλκερ Μπέργκχαν, η ανάλυση περιορίζεται σε δύο τομείς που συνεχίζουν την παράδοση δύο ήδη γνωστών ρευμάτων, της στρατιωτικής ιστορίας και της ιστορίας των αναπαραστάσεων. Αποτελεί μια σύνθεση των αιτιών της κούρσας των εξοπλισμών και της “διάθεσης του 1914”. Λόγω της φύσης του εγχειρήματος (εγκυκλοπαίδεια) ο Μπέργκχαν αρχικά κάνει μια θεματική επισκόπηση των σημαντικότερων λόγων για τους οποίους ο κόσμος οδηγήθηκε στον πόλεμο το 1914. Ανάμεσα τους βρίσκεται η πολιτική κινητοποίηση των μαζών και η εσωτερική πολιτική, ο ιμπεριαλισμός, η αποικιοκρατία και η οικονομία προ του 1914. Έπειτα προχωράει στην εξέταση των δύο αιτιών, ο συνδυασμός των οποίων βάραιναν περισσότερο για το ξέσπασμα του πολέμου.

Για τον Μπέργκχαν ο αγώνας για την απόκτηση αποικιών προκάλεσε στη Γερμανία την αίσθηση πως ένα ισχυρό ναυτικό θα μπορούσε να διεκδικήσει καλύτερα τα συμφέροντα της. Ένα σχέδιο ναυπήγησης κατατέθηκε από τον Άλφρεντ φον Τίρπιτς, το οποίο προέβλεπε τη ναυπήγηση τριών μεγάλων πολεμικών πλοίων ανά μήνα, έως το 1920. Η δύναμη που θα συγκροτούνταν θα ήταν αρκετή για να παρενοχλήσει το Βρετανικό Βασιλικό Ναυτικό. Το σχέδιο λάμβανε την εύνοια του Γουλιέλμου του 2^{ου}, εις βάρος των προϋπολογισμών του στρατού ξηράς. Πάραυτα ο ανταγωνισμός για τους ναυτικούς εξοπλισμούς χάνονταν για τη Γερμανία ως αποτέλεσμα της αποτυχίας της να εισάγει αποτελεσματικούς άμεσους φόρους. Με τη διαφανόμενη νίκη της Βρετανίας, οι Γερμανοί ιθύνοντες αναθεώρησαν, προκρίνοντας στρατιωτικούς προϋπολογισμούς, οι οποίοι θα ευνοούσαν τον στρατό ξηράς, προς μεγάλη απογοήτευση του Τίρπιτς. Το γεγονός αυτό

¹⁹⁰Winter, J. (επίμ.), *The Cambridge History of the First World War*. Τόμος 1 (σ. 16-38). Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 2014, σ. 12.

¹⁹¹Volker, R., B., "Origins". Στο: *The Cambridge History of the First World War*. Τόμος 1 (σ. 16-38). Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 2014. σσ. 16-38.

συνδυάστηκε με τη σύναψη της Τριπλής Συνεννόησης, η οποία προκάλεσε τον φόβο της “περικύκλωσης” στα γερμανικά στρατιωτικά και πολιτικά κλιμάκια. Το αίσθημα της περικύκλωσης εντάθηκε όταν η Γαλλία και η Ρωσία σε απάντηση των γερμανικών στρατιωτικών προϋπολογισμών, εισήγαγαν νέα εξοπλιστικά προγράμματα. “Έτσι ο κυρίαρχος αγγλογερμανικός αγώνας ναυτικών εξοπλισμών αντικαταστάθηκε τώρα από έναν ακόμα πιο επικίνδυνο ανταγωνισμό στη στεριά”.¹⁹²

Το αίσθημα της περικύκλωσης παρείχε το έδαφος στο οποίο βασίστηκε η ιδέα του προληπτικού πολέμου, την οποία συμμερίζονταν οι στρατιωτικοί και πολιτικοί άνδρες στη Γερμανία. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι που προκάλεσαν την ενδυνάμωση του Βασιλείου της Σερβίας και την αυξανόμενη επιρροή της Ρωσίας στην περιοχή, ενέτειναν αυτό το αίσθημα. Οι στρατιωτικοί σε Βερολίνο και Βιέννη έκλιναν προς τη διεξαγωγή ενός προληπτικού πολέμου πριν οι χώρες της Συνεννόησης αύξαναν υπερβολικά τη δύναμη τους. Μόλτκε και Κόνραντ φον Χέτσεντορφ συμμερίζονταν αυτούς τους φόβους.¹⁹³

Όμως για τους πολιτικούς άνδρες, σαν τον Μπύλοφ και τον Μπέτμαν-Χόλβεγκ, δεν ήταν αρκετή η κήρυξη ενός πολέμου για σκέψεις και συμφέροντα, τα οποία μοιράζονταν οι πολιτικοί και οι στρατιωτικοί ιθύνοντες. Έπρεπε να πεισθεί και η κοινή γνώμη, πως η εμπλοκή σε έναν πόλεμο γίνονταν για λόγους υπεράσπισης της ακεραιότητας της Γερμανίας. Τη σκέψη αυτή προκαλούσαν οι φωνές που καλούσαν σε ειρηνικές διευθετήσεις, είτε προέρχονταν από τον επιχειρηματικό κόσμο, είτε από την αριστερά. Κατά συνέπεια προσπάθησαν να αποδώσουν την είσοδο στον πόλεμο στην αυταρχική Ρωσία, η οποία επιτίθονταν κατά της Γερμανίας. Η αναμονή κήρυξης της ρωσικής γενικής επιστράτευσης, αποτελούσε ένα δείγμα της ανωτέρω λογικής.

Συμπερασματικά, η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία για τον Μπέργκχαν οδηγήθηκαν σε έναν “σύντομο πόλεμο ψευδαισθήσεων”. Παρότι είχαν στη διάθεση τους στοιχεία που ομολογούσαν πως ένας πόλεμος θα διαρκούσε περισσότερο από μερικούς μήνες· παρά τις προειδοποιήσεις

¹⁹² Volker, R., B., "Origins". Στο: *The Cambridge History of the First World War*. Τόμος 1 (σ. 16-38). Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 2014, σ. 33.

¹⁹³ Volker, R., B., Ο. π., σ. 33 - 35.

παλαιότερων στρατιωτικών ανδρών (π.χ. Μόλτκε πρεσβύτερου) για έναν πόλεμο των λαών, το Γερμανικό και Αυστριακό Γενικό Επιτελείο μπήκαν στον πόλεμο με μια (ανάμεσα σε πολλές) ισχυρή “σιωπηρή υπόθεση”. Πως ένας πόλεμος στον 20^ο αιώνα, με όλες τις αλλαγές που είχε προκαλέσει η τεχνολογική ανάπτυξη, μπορούσε να έχει λίγη από τη λάμψη των παρελθόντων πολέμων. Να είναι δηλαδή μεγάλων διαστάσεων, διεξαγόμενοι από επαγγελματικούς στρατούς, ο οποίος θα μπορούσε να εκτελεσθεί γρήγορα και νικηφόρα, όπως η νίκη του 1871. Σύμφωνα με τον Μπέργκχαν “αυτό εξηγεί την ψευδαίσθηση πως περικυκλωμένοι από τους στρατιώτες του Δυτικού Μετώπου, αυτή η νίκη θα επιτυγχάνονταν μέσα σε μήνες...”.¹⁹⁴ Για τον ίδιο, οι μελετητές δεν θα πρέπει να πηγαίνουν μακριά από το Βερολίνο και τη Βιέννη για να αναζητήσουν τις αιτίες του πολέμου. Ήταν πρωτίστως η πολιτική των εξοπλισμών της Γερμανίας και δευτερευόντως οι πεποιθήσεις των Γερμανών και των Αυστριακών ιθυνόντων που προκάλεσαν τον πόλεμο του 1914.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Volker, R., B., ό. π., σ. 37.

¹⁹⁵ Volker, R., B., ό. π., σ. 38.

Επίλογος

Λίγους μήνες πριν τη συμπλήρωση εκατό ετών από το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το ενδιαφέρον για τα αίτια του παραμένει αμείωτο. Ο Μεγάλος Πόλεμος υπήρξε η "σπερματική καταστροφή" του 20^{ου} αιώνα και πολλοί μελετητές γυρίζουν έκτοτε σε αυτόν για να αναλύσουν την κατοπινή πορεία της Ευρώπης και του κόσμου. Το εύρος της σύγκρουσης και της καταστροφής δεν αφήνει περιθώρια για απλοϊκές ερμηνείες, κάτι για το οποίο είχαν συνείδηση και οι πρωταγωνιστές του πολέμου, που προσπάθησαν να αναζητήσουν τα αίτια του.

Η άνω των εκατό ετών πορεία της ιστοριογραφίας για τα αίτια του πολέμου καθορίστηκε από διάφορες μεταβλητές. Ο πόλεμος καθαυτός παρήγαγε το περιβάλλον στο οποίο οι σύγχρονοι έγραψαν για αυτόν. Δημιούργησε το μπλοκ των νικητών και το μπλοκ των ηττημένων, καθένας από τους οποίους αναζητούσε να απεμπολήσει την πολεμική ενοχή. Γέννησε μια ξεχωριστή πολιτειακή οργάνωση, η οποία θεσμοποίησε στη Ρωσία την ερμηνεία του ιμπεριαλιστικού πολέμου, ενώ αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τα γραπτά των σοσιαλιστών της Ευρώπης. Την ίδια στιγμή η αντίθεση στη "σοσιαλιστική απειλή" βοήθησε στη θεωρητική αναθεώρηση του άρθρου 231 της Συνθήκης των Βερσαλλιών και της ευθύνης της Γερμανίας, από πλευράς των δυτικών ιστορικών και πρωταγωνιστών του πολέμου.

Οι διαθέσιμες πηγές καθόρισαν επίσης την πορεία της ιστοριογραφίας. Η καταστροφή και παραποίηση εγγράφων από τις εμπλεκόμενες Δυνάμεις, η έκδοση αρχείων, τα οποία υποστήριζαν τις εκστρατείες αθωότητας κάθε χώρας και η απαγόρευση ή η επιλεκτική παροχή πρόσβασης σε κρατικά αρχεία, όχι μόνο διαμόρφωσαν την οπτική των μελετητών της πρώτης περιόδου, αλλά επίσης δεν επέτρεψαν τη διασταύρωση των πηγών ή την πολύπλευρη προσέγγιση του θέματος. Από αυτήν την άποψη οι μεταγενέστεροι ιστορικοί στάθηκαν πιο τυχεροί. Γνώρισαν την έκδοση πολλών προσωπικών μαρτυριών μέσω ημερολογίων και αλληλογραφίας, ενώ υπήρξε μεγαλύτερη πρόσβαση σε κρατικά αρχεία (π.χ. αρχεία της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας στη δεκαετία του 1960). Η ολοένα και μεγαλύτερη αναγνώριση που λάμβανε η προφορική ιστορία, προσέθετε περισσότερες

πληροφορίες μέσω των προσωπικών συνεντεύξεων των πρωταγωνιστών του πολέμου, σε συνδυασμό με την πάροδο ενός μεγάλου χρονικού διαστήματος αποστασιοποίησης από τα γεγονότα.

Η οπτική και τα ερωτήματα που έθεταν και θέτουν οι ιστορικοί ενέχουν μεγάλη σημαντικότητα. Το κοινωνικό περιβάλλον, οι ιδεολογικές καταβολές των μελετητών, ο ακαδημαϊκός χώρος στον οποίο φοίτησαν και δρουν, τα μεγάλης και μικρής κλίμακας μεμονωμένα περιστατικά, διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουν τα πράγματα. Επιπρόσθετα οι οπτικές γωνίες θέασης των γεγονότων παράγουν αποτελέσματα. Το παράδειγμα του αναπόφευκτου και αποτρέψιμου πολέμου είναι χαρακτηριστικό για τον τρόπο με τον οποίο μεταστράφηκε η θέαση των ιστορικών, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την αποφυγή ενός πυρηνικού ολοκαυτώματος. Ακόμη, τα ίδια τα ερωτήματα που θέτουν, εμπεριέχουν εγκιβωτισμένες υποθέσεις. Οι περιπτωσιολογικές μελέτες τείνουν να ενσωματώνουν υποθέσεις για τις οποίες ο ιστορικός προσπαθεί να βρει στοιχεία προς επίρρωση ή απόρριψη, κάτι που μερικές φορές έχει ως αποτέλεσμα την επικέντρωση σε ένα σημείο αφήνοντας άλλα στο σκοτάδι. Επίσης η αντιστροφή ή η αναπλαισίωση των ερωτημάτων σκοπεύουν στην αναθεώρηση θέσεων και στην κατεύθυνση της έρευνας σε διαφορετικά χαρακτηριστικά του ίδιου ζητήματος, στα οποία οι προηγούμενες γενιές δεν παρείχαν τη δέουσα προσοχή. Η σημασία που απέδωσε ο Κλαρκ στο “πώς” προήλθε ο πόλεμος, δημιούργησε ένα ρεύμα αναθεώρησης, το οποίο έθεσε υπό αίρεση τις εγκιβωτισμένες υποθέσεις περί κατηγορικών αιτιών που ως ανώτερες δυνάμεις πιέζουν τα ιστορικά υποκείμενα, υποθέσεις που εμπεριέχει το ερώτημα “γιατί”.

Τα μεμονωμένα περιστατικά δημιουργούν τη δική τους δυναμική. Η θέαση της ιστορίας από τη σκοπιά του παρόντος μπορεί να μεταβληθεί από ένα και μόνο γεγονός. Μια τρομοκρατική επίθεση αναθεώρησε για ορισμένους ιστορικούς τη σημασία που είχαν οι πυροβολισμοί στο Σεράγεβο. Από απλή αφορμή ενός πολέμου, μετατράπηκε σε αντανάκλαση του σερβικού αλυτρωτισμού, ο οποίος αποτελούσε ζωτική απειλή για την Αυστροουγγαρία και λειτουργούσε ως αποσταθεροποιητικός παράγοντας στην περιοχή των Βαλκανίων. Αλλά και τα γεγονότα μακράς διάρκειας ή τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα έχουν και αυτά τη σημασία τους. Η εισβολή στο Βιετνάμ από τον

αμερικανικό στρατό και το ειρηνευτικό κίνημα που προκάλεσε, έστρεψε τους μελετητές στην εξέταση των κοινωνιών και των κοινωνικών κινήματων. Με όρους αιτιών του πολέμου, τα γεγονότα αυτά έδωσαν μια ώθηση στη διερεύνηση του κατά πόσο οι κοινωνίες της Ευρώπης το 1914 ήταν έτοιμες να δεχτούν και να υποστηρίξουν έναν πόλεμο. Επιπλέον κατά πόσο ιδέες, όπως αυτές του κοινωνικού δαρβινισμού, επηρέαζαν τους λαούς.

Ωστόσο δεν είναι μόνο το περιβάλλον και η οπτική των ιστορικών που καθορίζουν τη γραφή τους. Ο αναστοχασμός πάνω στην ίδια τους την επιστήμη παράγει νέες μεθόδους. Έτσι και ο τομέας της ιστοριογραφίας των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου επηρεάστηκε από και επηρέασε την θεωρία της ιστορίας. Κατά συνέπεια παρήχθησαν αρκετά πονήματα που είχαν τις καταβολές τους σε ευρύτερα ιστοριογραφικά ρεύματα, όπως τα έργα σχετικά με τον γερμανικό ιδιαίτερο δρόμο και τα συγγράμματα για τις πολιτισμικές καταβολές του πολέμου. Από την άλλη τα συμπεράσματα του Φίσερ, παρόλη την κριτική που απέσπασαν, κατέστησαν ως αναλυτικό εργαλείο το “πρωτείο της εσωτερικής πολιτικής” και έδωσαν νέα ώθηση σε ιστοριογραφικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στην ιστορία (π.χ. σχολή του Αμβούργου και σχολή του Μπίλεφελντ αντίστοιχα).

Στην παρούσα εργασία η πρώτη περίοδος εξέτασης των αιτιών του πολέμου, καθορίστηκε από την έκβαση του και από την μελέτη των διεθνών σχέσεων, της διπλωματικής και στρατιωτικής ιστορίας. Υπήρξε η περίοδος στην οποία τα γραπτά των ιστορικών δεν κατείχαν διακριτό ρόλο από αυτά των πολιτικών, στρατιωτικών, δημοσιογράφων και άλλων θεωρητικών. Η νίκη των Δυνάμεων της Συνεννόησης και η πολεμική ευθύνη που επέρριψαν με το άρθρο 231 της Συνθήκης των Βερσαλλιών στη Γερμανία και στους συμμάχους της δημιούργησε το πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιήθηκε η αναζήτηση των αιτιών. Στην πλειοψηφία τους, οι ιστορικοί εντάχθηκαν στην εθνική προσπάθεια απαλλαγής από την ευθύνη του πολέμου, που εκφράστηκε με την έκδοση τόμων, οι οποίοι περιείχαν κυρίως διπλωματικά έγγραφα και είχαν σκοπό να αποδείξουν την αθωότητα της κάθε χώρας. Η έκταση που έλαβε ο πόλεμος, με τους εκατομμύρια νεκρούς και τραυματίες και τις μεγάλες καταστροφές, οδήγησε τους μελετητές να δράσουν νομιμοποιητικά προς το κράτος τους, με σκοπό την απόδοση της ευθύνης στην αντίπαλη πλευρά,

προκειμένου να δικαιώσουν τις θυσίες των εθνών τους. Οι προσπάθειες των κρατικών λειτουργών σε συνεργασία με τους ιστορικούς, κινητοποίησαν ολόκληρους κρατικούς μηχανισμούς. Αποτελούσαν μια ιστορία γραμμένη από τα πάνω, αποδίδοντας μεγάλη σημασία στα πρόσωπα και τις αποφάσεις πολιτικών, διπλωματών και στρατιωτικών. Η παραποίηση εγγράφων και η λογοκρισία (ιδιαίτερα στην Γερμανία) απέτρεπαν την ενδελεχή έρευνα των ιστορικών. Η ιστορία μετατράπηκε σε εργαλείο της εξωτερικής πολιτικής.

Στο περιθώριο των επίσημων ιστοριών υπήρξαν προσπάθειες ανάδειξης άλλων αιτιών του πολέμου. Προσεγγίσεις στη βάση της ηθικής (Ντε Κε), των ιδεών (Φόστερ), των εμπορικών συμφωνιών (Μπάρον). Οι προσπάθειες αυτές παρόλο που παρείχαν μια διαφορετική ερμηνεία, δεν μπόρεσαν να αποσπασουν μεγάλη προσοχή, είτε γιατί και αυτές ήταν ενταγμένες στην προσπάθεια νομιμοποίησης της πολεμικής προσπάθειας των εμπλεκόμενων κρατών, είτε επειδή τα ευρωπαϊκά κράτη ήταν ιδιαίτερα προσηλωμένα (λόγω και των μεγάλων αποζημιώσεων που διακυβεύονταν) στον στόχο της απόδοσης της ευθύνης του πολέμου. Για τον λόγο αυτό, οι παραπάνω ερμηνείες άνθισαν κυρίως στις Η.Π.Α., χώρα περισσότερο αποστασιοποιημένη από την εμπειρία του πολέμου. Ορισμένες από αυτές τις ερμηνείες υπήρξαν ιδιαίτερα στρατευμένες, όπως αυτή του Ντε Κε. Άλλες όμως όπως η προσπάθεια του Φόστερ να αντικρούσει τις αιτιάσεις πως οι ιδέες του Νίτσε προκάλεσαν τον πόλεμο, αξίζουν ιδιαίτερη προσοχή, καθώς θεωρίες όπως αυτή από τη δεκαετία του 1980 απέκτησαν νέο ενδιαφέρον στο πλαίσιο της πολιτισμικής ιστορίας.

Από το 1917, οι σοσιαλιστικές ερμηνείες έλαβαν νέα δυναμική. Πλέον υπήρχε μια κρατική οντότητα που τις απέδιδε επίσημο χαρακτήρα. Για τους Ρώσους αλλά και για πολλούς άλλους σοσιαλιστές στην Ευρώπη, ο πόλεμος είχε ως βασική αιτία τον ιμπεριαλισμό. Τα μονοπώλια πανίσχυρα και διψασμένα για πλουτοπαραγωγικές πηγές, νέες αγορές και επικερδή εξαγωγή κεφαλαίων, οδηγούνταν στο μοίρασμα των εδαφών του κόσμου. Η πολιτική του μοιράσματος των σφαιρών επιρροής δεν αποτελούσε επιλογή αλλά ανάγκη. Η δύναμη των μονοπωλίων οδηγούσε τα κράτη στην προσάρτηση αποικιών και όχι το αντίθετο. Ο πόλεμος εκφράστηκε ως το μόνο μέσο για το ξαναμοίρασμα του κόσμου, προκειμένου να αρθεί η "αναντιστοιχία" μεταξύ

των ανερχόμενων και δυναμικών ιμπεριαλισμών (στην προκειμένη περίπτωση της Γερμανίας) και στην υπάρχουσα διανομή των αποικιών ανάμεσα στα κράτη (Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία). Το οικονομικό στοιχείο κατέχει τον κυρίαρχο ρόλο σε αυτές τις αναλύσεις. Υπάρχει αναφορά και σε άλλα στοιχεία, όπως ο εθνικισμός, αλλά πάντα λειτουργούν επικουρικά.

Οι σοσιαλιστικές προσεγγίσεις δέχθηκαν έντονη κριτική. Αρχικά αμφισβητήθηκε πως τα οικονομικά συμφέροντα υπήρξαν η κινητήρια δύναμη του πολέμου. Με κάποιες εξαιρέσεις στον τομέα της πολεμικής βιομηχανίας, οι βιομήχανοι και κυρίως ο χρηματοπιστωτικός τομέας φοβούνταν στην ιδέα ενός πολέμου, ο οποίος θα ανέκοπτε τις οικονομικές δραστηριότητες. Υπάρχουν διάφορα αποσπάσματα από τις συνομιλίες του Κάιζερ με εκπροσώπους του επιχειρηματικού κόσμου, οι οποίοι τον προέτρεπαν να μην εμπλακεί η Γερμανία σε έναν πόλεμο. Αντίστοιχες προσπάθειες πραγματοποιούνταν και από τραπεζίτες στη Βρετανία.¹⁹⁶ Επίσης το ζήτημα του σιδηροδρόμου Βερολίνου-Βαγδάτης, που αποτελούσε το μήλο της έριδος ανάμεσα στα γερμανικά, βρετανικά, γαλλικά και ρωσικά συμφέροντα στην Ανατολία και την Μεσοποταμία, είχε λυθεί μέσω συνομιλιών μέχρι το καλοκαίρι του 1914,¹⁹⁷ ενώ υπήρχε μια πολύ σημαντική οικονομική αλληλεξάρτηση μεταξύ χωρών, οι οποίες βρέθηκαν εν τέλει αντιμέτωπες στο πεδίο της μάχης, ιδιαίτερα μεταξύ Γερμανίας και Βρετανίας. Επιπλέον πολλοί μη μαρξιστές μελετητές θεωρούν πως η γεωπολιτική εξουσία επηρεάζει την οικονομική σε βαθμό που οι πολιτικοί ιθύνοντες και οι καπιταλιστές το 1914 συνέκλιναν προς μια κοινή έννοια συμφέροντος. Κατ' επέκταση η ανάγκη για έλεγχο στρατηγικών σημείων ή για την σύναψη συμμαχιών παρήγαγε οικονομικά συμφέροντα (π.χ. τα γαλλικά συμφέροντα των σιδηροδρόμων στην ανατολική Πολωνία μετά την υπογραφή της γαλλορωσικής συμμαχίας).¹⁹⁸ Τέλος πολλοί υποβιβάζουν τη σημασία των οικονομικών αντιπαλοτήτων για να προκρίνουν τον πρωτεύοντα ρόλο του συσχετισμού δυνάμεων μέσα στα κέντρα λήψεως αποφάσεων. Οι καπιταλιστές απείχαν σε μεγάλο βαθμό από αυτά αφήνοντας χώρο σε συντηρητικές πεποιθήσεις,

¹⁹⁶Ferguson, N., ό. π., σ. 118-119.

¹⁹⁷Henig, R., ό. π., σ. 29.

¹⁹⁸Mann, M., ό. π., σ. 989-991.

όπως η τιμή, το κύρος και ο εθνικισμός να εκφραστούν μέσα από παραδοσιακές ελίτ και εθνικιστικά δίκτυα.

Η κομμουνιστική "απειλή" επέδρασε στη γραφή για τα αίτια του πολέμου στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στη δεκαετία του 1930. Μια Γερμανία, η οποία είχε καταπνίξει την κομμουνιστική εξέγερση του 1919 με δυσκολία, θα έπρεπε να αποτελέσει ανάχωμα στη Σοβιετική Ένωση. Κάτι τέτοιο όμως προϋπέθετε πως η Γερμανία θα έπρεπε να γίνει ξανά αποδεκτή από τους νικητές, οι οποίοι της επέβαλαν τους όρους της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Με τον τρόπο που η ιστορία χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιήσει τις αιτιάσεις των νικητών στους ηττημένους από το 1918 και έπειτα, με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιήθηκε από μερίδα ιστορικών και πολιτικών ώστε η Γερμανία να επανενταχθεί ομαλά στη διεθνή σκηνή. Ιστορικοί όπως ο Φέι και πολιτικοί όπως ο Λόιντ Τζορτζ παρουσίασαν τον πόλεμο ως ατύχημα. Ένα λάθος των πολιτικών χειρισμών και της διπλωματίας, τη στιγμή που καμία από τις εμπλεκόμενες Δυνάμεις δεν αναζητούσε τη σύγκρουση.

Σήμερα, υπό το φως των στοιχείων που διαθέτουμε, η θέση αυτή δεν μπορεί να υποστηριχθεί. Είτε κανείς υποστηρίξει πως η επιθετική πολιτική της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας οδήγησαν στην ευρωπαϊκή σύρραξη, είτε ότι την προκάλεσαν οι φιλοπόλεμες διαθέσεις της Ρωσίας και της Γαλλίας, το ζήτημα είναι πως ορισμένες Δυνάμεις επιζητούσαν τον πόλεμο. Ανεξάρτητα από τους λόγους και το αν η Αυστροουγγαρία επιθυμούσε έναν τοπικό ή ευρωπαϊκό πόλεμο, ήθελε να πολεμήσει και να τιμωρήσει τη Σερβία. Το γεγονός αυτό φωτίζεται καλύτερα, αν αναλογιστούμε τη στάση της Γερμανίας. Η απάντηση της Σερβίας στο τελεσίγραφο των Αψβούργων ξάφνιασε τη Γερμανία και την οδήγησε να ζητήσει από την Αυστροουγγαρία να αναλάβει διαπραγματεύσεις. Εκείνη όμως αρνήθηκε. Επιπρόσθετα, ακόμη και αν δεχθούμε πως στις τελευταίες μέρες του Ιουλίου η κατάσταση ξέφευγε ολοένα και περισσότερο από τα χέρια των πολιτικών και οι στρατιωτικοί σχεδιασμοί κέρδιζαν έδαφος, δεν μπορούμε να δεχθούμε πως οι στρατιωτικοί υπολογισμοί δεν απηχούσαν τις πολιτικές επιλογές, οι οποίες είχαν παρθεί μέρες, μήνες ή και χρόνια πριν την κρίση. Για παράδειγμα η στρατιωτική εμπλοκή της Γαλλίας σε έναν πόλεμο που ξεκίνησε στην περιοχή των

Βαλκανίων, ένα μέρος του κόσμου στο οποίο δεν είχε ιδιαίτερα συμφέροντα πέρα από τη χορήγηση δανείων και την παροχή εξοπλισμού στη Σερβία, περισσότερο απηχεί την προσπάθεια διατήρησης της δικής της ασφάλειας διαμέσου της τήρησης της συμμαχίας της με τη Ρωσία, παρά μια αθέλητη συνέπεια της διπλωματίας. Εν τέλει δεν μπορούμε να δεχθούμε ούτε τον συλλογισμό πως η κατάσταση είχε ξεφύγει από τα χέρια των πολιτικών ανδρών. Ακόμα και οι μονάρχες, των οποίων η δύναμη έφθινε ολοένα και περισσότερο, είχαν την εξουσία να σταματήσουν τις επιστρατεύσεις, οι οποίες είχαν τεθεί ήδη σε κίνηση. Ο Γουλιέλμος ο 2^{ος} προς μεγάλη απογοήτευση του Μόλτκε διέκοψε τη γερμανική επιστράτευση εν εξελίξει. Το ίδιο έπραξε και ο Τσάρος Νικόλαος Β'.¹⁹⁹

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και η μεγάλη καταστροφή που επέφερε σταμάτησε σε μεγάλο βαθμό την παραγωγή συγγραμμάτων για τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο είχε ως συνέπεια την ανανέωση της θέσης της πολεμικής ενοχής της Γερμανία στο πλαίσιο του "ιδιαίτερου δρόμου" της κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης της. Ο Τέιλορ, ο οποίος υπό αυτό το πρίσμα έγραψε για τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου, ανέλυσε την πορεία της Γερμανίας προς τη σύγκρουση. Η Γερμανία δεν είχε σταθερό πολιτικό κέντρο λήψεως αποφάσεων. Μονάρχης, στρατιωτικοί και πολιτικοί ανταγωνίζονταν μεταξύ τους, ένα αποτέλεσμα της αδυναμίας της να εισάγει δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις στο πολιτικό της σύστημα. Επίσης διέθετε "διπλωματικές πρακτικές", οι οποίες προέρχονταν από την εποχή του Μπίσμαρκ, ενώ οι άνθρωποι της ήταν "ψυχολογικά προετοιμασμένοι για πόλεμο". Τα παραπάνω αποτελούν μια δήλωση της πεποίθησης πως τα πρωσικά αυταρχικά στοιχεία είχαν διατηρηθεί στη γερμανική πολιτική ζωή στον 20^ο αιώνα. Με βάση αυτά οδηγούνταν σε επιδίωξη επικίνδυνων πολιτικών καθώς δεν υπήρχε ένα κέντρο, το οποίο θα ιεραρχούσε τις προτεραιότητες.

Ο "ιδιαίτερος δρόμος" ήταν ένα σχήμα, το οποίο υποστήριξαν στις δεκαετίες του 1960 και 1970, ο Φίσερ και ο Βέλερ. Σε αντίθεση με τον Τέιλορ, ο Φίσερ παρουσιάζει τις γερμανικές ελίτ πολύ πιο ενωμένες. Η συμμαχία των

¹⁹⁹Clark, C., ό. π., σ. 512 και 531-532.

Πρώτων γαιοκτημόνων και των αστών βιομηχάνων επεκτάθηκε στα μεσαία υπαλληλικά στρώματα και είχε συντηρητικό πρόσημο. Η συμμαχία αυτή διαμέσου της επίτευξης επεκτατικών στόχων θα μπορούσε να αντιταχθεί αποτελεσματικά στη σοσιαλδημοκρατία, να εξασφαλίσει στις ελίτ την οικονομική τους ανάπτυξη και να στρέψει την κοινή γνώμη μακριά από τα εσωτερικά προβλήματα. Αυτό το χαρακτηριστικό σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη παρήγαγε την πεποίθηση ανάμεσα στις γερμανικές ελίτ, πως πρέπει να ακολουθηθεί αυτόνομη οικονομική και πολιτική πορεία. Η συνεπαγόμενη αντίδραση των άλλων Δυνάμεων και το αίσθημα της περικύκλωσης που προκάλεσε στους Γερμανούς στρατιωτικούς και πολιτικούς πήγαζε, σύμφωνα με τον Φίσερ, από εσωτερικές αιτίες.

Ο Βέλερ τόνισε την αντιδιαστολή ανάμεσα στην εκρηκτική οικονομική ανάπτυξη και στην αδυναμία εγκαθίδρυσης δημοκρατικών θεσμών προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές εντάσεις που δημιουργούσε ο αυξανόμενος εκδημοκρατισμός της πολιτικής. Έτσι η Γερμανία δεν βίωσε έναν ολοκληρωμένο εκσυγχρονισμό. Η απόφαση της για πόλεμο ήταν μια διέξοδος προκειμένου να αποφύγει την εισαγωγή πολιτικών μεταρρυθμίσεων.

Σήμερα οι θέσεις του "ιδιαίτερου δρόμου" είναι γενικά απορριπτέες. Πολλά επιχειρήματα έχουν παρουσιασθεί, ωστόσο το κυριότερο σχετίζεται με την άρνηση της θέσης πως υπάρχει ένας "κανονικός δρόμος" προς την νεωτερικότητα. Η θέση αυτή παρουσιάστηκε από τους ιστορικούς Ντέιβιντ Μπλάκμπουρν (γ. 1949) και Γκέοφ Έλεϊ (γ. 1949).²⁰⁰ Για τους δύο συγγραφείς η υπόθεση ύπαρξης ενός "κανονικού δρόμου" είναι προβληματική. Ο όρος "κανονικός" είτε λαμβάνει την κυριολεκτική σημασία ως σωστός δρόμος, είτε αυτή του "κανονιστικού μοντέλου", δεν ευσταθεί. Αφενός γιατί στην πρώτη περίπτωση χώρες όπως η Βρετανία, η Γαλλία και οι Η.Π.Α., οι οποίες κυβερνούνταν από συστήματα που ο Μαν ονομάζει "κομματικές δημοκρατίες", διαφοροποιούνταν σημαντικά μεταξύ τους, κάτι που μας απαγορεύει να μιλάμε για ένα μοναδικό πρότυπο εξέλιξης.²⁰¹ αφετέρου στην δεύτερη περίπτωση, ελλοχεύει ο κίνδυνος να αποδώσουμε αξιολογικά χαρακτηριστικά

²⁰⁰Blackbourn, D., & Eley, G., *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in 19th-Century Germany*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1984.

²⁰¹Kocka, J., ό. π., σ. 7.

στα συστήματα των δυτικών κρατών. Αυτό πέρα από τη γενικά έωλη κρίση που συνεπάγεται, πως η Δύση πορεύεται σωστά ενώ ο υπόλοιπος κόσμος λάθος, εγείρει ερωτήματα και στο πεδίο ενδιαφέροντος μας. Για παράδειγμα, αποτελεί η Βρετανία αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ορθής πολιτειακής εξέλιξης, όταν στα πρόθυρα του πολέμου αντιμετώπιζε πολλά και σημαντικά κοινωνικά προβλήματα, όπως το ζήτημα της αυτόνομης διακυβέρνησης της Ιρλανδίας και την εργατική αναταραχή των ετών 1908-1914;

Τα συμπεράσματα Φίσερ δεν παρουσίαζαν μόνο μια ιδιαίτερη πορεία της γερμανικής εξέλιξης. Σηματοδοτούσαν και τη μετατόπιση του βάρους από τις διεθνείς σχέσεις στην εσωτερική πολιτική. Η επιδίωξη πολεμικών στόχων στο εξωτερικό, η θέληση για πόλεμο ανάμεσα στους Γερμανούς στρατιωτικούς και πολιτικούς ηγέτες και η προσπάθεια απόσπασης της κοινής γνώμης από τα κοινωνικά προβλήματα διαμέσου του προγράμματος της παγκόσμιας πολιτικής, είχαν εσωτερικά αίτια: "παρουσίαζαν ένα κράτος απεγνωσμένο να διατηρήσει το αυταρχικό-γραφειοκρατικό μπισμαρκικό σύνταγμα κατά του αυξανόμενου κύματος της σοσιαλδημοκρατίας από τη μία, ενώ από την άλλη αναζητούσε να εγκαθιδρυθεί ως μεγάλη αποικιακή και ναυτική δύναμη... σε βάρος άλλων και ιδιαίτερα της Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας".²⁰²

Τα συμπεράσματα αυτά σε μια Γερμανία που προσπαθούσε να αφήσει πίσω της το ναζιστικό παρελθόν, προκάλεσαν θυελλώδεις αντιδράσεις. Γερμανοί ιστορικοί με πρωτεργάτη τον Ρίτερ προσπάθησαν να αντικρούσουν τις θέσεις Φίσερ, εμμένοντας στην άποψη πως ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε το αποτέλεσμα της κατάρρευσης των διεθνών σχέσεων. Ο Ρίτερ παρουσιάζει μια Γερμανία, η οποία κατά βάση τήρησε αμυντική στάση. Οι ενέργειες της υπήρξαν απόκριση στις προκλήσεις των άλλων Δυνάμεων, ενώ οι πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες της δεν αναζητούσαν πόλεμο. Σύρθηκε στον πόλεμο από την Αυστροουγγαρία επειδή δεν ήθελε να προδώσει το γερμανικό πνεύμα καθώς και για λόγους άμυνας. Αυτό που αναγνωρίζει είναι πως ο милитаризм αποτέλούσε πρόβλημα για τη Γερμανία.

²⁰² Moses, J., Fritz Fischer. Στο: *The Encyclopedia of Historians and Historical Writing*. Τόμος 1 (σ. 386-387). Λονδίνο και Σικάγο: Fitzroy Dearborn Publishers. (1999), σ. 387.

Ο στόχος του Ρίτερ είναι καθαρός και διττός: πρώτον από τη στιγμή που η υπαιτιότητα της Γερμανίας για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν αδιαμφισβήτητη, προσπάθησε να απεμπολήσει την πολεμική ενοχή για τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία επανήλθε ανανεωμένη· δεύτερον εργάστηκε να αποκρούσει τις αιτιάσεις περί "ιδιαίτερου δρόμου". Η διαμάχη Φίσερ-Ρίτερ τονίζει το αποτύπωμα που άφησε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος στη γραφή αυτής της γενιάς. Το πως έφτασε η Γερμανία στη ναζιστική θηριωδία επηρέαζε τους ιστορικούς, οι οποίοι έγραφαν για τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τη στιγμή που ο Φίσερ εντόπιζε συνέχειες στις πρακτικές που οδήγησαν στον πόλεμο του 1914 και στην άνοδο του ναζισμού, ο Ρίτερ έβλεπε ρήξεις, διαχωρίζοντας πλήρως την πορεία προς τον Μεγάλο Πόλεμο, από την επικράτηση του Τρίτου Ράιχ, θέλοντας να αναδείξει πως ο Χίτλερ υπήρξε μια παρένθεση στη γερμανική ιστορία.

Όπως συχνά αναφέρεται, οι θέσεις Φίσερ δημιούργησαν ένα είδος ορθοδοξίας. Η απομάκρυνση από αυτή την ορθοδοξία στη δεκαετία του 1980 επιτεύχθηκε με διαφορετικούς τρόπους: με την αναζήτηση των αιτιών στο πολιτισμικό περιβάλλον, με την αμφισβήτηση του "πρωτείου της εσωτερικής πολιτικής" και την αντικατάσταση του από το "πρωτείο της εξωτερικής πολιτικής" ή έναν συνδυασμό των δύο, καθώς και με την προσπάθεια ανάλυσης των αιτιών σε κοινωνιολογική βάση.

Ο Άρνο Μάγιερ σε μια από τις πρώτες προσπάθειες συσχέτισης των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου με την μελέτη του παλαιού καθεστώτος και ειδικότερα της θέσης των ευγενών, κατέληξε στο συμπέρασμα πως ο πόλεμος ήταν μια προσπάθεια των αριστοκρατών να διατηρήσουν την κοινωνική τους θέση. Πιεζόμενοι από την εμφάνιση των μαζών στο πολιτικό προσκήνιο, δεν δίστασαν να σύρουν την Ευρώπη σε έναν πόλεμο για να διασφαλίσουν τα κεκτημένα τους. Το συμπέρασμα του Μάγιερ έχει κριθεί ως υπερβολικό. Νέες ιστορικές και κοινωνιολογικές μελέτες²⁰³ έχουν πειστικά επιχειρηματολογήσει πως η αβέβαιη έκβαση ενός πολέμου φόβιζε πολύ

²⁰³ Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε: 1) Mann, M., *Οι Πηγές της Κοινωνικής Εξουσίας, Η Ανάπτυξη των Τάξεων και των Εθνών – Κρατών, 1760–1914*, Τόμος 2, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2009. 2) Herwig, H., "Germany and the "Short War" Illusion: Towards a New Interpretation?", *The Journal of Military History*, Τόμος 66 (2002), Αρ. 3 (Ιουλ.), σ. 681-693. 3) Hamilton, R., & Herwig, H. (επιμ.). *The Origins of World War I*. Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, (2003).

περισσότερο τις ελίτ ως προς τις κοινωνικές συνέπειες που μπορούσε να προκαλέσει. Ο Μόλτκε και το Γενικό Επιτελείο παρόλο που εξέφραζαν φόβους, ήθελαν να πετύχει το Σχέδιο Σλήφεν προκειμένου να μην μετατραπεί η σύγκρουση σε έναν "πόλεμο των λαών". Η έκβαση ενός αποτυχημένου πολέμου τρόμαζε τους φιλελεύθερους βουλευτές για τις συνέπειες που θα είχε στο ζήτημα της αυτοδιοίκησης της Ιρλανδίας. Οι Χάμιλτον και Χέρβιγκ πιστεύουν πως "για τους συντηρητικούς ηγέτες, ο πόλεμος ήταν ένα πολύ επικίνδυνο όπλο, που πολύ πιθανά να αποσταθεροποιούσε παρά να διατηρούσε οποιοδήποτε "σύστημα"". ²⁰⁴

Ο Τζολ παρουσιάζει μια πιο στιβαρή ανάλυση για το πως οι Γερμανοί ιθύνοντες έφτασαν στον πόλεμο, φέροντας τις "σιωπηρές υποθέσεις" τους μαζί. Ένα πλέγμα δηλαδή από αισθήματα, σκέψεις και παραδόσεις που είχε διαμορφωθεί από το περιβάλλον στο οποίο ζούσαν. Η πεποίθηση πως ο πόλεμος μπορούσε να αποτελέσει λύση στα πολιτικά προβλήματα· η αίσθηση αλλοτρίωσης προκαλούμενη από τον αστικό πολιτισμό, οι θεωρίες ανόδου και καθόδου των αυτοκρατοριών και της επιβίωσης του ισχυρότερου, πεποιθήσεις τις οποίες είχαν ασπαστεί από τα διδάγματα του Νίτσε και τις ψευδοδαρβινιστικές θέσεις· τέλος το αίσθημα του αναπόφευκτου πολέμου και του επαγγελματισμού υπήρξαν χαρακτηριστικά, τα οποία μας βοηθούν να ερμηνεύσουμε τις αποφάσεις στην κρίση του Ιουλίου. Για τον Τζολ μόνο αν κατανοήσουμε τις αξίες του 1914, θα μπορέσουμε να ερμηνεύσουμε τις πράξεις που οδήγησαν στον πόλεμο.

Απομακρυνόμενοι από το πολιτισμικό περιβάλλον και από το πως οι ιδέες και οι παραδόσεις επηρέαζαν τους πρωταγωνιστές, οι οποίοι πίστευαν πως σκέφτονταν αντικειμενικά, ο Έρικ Χόμπσμπουμ παρουσιάζει μια ανάλυση, η οποία συνδυάζει την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική. Διεθνείς και εσωτερικές κρίσεις έφερναν τον πόλεμο πιο κοντά. Ωστόσο το βασικό σημείο ήταν η απομάκρυνση από τους τρόπους με τους οποίους ασκούσαν η πολιτική πριν από τον πόλεμο. Η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη και η συγχώνευση οικονομίας και πολιτικής οδηγούσε στη διολίσθηση της κατάστασης από τα χέρια των πολιτικών. Η ξέφρενη αυτή πορεία, η

²⁰⁴Hamilton, R., & Herwig, H., ό. π., σ. 38.

απομάκρυνση από την παραδοσιακή πολιτική και το γεγονός μιας διεθνούς κρίσης μπορούσε να οδηγήσει οποιαδήποτε στιγμή στον 20^ο αιώνα σε πόλεμο. Η απόφαση της Γερμανίας να μην περιορίσει τις αξιώσεις της, πυροδότησε την ενεργοποίηση των συστημάτων συμμαχιών. Από εκείνη τη στιγμή, όλα ακολούθησαν με νομοτελειακό τρόπο.

Σε ορισμένα σημεία η εξήγηση του Χόμπσμπάουμ μπορεί να δεχθεί κριτική. Αρχικά είναι αμφισβητήσιμο το κατά πόσο οι Δυνάμεις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχαν απομακρυνθεί από τους τρόπους της παραδοσιακής πολιτικής. Για ορισμένους νεότερους μελετητές, όπως ο Κλαρκ, ακόμα και το τελεσίγραφο της Αυστροουγγαρίας δεν αποτελούσε παρέκκλιση από την παραδοσιακή πολιτική: "Σίγουρα θα ήταν παραπλανητικό να θεωρηθεί η αυστριακή νότα ανώμαλη οπισθοδρόμηση προς μια βάρβαρη εποχή του παρελθόντος πριν από την εμφάνιση των κυρίαρχων κρατών".²⁰⁵ Επίσης μια ανάλυση των παρασκηνιακών συνομιλιών που πραγματοποιήθηκαν το 1914 (π.χ. οι συνομιλίες του Γκρέι από τη μία με τον Γερμανό πρέσβη στο Λονδίνο, πρίγκιπα Λιχνόφσκι (1860-1928) και από την άλλη με τους Γάλλους) παρουσιάζουν ομοιότητες με τις διμερείς προσεγγίσεις του Μπίσμαρκ ή του Ντελκασέ (1852-1923) για το Μαρόκο.

Ένα δεύτερο στοιχείο, το οποίο είναι συζητήσιμο, είναι αυτό της νομοτελειακής εξέλιξης των πραγμάτων, από τη στιγμή που η Γερμανία δεν υποχώρησε. Τα βασικά σημεία κριτικής είναι δύο: αφενός ότι τα συστήματα συμμαχιών θα ενεργοποιούνταν και όλες οι Δυνάμεις θα λάμβαναν μέρος στον πόλεμο· αφετέρου πως ο πόλεμος από εκείνη τη στιγμή δεν θα μπορούσε να αποφευχθεί. Κυρίως οι αναθεωρητές της άποψης πως η Γερμανία επιδίωξε μια πιο επιθετική πολιτική, πιστεύουν πως το Ράιχ είχε καλούς λόγους να πιστεύει πως η Βρετανία θα τηρήσει στάση ουδετερότητας είτε γιατί δεν εναντιώνονταν στα αυτοκρατορικά της συμφέροντα,²⁰⁶ είτε γιατί μέχρι και τρεις μέρες πριν την είσοδο της στον πόλεμο το υπουργικό συμβούλιο της κυβέρνησης των φιλελευθέρων τάσσονταν υπέρ της ειρήνης.²⁰⁷ Μιλήσαμε ήδη για το υπουργικό συμβούλιο της Βρετανίας. Σε

²⁰⁵Clark, C., ό. π., σ.456.

²⁰⁶Ferguson, N., ό. π., σ. 333 - 336.

²⁰⁷Clark, C., ό. π., σ.543.

αυτό, θα μπορούσαν να προστεθούν και οι μονάρχες Γουλιέλμος και Νικόλαος, των οποίων η αποφασιστικότητα τις κρίσιμες ώρες κρίθηκε από συγχρόνους και μεταγενέστερους ως ανεπαρκής. Συνεπώς θα πρέπει να αναζητηθούν αλλού τα αίτια της σύγκρουσης.

Ο Μαν στο έργο του, το οποίο αποτελεί μια συμβολή των θεωριών της κοινωνιολογίας στην αναζήτηση των αιτιών του πολέμου, μίλησε για μια "δομημένη αταξία". Ένα σύνολο δομών, διαφορετικής μορφής η κάθε μία, ο συνδυασμός των οποίων δημιούργησε αποτελέσματα, τα οποία οι δρώντες στο εσωτερικό δεν ήταν ικανοί να δαμάσουν και στο εξωτερικό οι ιθύνοντες των άλλων κρατών δεν μπορούσαν να κατανοήσουν. Για παράδειγμα τα σήματα που εξέπεμπε μία από τις αδυναμίες της Γερμανίας, όπως ήταν η ανικανότητα της να χαράξει συγκεκριμένη πολιτική, ενσωματώνοντας στο εσωτερικό τις στρατηγικές πολλών τεμαχικών ενώσεων, εκλήφθηκαν από τα άλλα κράτη ως ευθεία απειλή για τα συμφέροντα τους. Αυτό με τη σειρά του προκάλεσε τη συσπείρωση των εχθρών της και το αίσθημα περικύκλωσης στους Γερμανούς πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες. Ο πόλεμος αποτέλεσε μια συνύφανση της "δομημένης αταξίας" με εσωτερικές και εξωτερικές πολιτικές. Υπό αυτήν την έννοια ο Μαν δεν αποδίδει ούτε στην εσωτερική, ούτε στην εξωτερική πολιτική το πρωτείο. Προκρίνει έναν συνδυασμό τους.

Στη δύση του 20^{ου} αιώνα ο Νάιαλ Φέργκιουσον θα απορρίψει τελείως το "πρωτείο της εσωτερικής πολιτικής": "Φυσικά δεν είναι της μόδας πλέον να μιλάμε για εσωτερικές αιτίες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου".²⁰⁸ Κατακρίνει σε μεγάλο βαθμό την εξωτερική πολιτική της Βρετανίας και συγκεκριμένα του Γκρέι. Πιστεύει πως αν ο υπουργός εξωτερικών έπαιρνε θέση υπέρ της Γαλλίας και της Ρωσίας όπως ήθελε, θα έστελνε ένα μήνυμα στη Γερμανία να πιέσει την Αυστροουγγαρία να αναλάβει διαπραγματεύσεις από την αρχή της κρίσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο η Βρετανία φέρει ευθύνη καθώς θα μπορούσε να είχε αποτρέψει τον πόλεμο. Επίσης ο πόλεμος ήταν, σε μεγάλο βαθμό, αποτέλεσμα του ανταγωνισμού των εξοπλισμών. Η Γερμανία αισθανόμενη πως χάνει τον ναυτικό αγώνα από τη Βρετανία καθώς και την κούρσα των εξοπλισμών στην ξηρά από τις συνδυασμένες δυνάμεις της Συνεννόησης,

²⁰⁸Ferguson, N., ό. π., σ. 282-283.

έκλινε προς ένα προληπτικό χτύπημα όσο ορισμένα ποιοτικά και ποσοτικά στρατιωτικά χαρακτηριστικά της έδιναν κάποιες πιθανότητες επιτυχίας.

Η αναθεωρητική προσέγγιση του Φέργκιουσον προκάλεσε έντονες διαφωνίες, ιδιαίτερα για το επιχείρημα πως η στάση της Βρετανίας θα μπορούσε να αποτρέψει τον πόλεμο. Η Μόμμπάουερ εγείρει ερωτήματα ως προς τη σημασία, την πρόθεση και τον αντίκτυπο που είχε η στάση του Γκρέι. Αναφέρει πως δεν μπορούμε να τον θεωρήσουμε υπεύθυνο για τον πόλεμο με την στάση που κράτησε, αν μάλιστα τη συγκρίνουμε με την επιθετική πολιτική που ακολούθησαν η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία. Επίσης με τον τρόπο που αντιμετώπισε την κρίση, η εκτίμηση της στάσης του είναι δύσκολη. Μπορεί να λειτούργησε με σκοπό την αποκλιμάκωση της. Τέλος η Μόμμπάουερ απηχεί ένα επιχείρημα που είχε αναφερθεί ήδη από τον Τέιλορ, πως η στάση της Βρετανίας δεν θα άλλαζε κατά πολύ την πολιτική της Γερμανίας, καθώς η απόφαση για πόλεμο ανάμεσα στα στελέχη του Γερμανικού Γενικού Επιτελείου ήταν ειλημμένη, έχοντας συμπεριλάβει στα σχέδια τους και τη Βρετανία ανάμεσα στους εχθρούς τους.²⁰⁹

Στον 21^ο αιώνα η αναθεωρητική τάση συνεχίστηκε κυρίως με τα έργα του Σον ΜακΜίκιν και του Κρίστοφερ Κλαρκ. Ο ΜακΜίκιν ορίζει τη Ρωσία ως υπεύθυνη του πολέμου. Η μεγάλη οικονομική εξάρτηση που είχε από τα Στενά, την οδήγησε στη χάραξη μιας πολιτικής που απώτερο σκοπό είχε την κατάκτηση της περιοχής. Έτσι όχι μόνο συνειδητά οδηγούσε την εξωτερική πολιτική της προς αυτήν την κατεύθυνση προκαλώντας διεθνείς κρίσεις αλλά και οι ενέργειες της δεν άφησαν κανένα περιθώριο αποκλιμάκωσης της κρίσης του Ιουλίου. Ο φόνος στο Σεράγεβο αποτέλεσε "το παράθυρο της ευκαιρίας" για τους Ρώσους, οι οποίοι έπρεπε να χτυπήσουν πριν οι Οθωμανοί αρχίσουν να ανακτούν τη δύναμη τους.

Πολλά είναι τα ζητήματα που αφήνει ανοιχτά ο ΜακΜίκιν. Αρχικά η χρήση του εργαλείου του "παραθύρου της ευκαιρίας" για την περίπτωση της Ρωσίας δεν φαίνεται να ευσταθεί. Η χρήση του ταιριάζει περισσότερο στην περίπτωση της Γερμανίας καθώς η σκέψη για ένα προληπτικό χτύπημα επαναλαμβάνεται συχνά και από τα πλέον επίσημα χείλη. Επιπλέον,

²⁰⁹Mombauer, A., ό. π., σ. 196.

προβληματική είναι η θέση πως οι Ρώσοι ιθύνοντες πίστευαν ότι ο πόλεμος θα ήταν σύντομος.²¹⁰ Μια επίθεση στα Βαλκάνια δεν προϋπέθετε την είσοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο, πόσο μάλλον αν ήταν σύντομος. Για να προκληθεί η είσοδος των Οθωμανών με έναν τέτοιο τρόπο (μια κρίση στα Βαλκάνια), χρειαζόνταν όπως αναφέρει ο Μούλιγκαν "μεγάλο βαθμό ενόρασης από τους Ρώσους ηγέτες",²¹¹ ενώ μια αναίτια επίθεση των Ρώσων σε μια ουδέτερη Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν θα γίνονταν αποδεκτή από τη Βρετανία.

Το έργο του Κλαρκ αποτελεί ένα πολύ σημαντικό πόνημα όχι μόνο για τις διεθνείς σχέσεις, αλλά και για την ανάλυση των εσωτερικών δικτύων εξουσίας σε κάθε χώρα. Το ζήτημα της πολεμικής ενοχής στο έργο του δεν έχει καμία σημασία. Το ενδιαφέρον του έγκειται στο να δείξει, "πως" ο πόλεμος έγινε πραγματικότητα το 1914. Για τον Κλαρκ οι προσωπικές αποφάσεις των ιθυνόντων, οι οποίες λήφθηκαν μέσα από μια πληθώρα εναλλακτικών και καθορίστηκαν από την πληροφόρηση, την άγνοια και την πρόσληψη τους, συνυφάνθηκαν με δύο γεωγραφικά επίπεδα ανταγωνισμών, τα οποία διαμέσου βραχυπρόθεσμων κρίσεων και αλλαγών διαπλέχθηκαν. Αυτά τα επίπεδα ήταν οι ανταγωνισμοί των Δυνάμεων σε πλανητική κλίμακα και ο γεωγραφικά προσδιορισμένος αυστροσερβικός ανταγωνισμός στα Βαλκάνια.

Η έρευνα του αναθεωρεί πολλά από τα στοιχεία που μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα ήταν στον μεγαλύτερο βαθμό αποδεκτά από την ιστορική κοινότητα. Αναδεικνύει την απειλή που αποτελούσε η Σερβία για την ασφάλεια της Αυστροουγγαρίας, τη σημασία που είχαν τα παρακρατικά-αλυτρωτικά δίκτυα στη σταθερότητα της περιοχής των Βαλκανίων, τις φιλοπόλεμες διαθέσεις των Γάλλων και Ρώσων ηγετών και τον ήρεμο χαρακτήρα της γερμανικής αντίδρασης στην κρίση του Ιουλίου. Όλα τα παραπάνω είναι ανοιχτά ζητήματα, στα οποία οι ιστορικοί καλούνται να δώσουν απαντήσεις.

²¹⁰McMeekin, S., ό. π., σ. 78.

²¹¹Mulligan, W., "The Trial Continues: New Directions in the Study of the Origins of the First World War", *The English Historical Review*, Τόμος 129 (2014), Αρ. 538 (Ιουν.) 639-666.
<https://academic.oup.com/ehr/article/129/538/639/460400>, Τελευταία Πρόσβαση 5/5/2018

Τέλος, τα βιβλία που εκδόθηκαν στο πλαίσιο της διεθνικής ιστορίας, δημιούργησαν ακόμα ένα επίπεδο ανάλυσης των αιτιών του πολέμου. Ανέκυψε μια παγκόσμια ιστορία στην οποία ο κόσμος παρουσιάζεται πιο οικουμενικός, χρησιμοποιήθηκαν νέα ερμηνευτικά εργαλεία, όπως οι "αυτοκρατορίες", ενώ ενσωματώθηκαν οργανικά οι ιστοριογραφίες των ελασσόνων δυνάμεων. Στο έργο των Γκέραρθ και Μανέλα ο πόλεμος προκλήθηκε για λόγους αυτοκρατορικής επιβίωσης και εξάπλωσης. Ο Στρέιτσαν τονίζει πως τα σύνορα του κόσμου ήταν τόσο ρευστά, που οι παγκόσμιες διαμάχες μπόρεσαν να εισαχθούν στην Ευρώπη. Τα έργα των Ζου Γκούκι, Αξακάλ, Ντεντόβιε και Άντερσεν²¹² συμπληρώνουν την κατανόηση μας για την έκρηξη του πολέμου, παρουσιάζοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ των ελασσόνων και Μεγάλων Δυνάμεων.

Μολονότι πραγματοποιήθηκαν πρόοδοι, το ρεύμα της διεθνικής ιστορίας δέχθηκε από νωρίς επιθέσεις. Η πίστη σε μία παγκόσμια κοινότητα κλονίστηκε από γεγονότα όπως η ανάπτυξη των εθνικισμών σε χώρες του αραβικού κόσμου, των Βαλκανίων αλλά και σε άλλα δυτικά κράτη όπως στην Αυστρία και στις Η.Π.Α.· από την άνοδο του θρησκευτικού φονταμενταλισμού· επίσης από την οικονομική κρίση, η οποία προκάλεσε ρωγμές στα θεμέλια της ευρωπαϊκής οικονομικής ενοποίησης και από την έξαρση της φτώχειας, η οποία προκαλεί το αφήγημα της συνεχόμενης προόδου. Όπως αναφέρουν οι Ίγκερς και Γουάνγκ: "Η παραδοχή... ότι η παγκοσμιοποίηση ισοδυναμεί με "αποεθνοποίηση" αποδείχθηκε αληθινή μόνο ως ένα βαθμό, καθώς ο εθνικισμός διατηρείται σε μεγάλο μέρος του κόσμου".²¹³

Τι μπορούμε να περιμένουμε από την ιστοριογραφία των αιτιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου στο μέλλον; Η παρούσα εργασία προσπάθησε να αναδείξει πως η αναζήτηση των αιτιών αποτελεί ένα δύσκολο και πολυπαραγοντικό εγχείρημα. Οι πηγές είναι πολλές και αντικρουόμενες ενώ στην εκατόχρονη πορεία της ιστοριογραφίας, οι διαξιφισμοί μεταξύ των ιστορικών ήταν έντονοι. Φαίνεται απίθανο πλέον να γνωρίσουμε μια νέα μορφή ορθοδοξίας, όπως στις δεκαετίες του 1960 και 1970.

²¹² Βλέπε υποσημείωση 177.

²¹³ Iggers, G., & Wang, E., Q., ό. π., σ. 481.

Για τον λόγο αυτό θα πρέπει να επεξεργαστούμε τα ήδη ανοιχτά θέματα και να θέσουμε νέα ερωτήματα, με σκοπό να προσεγγίσουμε ευρύτερα το θέμα των αιτιών και να διευρύνουμε την κατανόηση μας. Υπάρχουν πολλά επίπεδα που χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης. Το αυτοκρατορικό επίπεδο είναι ένα από αυτά. Ήταν αρκετά τα αυτοκρατορικά ζητήματα για να εμπλακεί η Βρετανία σε έναν "Αρμαγεδδώνα" σύμφωνα με τα λόγια του Άσκουιθ; Ο Κλαρκ έθεσε πολλά θέματα, τα οποία πρέπει να αναλογιστούν οι ιστορικοί στο μέλλον. Αποτελούσε η Σερβία μεγάλη απειλή, για την ασφάλεια της Αυστρίας; Ήταν ο φόνος στο Σεράγεβο μεμονωμένο γεγονός υψίστης σημασίας για να προκαλέσει μια κρίση; Τι σημασία πρέπει να αποδώσουμε σε γεωγραφικές περιοχές μακριά από τα κέντρα λήψεως αποφάσεων, όπως σε αυτή των Βαλκανίων;

Η διεπιστημονική προσέγγιση μπορεί να ανοίξει επίσης νέες προοπτικές. Οι κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις είναι πολύ χρήσιμες. Οι "Δυνάμεις" θα πρέπει να θεωρούνται δρώντες ή πεδία δράσης; Η ενδελεχής έρευνα των αδύναμων στρωμάτων της κοινωνίας μπορεί να ρίξει νέο φως στην έρευνα για τα αίτια του Μεγάλου Πολέμου. Σε ένα πρόσφατο βιβλίο για την είσοδο της βρετανικής εργατικής τάξης στον πόλεμο,²¹⁴ ο Ντέιβιντ Σίλμπεϋ υποστήριξε πως τα εργατικά στρώματα συνειδητά υποστήριξαν τον πόλεμο, για να διατηρήσουν τα υλικά κεκτημένα τους αλλά και την ελπίδα για νέες διεκδικήσεις. Η παρουσίαση αυτή μας απομακρύνει από τη θέση ενός πληθυσμού, ο οποίος έκανε δυνατό τον πόλεμο με την υποστήριξη του, επειδή είχε εμποτιστεί με εθνικιστικές και ψευδοδαρβινιστικές θεωρίες.

Όπως ο εορτασμός των εκατό χρόνων από την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου γνώρισε την άνθηση πολλών νέων εκδόσεων, έτσι και στον εορτασμό των εκατό ετών από τη λήξη του αναμένονται νέα έργα. Το ζήτημα των αιτιών συνεχίζει να γοητεύει τους ιστορικούς έναν αιώνα μετά. Μένει να διαπιστώσουμε αν οι νέες εκδόσεις θα εμπλουτίσουν την κατανόηση μας και θα ανοίξουν νέους διαύλους ιστορικού διαλόγου.

²¹⁴Silbey, D., *The British Working Class and the Enthusiasm for War, 1914–1916*, Frank Cass, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2005.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

- International Anarchist Manifesto on the War-Λονδίνο, 1915.
- Liebknecht, K., “Liebknecht’s Protest Against the War Credits”, *Justice*, 1914 17 Δεκεμβρίου.
- Moltke, H., *Erinnerungen. Briefe Dokumente 1877-1916. Ein Bild vom Kriegausbruch, erster Kriegsführung und Persönlichkeit des ersten militärischen Führers des Krieges*, Moltke, E. (επιμ.), Στουτγάρδη, Der kommende Tag, 1922.

Δευτερογενείς πηγές

- Κόκκινος, Γ., & Λεμονίδου, Ε., & Κιμουρτζής, Π., Ντάλης, Σ. *Ιστορικά τραύματα και ευρωπαϊκή ιδέα : Από τη φρίκη των πολέμων και των ολοκληρωτισμών στο όραμα της ενοποίησης / Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2016.*
- Λένιν, Β., Ι., *Ο Ιμπεριαλισμός Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1964.
- Χομπσμπάουμ, Ε., *Για την Ιστορία*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1998.
- Χομπσμπάουμ, Ε., *Η Εποχή των Αυτοκρατοριών, 1875-1914*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2000.
- Andersen, T., S., & Törnquist, P., B. (επιμ.). *The Twentieth Century in European Memory, Transcultural Mediation and Perception*. Λέιντεν και Βοστώνη: Brill, (2017).
- Aksakal, M., *The Ottoman Road to War in 1914, The Ottoman Empire and the First World War*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2008.
- Albertini, L., *Origins of the War of 1914*, Λονδίνο, Oxford University Press, 3 Τόμοι, 1953.
- Barnes, H., E., *The Genesis of World War, An Introduction to the Problem of War Guilt*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Alfred A. Knopf, 1967.

- Barron, C., W., *The Audacious War*, Βοστώνη και Νέα Υόρκη, Houghton Mifflin Company, 1915.
- Blackbourn, D., & Eley, G., *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in 19th-Century Germany*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1984.
- Budde, G., Conrad, S., - Janz, O., *Transnationale Geschichte, Themen, Tendenzen und Theorien*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co., 2006.
- Caix, R., “War Aims of the Allies”, *the North American Review*, University of Northern Iowa, Τόμος 205, (1917), Αρ. 737 (Απρ.), σ. 530-535.
- Clark, C., *Οι Υπνοβάτες. Πως η Ευρώπη Πήγε στον Πόλεμο το 1914*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2014.
- Engels, F., E., , Εισαγωγή στο Borkheim, S., *Zur Erinnerung für die Deutschen Mordspatrioten 1806-1807*, Ζυρίχη - Hottingen, 1888.
- Fay, S., B., *The Origins of the World War*, Νέα Υόρκη, the MacMillan Company, 1930.
- Ferguson, N., *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Στρατιωτική, Διπλωματική, Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία 1914-1918*, Αθήνα, Εκδόσεις Ιωλκός, 2006.
- Fischer, F., *From Kaiserreich to Third Reich: Elements of Continuity in German History, 1871-1945*, Λονδίνο και Βοστώνη, Allen & Unwin, 1986.
- Fischer, F., *Germany's Aims in the First World War*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company Inc., 1967.
- Fischer, F., *Hitler War Kein Betriebsunfall: Aufsätze*, Hohnhorst, Der Comicwurm-Ralf Heinig, 1991.
- Fischer, F., *War of Illusions, German Policies from 1911 to 1914*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company Inc., 1975.
- Foster, G., B., “Nietzsche and the Great War”, *The Sewanee Review*, Βαλτιμόρη, The John Hopkins University Press, Τόμος 28 (1920), Αρ. 2 (Απρ.), 139-151.
- Fromkin, D., *Europe's Last Summer. Who Started the Great War in 1914?*. Νέα Υόρκη, Alfred A. Knopf, 2004.

- Geiss, I., *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Φρανκφούρτη, Suhrkamp, 1972.
- Gerwarth, R., & Manela, E., (επιμ.), *Αυτοκρατορίες σε πόλεμο 1911-1923*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. (2014).
- Gondos, E., *Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Προϊστορία του (1870-1918)*, Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2015.
- Grey of Fallodon, *Twenty-Five Years 1892 - 1916*, Νέα Υόρκη, Frederick A. Stokes Company, 1925.
- Hamilton, R., & Herwig, H. (επιμ.). *The Origins of World War I*. Νέα Υόρκη: Cambridge University Press. (2003).
- Henig, R., *Origins of the First World War*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 2002.
- Herwig, H., "Germany and the "Short War" Illusion: Towards a New Interpretation?", *The Journal of Military History*, Τόμος 66 (2002), Αρ. 3 (Ιουλ.), σ. 681-693.
- Hollweg-Bethmann, T., *Betrachtungen zum Weltkrieg*, 2 τόμοι, Βερολίνο, Hobbing, 1919.
- Iggers, G., *Η Ιστοριογραφία στον Εικοστό Αιώνα, Από την Επιστημονική Αντικειμενικότητα στην Πρόκληση του Μεταμοντερνισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2006.
- Iggers, G., & Wang, Q., E., *Παγκόσμια Ιστορία της Σύγχρονης Ιστοριογραφίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2015.
- Joll, J., *The Origins of the First World War*, Νέα Υόρκη, Longman Inc, 1984.
- Kaes, A., Jay, M., και Dimenberg, E., (επιμ.). *The Weimar Republic Sourcebook*, Μπέρκλεϋ και Λονδίνο: University of California Press.(1994).
- Keiger, J., F., V., *France and the Origins of the First World War*, Λονδίνο, The Macmillan Press Ltd, 1983.
- Kennan, G., F., *The Decline of Bismarcks' European Order: Franco-Russian Relations, 1875-1890*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1979.
- Koch, H., W. (επιμ.). *The Origins of the First World War, Great Power Rivalry and German War Aims*, Λονδίνο: Macmillan Press Ltd., (1984).

- Kocka, J., "German History before Hitler: The Debate about the German Sonderweg", *Journal of Contemporary History*, Τόμος 23 (1988), Αρ. 1 (Ιαν.), σ. 3-16.
- Kollontai, A., *Selected Articles and Speeches*, Μόσχα, Progress Publishers, 1984.
- Kropotkin, P., *War!*, Λονδίνο, William Reeves, 1914.
- Lenin, V. I., *Lenin's Collected Works*, 4th English Edition, Μόσχα, Progress Publishers, 1972, τόμος 27.
- Lieven, D., *Russia and the Origins of the First World War*, Λονδίνο, The Macmillan Press Ltd, 1983.
- Lipstadt, D., *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1993.
- Lloyd, G. D., *War Memoirs*, Λονδίνο, Odhams Press Limited, 1938, τόμος 1.
- Luxemburg, R., *The Crisis in the Social Democracy, (The Junius Pamphlet)*, Νέα Υόρκη, The Socialist Publication Society, 1919.
- Mann, M., *Οι Πηγές της Κοινωνικής Εξουσίας, Η Ανάπτυξη των Τάξεων και των Εθνών – Κρατών, 1760–1914*, Τόμος 2, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2009.
- May, E., (επιμ.), *Knowing One's Enemies : Intelligence Assessment Before the Two World Wars*. Princeton: Princeton University Press. (1984).
- Mayer, A., *The Persistence of the Old Regime, Europe to the Great War*, Pantheon Books, Νέα Υόρκη, 1981.
- McMeekin, S., *The Russian Origins of the First World War*, Μασαχουσέτη, The Belknap Press of Harvard University Press, 2011.
- Michalka, W. (επιμ.), *Der Erste Weltkrieg*. Μόναχο-Ζυρίχη: Piper, (1994).
- Mombauer, A., *The Origins of the First World War, Controversies and Consensus*, Λονδίνο, Longman, 2002.
- Boyd, K., *The Encyclopedia of Historians and Historical Writing*. Τόμος 1 Λονδίνο και Σικάγο: Fitzroy Dearborn Publishers, (1999), (σ. 386-387).
- Mulligan, W., "The Trial Continues: New Directions in the Study of the Origins of the First World War", *The English Historical Review*, Τόμος 129 (2014), Αρ. 538 (Ιουν.), σ. 639 - 666.

- Neilson, K., "Total War: Total History", *Military Affairs*, Τόμος 51 (1987), Αρ. 1 (Ιαν.), σ. 17-21.
- Quoqi, X., *China and the Great War: China's Pursuit of a New National Identity and Internationalization*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2005.
- Renouvin, P., "How the War Came", *Foreign Affairs*, τόμος 7 (1929), Αρ. 3 (Απρ.), σ. 384-397.
- Renouvin, P., *La Crise Européenne et la Grande Guerre*, Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1934.
- Ritter, G., *The Schlieffen Plan, Critique of a Myth*, Λονδίνο, Oswald Wolff Ltd, 1958.
- Ritter, G., *The Sword and the Scepter: The Problem of Militarism in Germany, The Prussian tradition, 1740-1790*, University of Miami Press, 1969.
- Ritter, G., *The Sword and the Scepter: The European Powers and the Wilhelminian Empire, 1890-1914*, University of Miami Press, 1972.
- Röhl, J., C., G., "Admiral von Müller and the Approach to War, 1911-1914", *Historical Journal*, Cambridge University Press, Τόμος 12 (1969), Αριθμός 4 (Δεκ.), σ. 651-673.
- Silbey, D., *The British Working Class and the Enthusiasm for War, 1914–1916*, Frank Cass, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2005.
- Simpson, W., *Hitler and Germany, Cambridge Topics in History*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991.
- Steiner, Z., *Britain and the Origins of the First World War*, Λονδίνο, The Macmillan Press Ltd, 1977.
- Strachan, H., *The First World War, To Arms*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2001.
- Taylor, A., J., P., *the Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1954.
- Temperley, H., W., V., *A History of the Peace Conference of Paris*, Τόμος 2, Λονδίνο, Oxford University Press, 1920.

- Trotsky, L., *The War and the International (the Bolsheviks and World Peace)*, Ζυρίχη, 1914.
- Turner, E. R., "The Causes of the Great War", *The American Political Science Review*, American Political Science Association, Τόμος 9 (1915), Αρ. 1 (Φεβρ.), σ. 16-35.
- Winter, J.(επίμ.), *The Cambridge History of the First World War*. Τόμος 1 Κέιμπριτζ: Cambridge University Press. (2014).
- Winter, J., & Prost, A., *The Great War in History, Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2005.
- Wehler, H., U., *The German Empire 1871-1918*, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη, Berg, 1985.

Ιστοσελίδες

- Έγχρωμα Βιβλία: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Official_Papers, Τελευταία πρόσβαση 9/6/2018.
- Kautsky, K., "Imperialism and the War", *International Socialist Review*, 1914 Νοέμβριος, <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/09/war.htm>, Τελευταία πρόσβαση 31/03/2018.
- Kropotkin, P., "A letter to Stephen", 1914 Οκτώβριος, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/kropotkin/steffenletter.html, Τελευταία πρόσβαση 10/6/2018.
- Malatesta, E., Pro Government Anarchists - 1916 Απρίλιος, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/malatesta/ForgottenPrinciples.html, Τελευταία πρόσβαση 5/5/2018.
- Mulligan, W., "The Historiography of the Origins of the First World War", 1914-1918-online.*International Encyclopedia of the First World War*, Ute, D., Gatrell, P., Janz, O, Jones, H., Keene, J., Kramer, A., Nasson, B., (επίμ). Βερολίνο, Freie Universität Berlin, 2014, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/the_historiography_of_the_origins_of_the_first_world_war, Τελευταία πρόσβαση 26/3/2018.
- The Versailles Treaty, 1919 Ιούνιος 28, Μέρος 7, Άρθρο 227, <http://avalon.law.yale.edu/imt/partvii.asp>, Τελευταία πρόσβαση 26/3/2018.

- Winter, J., "Historiography 1914-Today, *1914-1918-online*", *International Encyclopedia of the First World War*, Ute, D., Gatrell, P., Janz, O, Jones, H., Keene, J., Kramer, A., Nasson, B., (επίμ). Βερολίνο, Freie Universität Berlin, 2014, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/historiography_1918-today, Τελευταία πρόσβαση 25/3/2018.